

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARİF CENGİZ ERMAN

ÇİN TARİHİNİN GERÇEĞİ

Gizlenen Türk Uygarlığı

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantey.org>

ARİF CENGİZ ERMAN

ÇİN TARİHİNİN GERÇEĞİ

ARİF CENGİZ ERMAN

İzmir'lidir. İstanbul'da doğdu. İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi'nde Matematik okudu. 12 Eylül Askeri darbesinden sonra yurt dışına çıktı. İsveç Uppsala Üniversitesi'nde iktisat ve uluslararası ilişkiler okudu. İktisat tarihinde yüksek lisans yaptı. Bir süre üniversitede araştırma yaptı. Daha sonra ABD'ye yerleşti. Türkoloji disiplini aldıktan sonra Maryland Üniversitesi'nde Türk dilleri uzmanı olarak görev yaptı. Arif Cengiz Erman'ın yayınlanmış eserleri:

- *Gök Tanrı İnancı*
- *Türklerin Gerçek Tarihi*
- *Turan tarihine Giriş*
- *Türk Dilinin Köken Sözlüğü*
- *Devlet ve Demokrasi*
- *Sermaye Birikimi*
- *Hazar Kağanlığı*
- *Tatar Kağanlığı*

SARMAL KİTABEVİ

Yayıncı Sertifika No: 48172

ISBN: 978-625-7647-82-3

Arif Cengiz Erman

Çin Tarihinin Gerçeği / Gizlenen Türk Uygarlığı

Yayına Hazırlayan: *İsmet Gülseçgin*

1. Baskı: Kasım 2021

Baskı ve Cilt

Repar Tasarım Matbaacılık

Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43

Yenibosna / Bahçelievler / İstanbul

Sertifika No: 40675

Sarmal Kitabevi

Çağlayanlar Sok. Marmaroom Sitesi No: 24 A- Blok D:35

Maltepe - İstanbul

Tel: 0532 297 72 59

www.sarmalkitabevi.com

Çin Tarihinin Gerçeği

Gizlenen Türk Uygarlığı

Arif Cengiz Erman

İçindekiler

Başlarken	7
Çin Türklerinin Dönüşümü.....	8
Çin'deki İlk Türk Yerleşimleri	22
Yayı Hanlığı	29
Şan Hanlığı	39
Çuğ Kağanlığı	50
Çin Kağanlığı	58
Han Kağanlığı	65
Üç Hanlık	87
Sonraki Çin Kağanlığı	92
On Altı Beylik	98
Kuzey Güney Hanlıkları	106
(I. Tabgaç) Suu Kağanlığı	113
(II. Tabgaç) Tang Kağanlığı.....	119
Kıtay Kağanlığı	131
(III. Tabgaç) Song Kağanlığı.....	141
Tangut Kağanlığı	146
Tatar Kağanlığı'nın Çin'deki Yönetimi.....	153
(IV. Tabgaç) Ming Kağanlığı.....	164
Mançu Yönetiminin Baskısı.....	178
Türkçeden Mandarindiline dönüştürülen sözler.....	184
Kaynakça.....	199

Amacım yeni bir Çin tarihi yazmak değil. Çin tarihi ortada duruyor, ancak alt üst edilmiş bir durumda. Bu resmî tarihi, 1636 yılında Çin'i ele geçiren Mançular yazdı. Yazarken de Türkleri tarihten tümüyle sildiler. Çin tarihi, Mançu egemenliğine kadar bir Türk tarihiydi. Mançular, Çin'i ele geçirdikten sonraki yaklaşık üç yüz yıl içinde Çin'deki Türk boylarını asimile ederek, "Han" adında düzmece bir etnos yarattılar.

Türklerin Çin'deki varlığı, binlerce yıl öncesinden başlar. Çin Uygarlığını kuranlar ve Çin'i 17. yüzyılın başlarına kadar yönetenler Türklerdi. Ancak Türkler, Avrupa'da olduğu gibi, Çin'de de kimliklerini yitirerek başka etnoslara dönüştüler. Avrupa'daki dönüşüm genellikle gönüllülük temeline dayanırken, Çin'deki dönüşüm baskı ve toplu kıyımlar altında gerçekleşti. Yüzyıllar boyu Türklerin gölgesi altında kalmış olan Mançular, yakaladıkları ilk boşlukta Türk varlığını ortadan kaldırarak, Çin tarihini kararttılar.

Bundan sonra Türk tarihçileri Çin'in gerçek tarihiyle ne kadar ilgilenir bilmem, ama umarım bu kitap resmî Türk tarihinin sorgulanması yolunda bir aşama olur ve Atatürk'ün ölümünden sonra kesintiye uğrayan tarih araştırmaları yeniden canlanır.

Daha önceki kitaplarımda da belirttiğim gibi ben tarihçi değil, iktisat tarihçisiyim. Belki de bu nedenle tarihe kuşku ve sorgulamayı gerektiren bir pencereden bakıyorum. Bunda, Batıda eğitim almanın ve bir Türk olarak Türklerin ve Türk tarihinin aşağılanması çıplak gözle görmenin de etkisi var doğal olarak. Ancak gerçek tektir. Yalnızca biraz kuşkucu ve sorgulayıcı olmak ve kaynak olarak önümüze serilen belgeleri daha ayrıntılı incelemek gerekiyor.

Bu kitabı arı duru Türkçe ile yazdım. Okuyucunun anlayabilmesi için de, ayrıca içinde yabancı sözleri (kelimeleri) verdim. Bugün kullandığımız Arapça ağırlıklı yabancı sözlerin tümünün eski Türkçede karşılıkları var. Onları kullandım. Bir de Arapça ya da Farsça olduğu sanılan çok sayıda söz var asıl, diğer gibi. “Türk Dilinin Köken Sözlüğü” adlı kitabımda bunları ayrıntılarıyla açıkladım. Bu nedenle, arı Türkçenin bilincinde olan okuyucular kaygılanmasın. Yabancı sanılan bu sözlerin hepsi Türkçedir.

Dilimiz, yabancı dillerin etkisi altında gittikçe bozuluyor. Özellikle son yirmi yıldır Türk toplumu hızla Araplaştırılmaya çalışılıyor. Bir ulus olarak yok olmak, anadili unutmakla başlar. Bu nedenle dilimize sıkı sıkı sarılmamız gerekiyor. Türkler için yabancı dillere özenmenin bir anlamı da yok ayrıca. Çünkü Türk dili çok köklü ve olağan üstü zengin bir dildir. Dilimizin değerini bilelim...

Çin Türklerinin Dönüşümü

Çin, ülke demektir. Erken bir Türk dili olan Sümercede soylu ile kağan anlamlarına gelen kingal sözü, Eski Türk diline ülke ile soylu anlamlarına gelen king olarak evrildi. Sümerce kingal, 'kır/ülke' anlamına gelen ki ile 'almak' anlamına gelen ngal sözlerinin birleşiminden oluşur. Daha sonra king sözü, ülke anlamına gelen çing ile soylu anlamına gelen kang sözlerine evrildi. Buradan kang sözü, kağan anlamına gelen qan>han ve kağan biçimlerine evrilirken; çing sözü de, ülke anlamına gelen çin biçimine evrildi.

Çin ülkesini Türkler kurdu. Sarı Irmak kıyıları ile bugünkü İç Moğolistan, Asya Türk tarihinin başladığı en önemli bölgelerden biridir. Türkler, MÖ 7000 yıllarından başlayarak Sarı Irmak kıyılarına yerleşmeye başladı. MÖ 2205 ile MS 1644 yıl-

ları arasında da Çin'de çok sayıda kağanlık kurdular. Bu kağanlıklar, torluk (resmî) Çin tarihinde “Çin hanedanları” olarak geçer. Torluk (resmî) Çin tarihi, Türklerin adı silinerek yazılmış olan bir tarihtir. Sonradan uydurulan hanedan adlarının çoğu, bu Türk kağanlıklarının kurulduğu bölgelerin Mandarin dilindeki bugünkü adlarından türetilmiştir. [Tarih sözü, Türkçeden Arapçaya geçmiştir. Eski Türkçesi, 'kaynak / köken' anlamına gelen tarık biçimindedir.]

Çin'deki Türk kağanlıkları, Mandarin dilindeki adlandırılmalarıyla şunlardır:

夏朝 Şia (MÖ 2070-1600), 商朝 Şang (MÖ 1600-1046), 周朝 Cou (MÖ 1046-256), 秦朝 Çin (MÖ 221-207), 漢朝 Han (MÖ 202-MS 220), 三国 Üç Beylik (220-280), 晋朝 Cin (266-420), 十六國 16 Beylik (304-439), 南朝 Güney Hanlığı (420-589), 北朝 Kuzey Hanlığı (386-581), 隋朝 Süy (581-618), 唐朝 Tang (618-907), 五代十国 Beş Kağanlık, On Beylik (891-979), Song 宋 (960-1279), 遼朝 Liao (907-1125), 西夏 Batı Şia (1038-1227), 金朝 Sonraki Cin (1115-1234), 元朝 Yuan (1271-1368), 明朝 Ming (1368-1644).

Mandarin okumasıyla, MÖ I. yüzyıl Çin belgelerinde tarihçi 司馬遷 Sı Ma Çien, 匈奴 Şiong Nu boyunun (“Hunların”), 夏 Şia boyundan geldiğini yazar. Bu belgelere göre, Şia boyundan 於 Yü adlı bir biri Şia Hanlığı'nı kurdu. MÖ 1600 yılında Şia'nın son hanı 桀 Cie, yozlaşmış ve sorumsuz bir yaşam sürdüğü için 明條 Ming Tiao savaşıyla tahttan indirildi. 商 Şang boyundan 唐 Tang adlı biri Cie'yi, tahttan indirdikten sonra Şang Hanlığı'nı kurdu ve Tang, bu hanlığın hanı oldu. Tahttan indirilen Cie, doğuya sürüldü. Üç yıl sonra Cie öldü. Cie'nin oğlu 春偉 Çun Vey (ya da 荀彧 Şün Yü) gelenek olduğu üzere babasının eşleriyle evlendi ve bütün boyu sürgünden kurtararak kuzeye götürüp oraya yerleşti. Böylece Çun Vey, Şiong Nu boyunun

atası oldu. MÖ 3. yüzyılda örgütlenen Şiong Nu, çoğalmış ve güçlenmiş olarak Şanga'a saldırmaya başladı.¹

Eski Çin belgelerinin 17. yüzyıldan sonra oluşan Mandarin dilinde okunması nedeniyle bu adların Türkçe ile hiç bir ilgisinin olmadığı sanılıyor. Çünkü eski belgelerdeki Türkçe özel adlar (yer, kişi ile boy adları), Mançu 清 Çing Kağanlığı döneminde değiştirildi. Bu nedenle Çin yönetimi özgün (orijinal) belgeleri saklayıp, yalnızca üzerinde değişiklik yaptığı koturmaları (kopyaları) göstermektedir. Üzerinde değişiklik yapılmış olan bu koturmalar Tayvan'da da bulunuyor. Bugün bildiğimiz eski Türkçe özel adları Orhun Yazıtları'na borçluyuz. Mançular, bu yazıtları değiştirmeye ya da yok etmeye çöla (fırsat) bulamadı, çünkü bu yazıtların bulunduğu topraklar erken dönemde Mançuların denetiminden çıktı.

Ancak tüm bu eski Çin belgelerinden anlaşılaçağı gibi, bu halk önce bir hanlık kurdu ("Şia"). Kağan, halka baskı yaptığı için bir ayaklanmayla devrilerek, kendine bağı olanlarla birlikte ülkeden kovuldu. Ayaklanmanın önderi olan Tang, tahta geçerek yeni bir hanlık kurdu ("Şang"). Doğuya sürülenler ise daha sonra kuzeyde Sarı Irmak'ın yukanya doğru yay çizdiği alan olan bugünkü İç Moğolistan'da bulunan Ordos'a göçerek, buraya yerleşti.

Ordos'a yerleşen bu Türkler, MÖ 1200 yıllarında iyice güçlenmişlerdi. Artık daha gelişmiş tunç dolumları (silâhları) ve savaş arabaları vardı. MÖ 1046 yılında, 45 bin kişilik bir ordu ve 300 savaş arabasıyla Şang Hanlığı'na saldırıp başkenti ele geçirdiler ve hanlarını öldürdüler. Ardından da 週 Cou Kağanlığı'nı (MÖ 1046-MÖ 221) kurdular. Böylece daha önce kuzeye kovulmuş olan Türkler, güneydeki Türkleri tabınlıkları (egemenlikleri) altına alarak kendi kağanlıklarını kurmuş oluyordu. [Egemenlik, dil devrimi sırasında Yunanca igemonia

¹ 太史公書 Büyük Tarihçinin Belgeleri

ηγεμονια sözüne benzetilerek türetilmiş olan yanlış bir sözdür, bu nedenle Arapça hâkimiyet sözünün eski Türkçedeki doğru karşılığı olan tabınlık sözünü kullanıyorum.]

Cou Kağanlığı'nın alanı Ordos'un güney doğusu, San İrmak boyu ve güneyiydi. MÖ 256 yılında dağılmaya başlayan Cou Kağanlığı, çok sayıda beyliğe bölündü. Cou kağanı da, doğuda dar bir alana sıkıştı. Bu beyliklerden biri olan 秦 Çin, ilk önce gücünü yitirerek küçülmüş olan Cou Kağanlığı'na son verdi, sonra da ayakta kalan diğer beş beyliği yıkarak Çin Kağanlığı'nı (MÖ 221- MÖ 206) kurdu. Böylece 'ülke' demek olan çin, ülkenin de adı olmuştu.

Mançu tarihçilerinin Çin'in ilk kağanı olarak gördüğü 秦始皇帝 Çin Şi Huang Di, MÖ 210 yılında öldükten sonra yerine geçen oğlu döneminde ayaklanmalar başlayınca, ülke giderek çökerek 18 beyliğe bölündü. Ayaklanmanın iki önderi 項羽 Şiang Yü ile 劉邦 Liu Bang bir süre sonra birbirine düştü. Beyliklerin bir kısmı Şiang Yü'ye, bir kısmı da Liu Bang'a bağlılığını bildirmişti. Bu iki önder, Çin'in kağanının kim olacağını belirlemek için savaşa girdiler. Liu Bang, MÖ 202 yılında Şiang Yü'yü yenerek kağan oldu. 長安 Çangan kenti, ülkenin başkenti olarak seçildi. Böylece torluk (resmî) Çin tarihinde 漢朝 Han Çao "Han Hanedanı" (MÖ 206- MS 220) olarak adlandırılan yeni bir kağanlık kurulmuş oluyordu.

Kuzeyde yaşayan Türkler ise tam bu sıralarda bir kağanlık kurma aşamasındaydı. Bu kağanlık günümüzde "Hun" (Kun) olarak adlandırılıyor. Kunlular bölgedeki diğer Türk boylarını tabınlığı altına alarak güçlü bir birlik kurdu. Bu birliği MÖ 220 yılında Tuman ("Teoman") gerçekleştirdi. Tuman'dan sonra ülkeyi güçlü bir kağanlığa dönüştüren ise Oğlu Mete oldu. [Erken Türk dilinde tuman biçiminde olan ve daha sonra Eski Türk dilinde tümen olarak da söylenen bu söz 'önder olan' anlamına gelir ve 'önder' anlamına gelen tu/ tuğ sözünün -man/-

men yapım ekiyle türevidir. Mete; uygun, doğru ve düzgün anlamlarına gelir].

Böylece güneyde “Han”, kuzeyde “Hun” adlarında iki Türk kağanlığı ortaya çıkmış oldu. “Hun” (Şiong Nu) ve “Han” adlarını Mançu tarihçiler uydurmuştur. “Hun” adının doğrusu Kun'dur. Kun, Eski Türkçe 'güç' ve 'kadir' (Arapça kudret) anlamlarına gelir. “Hunlar” kağanlıklarını Kun, kendilerini de güçlü, kadırlı anlamına gelen Kunlu, olarak adlandırdılar. Bunun eski okunuşu, Kunnu biçimindedir. Mandarin okumasıyla Şiong Nu, Kunnu sözünden dönüşmedir. Kunnu / Kunlu, kadırlı (Arapça: kudretli) demektir. “Han” adı ise, Han Irmağı'nın adından alınmıştır. Bu ırmağın adı, Türkçe han (kağan) sözünden dönüşmüştür. Daha sonra Mançu Çing Kağanlığı (1636-1912) döneminde oluşan Mandarin dilinde kuzeydeki kağanlığın adı Kunnu (Kunlu) sözünden bozulan 匈奴 Şiong Nu, güneydeki kağanlığın adı da 漢朝 Han Çao “Han Hanedanı” biçimine dönüştürüldü.

“Han” Kağanlığı'nın 220 yılında yıkılmasından sonra 1644 yılına kadar Türkler Çin'de ardı ardına bir çok beylik ve kağanlık kurdu. Bu arada, bir Tunguz halkı olan Mançular da 1115 yılında Çin'in kuzey doğusunda 119 yıl süren bir kağanlık (金 Cin) kurdu. Ancak bu kağanlığı Tatarlar 1234 yılında ortadan kaldırdı. Daha sonra Mançuar 1636 yılında ikinci kez kurdukları kağanlıkla tüm Çin'i ele geçirerek, 1912 yılına kadar yönettiler. Bu dönemde Çin'de Türklerle ilgili olan ne varsa silindi ve Türkler özümsemi (asimile edildi).

Kaşgarlı Mahmud, 11. yüzyıl sonunda yazdığı “Divani Lugat el Türk”² adlı kitabında Çin'de yaşayan Tabgaçarı, Kıtayları ve Tangutları Türk boyları arasında sayar ve “Kıtay ülkesi Çin'dir. Bundan sonra Tawgaç gelir. Orası Maçin'dir.” diye

² Kaşgarlı Mahmut, *Divani Lugat el Türk, çeviren Besim Atalay*. 1986. Ankara.

yazar. [Kitap sözü, Türkçeden Arapçaya geçmiştir ve erken Türkçe katab, eski Türkçe kitab biçimlerindedir.]. Orhun yazıtlarında adı geçen Tabgaç boyu, Kaşgarlı döneminde Tawgaç olarak söylenmekteydi. Kaşgarlı, sözlükteki Tawgaç bölümünde “Tawgaç bölgesinde yerleşik olan bir Türk boyuna verilen ad. Tawgaç, Türklerden bir bölüktür. Bu bölgede otururlar. Bu sözden uyarlanarak, bunlara Tat Tawgaç denir, Uygur demektir; Tattır, Çinlidir. Bu Tawgaçtır. Bu sözlerdeki Tat sözünden Farslılar, Tawgaç sözünden de Türkler amaçlanır.” diye belirtir.

Açıklamasını şöyle sürdürür: “Tawgaç, Maçın'ın adıdır. Burası, Çin'den dört ay uzaktadır. Çin aslında üç bölüktür: birincisi, Yukarı Çin'dir ki, doğudadır. Buna Tawgaç derler. İkincisi Orta Çin'dir. Burası, Kıtay adını alır. Üçüncüsü, Aşağı Çin'dir, Barkan adı verilir. Bu, Kaşgar'dır. Ancak şimdi Maçın, Tawgaç diye tanınmıştır. Kıtay ülkesine de Çin denilmiştir.” Böylece Kaşgarlı, Çin'in bir Türk ülkesi olduğunu vurgular.

Kaşgarlı daha sonra, “Çin ve Maçın ülkesinin ayrıca dilleri vardır. Bununla birlikte kentliler Türkçeyi iyi bilirler. Kitapları ile bitilerini (mektuplarını) bize Türk yazısı ile yazarlar. Uygurlar, 24 biçiden (harften) oluşan Türk yazısını kullanır. Kitapları ile bitilerini bununla yazarlar. Uygurlarla Çinlilerin bundan başka bir yazıları daha vardır. Defterlerini ve uyarlarını (senetlerini) bununla yazarlar. Bu yazıyı Müslüman olmayan Uygurlarla Çinlilerden başkası okuyamaz. Söylediklerim, kent halkıdır.” diye ekler. Bu “ayrıca diller” Kıtay ülkesindeki Mançuca, Tabgaç ülkesindeki Güney Çin'in Türk olmayan boylarının dilleridir. [Defter / depter sözü Türkçedir, tep ve ter (dermek) sözlerinin birleşiminden oluşur.].

Kaşgarlı'ya göre, o dönemdeki Türk boyları, bugün “Eski Uygur Alfabeti” diye adlandırdığımız Türk yazısını kullanmaktaydı. Uygurlar, Tabgaçlar, Kıtaylar ile Tangutlar da kitap-

larını ve bitilerini (mektuplarını) bu yazıyla yazıyordu, ancak bu yazının dışında bugün Çin imgeleri dediğimiz bir başka Türk yazısı daha kullanıyorlardı. Defterlerini ve uyarlarını (senetlerini) ise bununla yazıyorlardı. Çin / Maçin ülkesinin ayrıca dilleri olmakla birlikte, kentliler Türktü ve Türkçeyi iyi biliyorlardı.

Müslüman Türklerin okuyamadığı bu yazı, Çin yazı imgeleridir. Böylece, Türklerin bu yazıyı da kullanmış olduklarını öğreniyoruz. Örneğin Kunlular da ("Hunlar") bu yazıyı kullanmıştır. Çin yazı imgelerinin ilk örnekleri "Şang" Hanlığı dönemine, yaklaşık olarak MÖ 1600 yıllarında kemikler üzerine yazılmış olan ırk (fal/kehânet) yazılarıdır. Irk yazıları, birbirinin eşi olan Anav, Harappa, Sümer ve Elam yazılarının Orta Asya'nın doğusundaki daha biçimlendirilmiş (stilize edilmiş) olan türüdür. Bu dönemde 3000 tane yazı imgesi ortaya çıkmış ve bu yazı imgeleri, Çin'i binlerce yıl yönetmiş olan Türkler döneminde bugün kullanılan Çin yazı imgelerine dönüşmüştür.

Kaşgarlı'nın Çin ile Maçin dediği topraklar, Çin torluk (resmî) tarihindeki 西夏 Batı Şia, 遼 Liao ve 宋 Song kağanlıklarının topraklarıydı. Batı Şia, Liao ve Song adları, Mançu tarihçilerin bölge ya da ırmak adlarından uydurmuş oldukları adlardır. Batı Şia, Tangutların, Liao da Kıtayların kağanlığıydı. Kaşgarlı'nın Orta Çin dediği yer bu iki kağanlığın topraklarıydı. "Song" da Tabgaçların kağanlığıydı, Kaşgarlı'nın Yukarı Çin dediği yerd. Tabgaçlar, Kıtaylar ile Tangutlar, Kaşgarlı Mahmut'un "Divani Lugat el Türk" adlı kitabını yazdığı 1072-1073 yılları döneminde Türk boylarıydı ve bu kağanlıklar Türk kağanlıklarıydı.

Mançu tarihçileri ise, büyük bir dirençle Tabgaçların, Kıtayların ve Tangutların Türk olmadıklarını savunurlar. Onların böyle yapmaları doğaldır, çünkü bugün Çin Tarihi diye yazdıkları tarih, son dört yüz yıl dışında tümüyle Türk tarihidir.

Bu nedenle Mançu tarihçileri, eski Türk boylarının Türklerle hiç bir ilgilerinin olmadığını kanıtlayabilmek için özel bir çaba gösterirler. Torluk (resmî) Çin tarihinde, adları Türkçeden Mandarin diline dönüştürülmüş ya da çarpıtılarak değiştirilmiş olan çok sayıda boy birden bire ortaya çıkar ve sonra da bu boylar ortadan kalkmış gibi gösterilerek, yerine adları yine Mandarin diline dönüştürülmüş olan “yeni” boylar ortaya çıkar.

Peki ne oldu da sayıca çok az olan Mançular Çin'deki milyonlarca Türkü bir kaç yüz yıl içinde özümsemi? Mançuların anayurdu bugünkü Mançurya değil, Doğu Asya'da Kore'nin kuzeyinde, Japon Denizi kıyılarındaki dar topraklardı. Bugünkü Mançurya ise, Kıtay Türklerinin anayurduydı. 1114 yılında Wanyan Aguda, Mançu boylarını birleştirerek Kıtay Kağanlığı'nın doğusunda Birinci Mançu (“Cin”) Kağanlığı'nı kurdu. Ardından kardeşi ve ardılı Vanyan Vukimay, uraslar (darbeler) ve iç ayaklanmalar nedeniyle çökmekte olan Kıtay Kağanlığı'nı (“Liao”) ele geçirdi. Kıtay Kağanlığı'nı ele geçirdikten sonra Mançular, Tabgaç (“Song”) Kağanlığı'na saldırdılar. Bu savaşlarda Tabgaç Kağanlığı'nın tabınlığı altındaki Kuzey Çin topraklarını ele geçirdiler.

Mançular, ilk kurdukları yüz yıl dolayında süren bu kağanlık döneminde, binlerce yıllık bir Türk yurdu olan Çin ile Orta Asya tarihini pek etkileyemediler. Çünkü aynı dönemde, Çin'de Tabgaç Türkleri ile Tangut Türklerinin kağanlıkları da bulunuyordu ve Türklerin yöngel (siyasal) ve ekincel (kültürel) etkisi büyüktü. Ardından Tatar Kağanlığı, Mançu Kağanlığı'nı ortadan kaldırdı. Ancak tarih boyu Türklerin gölgesi altında kalmış olan Mançular, ikinci kez 1616 yılında yeniden kağanlık kurduklarında ve ardından Tabgaç (“Ming”) Kağanlığı'nı yıkıp 1644 yılında tüm Çin'i ele geçirdiklerinde, Çin'deki tabınlıklarını sürdürebilmek için Türklerin kimliğinin ortadan kalkması gerektiğini anlamışlardı.

Cengiz Han'ın kurduğu Tatar Kağanlığı, kurulduktan son-
raki 50 yıl içinde Çin'deki Mançu (Cin) ve Tabgaç (Song) ka-
ğanlıklarını yıkarak tüm Çin'i tabınlığı altına aldı. Cengiz
Kağan, ülkenin topraklarını oğulları arasında paylaştırdığında,
dördüncü oğlu Tuluy'a bugünkü Kuzey Çin, Moğolistan ve
Moğolistan'ın kuzeyindeki toprakları vermişti. Tuluy'un oğlu
Kubilay Kağan, 1260-1294 yılları arasında tüm Tatar Kağanlı-
ğını son büyük kağan olarak yönetti. Ancak, Kubilay Kağan
öldükten sonra Tatar Kağanlığı dörde bölündü. Kubilay Ka-
ğan'ın toprakları üzerindeki Tatar Kağanlığı, Kubilay'ın soyun-
dan olan Toğan Temir Kağan'ın yönetimi sırasında 1368 yılında
Çin'deki tabınlığını yitirdi.

1351 yılında Kızıl Başlıklılar Ayaklanması sonunda Tabgaç
Türkleri, Tatarları Çin'den kovarak o yıl Tabgaç Kağanlığını
yeniden kurdu. Bu kağanlık, torluk (resmî) Çin tarihinde “Ming
Hanedanı” olarak adlandırılır. Bugünkü Mançurya toprakları
Tabgaçların eline geçerken, Tibet bağımsız oldu. Batıya yayılan
Tatarlar gibi İslam'a geçmemiş olan bu Tengrici Tatarların
elinde yalnızca bugünkü Moğolistan toprakları kaldı.

Toğan Temir Kağan 1370 yılında öldükten sonra yerine oğlu
Biligtü Kağan (1370-1378) geçerek, kağanlığın tabınlığını Kara-
kurum ortun (merkez) olmak üzere, bugünkü Moğolistan top-
rakları üzerinde sürdürdü. Tatar kağanı Tümen Han 1576
yılında Tibet Burhancılığını (Budacılığını) benimsedi. Buyan
Seçen Kağan'dan (1593-1603) sonra tahta geçen son Tatar ka-
ğanı Likten Kutugtu (1603-1634), Burhancı (Budacı) dinsel bel-
geleri Türkçeye çevirttikten sonra Tatarlar, kitleler halinde
Burhancılığı (Budacılığı) benimsemeye başladı. Bu durum, ile-
ride Tatarlar üzerindeki Mançu etkisini artıracak olan bir et-
kendi.

Bu dönemde Nurhaci, bugünkü Mançurya'nın kuzeydoğu-
sundaki Mançu boylarını birleştirerek 1616'da İkinci Mançu

("Çing") Kağanlığı'nı kurdu. Nurhaci'nin oğlu Hong Tayci, Likten Kutugtu Han'a karşı olan Tatar yandaşlarıyla birlikte 1632 yılında Tatar Kağanlığı'na saldırdı. Likten Kutugtu Han 1634 yılında ölünce, Mançular bugünkü Doğu ve Güney Moğolistan topraklarını ele geçirdi. Ardından, 1644 yılında Tabgaç ("Ming") Kağanlığı'nı yıkarak Çin'i ele geçirdiler. Mançular, 1697 yılına kadar geriye kalan Tataristan (bugünkü Moğolistan) topraklarının tümünü ele geçirdiler. Böylece Tatar Türkçesi süreç içinde, Mançucanın etkisiyle bozularak Moğol dili ortaya çıkmaya başladı.

Mançular önce 1632 yılında, kendi kağanlıklarına alçaklık eden utruk (muhalif) Tatarlarla birlikte bugünkü Moğolistan topraklarındaki Tatar Kağanlığı'na saldırarak onun gücünü kırdılar. Ardından 1634 yılında Doğu ve Güney Tataristan topraklarını ele geçirdiler. Tatar tutasını (tehlikesini) ortadan kaldırdıktan sonra da 1644 yılında satkınlık içindeki bu utruk Tatar boylarının, kendilerine boyun eğmiş olan Kıtayların ve kendi kağanlıklarına alçaklık eden utruk Tabgaçların yardımıyla Çin'deki Tabgaç Kağanlığı'nı yıktılar.

Savaşçı Tatarlar artık Burhancılığın etkisiyle barışçıl ve tembel bir elgine (halka) dönüşmüştü. Mançular, Burhancı lamaların gücünden kendi amaçları için yararlanmayı çok iyi bildiler. Mançu sarayında eğittikleri Tatar lamalarını, Tatarlar üzerinde etkili olabilmek için kullandılar. Bunun yanında, parçala-yönet dizimiyle (taktiğiyle) Mançu yönetimi, küçük Tatar hanlıklarının gittikçe parçalanarak küçülmelerini sağladı. Etkili Tatar hanlarının Mançu kunçuylarıyla (prensesleriyle) evlendirilmeleri yoluyla Tatar hanlarını birbirinden ayırmaya ve iç düşmanlıkların çıkmasına özen gösterildi. Sonunda, bir yandan Budacılığın yayılması, diğer yandan Mançu yönetiminin ustaca yöngeleri (politikaları) sonucu, Tatarlar Mançu tabınlığı altına alındı. 1697 yılına gelindiğinde ise, Tatar Kağanlığı'nın son ka-

lıntıları da temizlenmiş ve tüm Tataristan toprakları artık Mançuların tabınlığı altına girmişti.

Mançular önce Tatarları dönüştürdüler. Tatarların Türk kimliğini ortadan kaldırarak, Moğol adında yeni bir elgin (etnos) yarattılar. Bu dönemde Tatarca Mançucayla karışıp, Türkçeden değişik bir dil durumuna geldi. Mançular, Çin'i yönettikleri 1636-1912 yılları arasındaki 276 yıl içinde Çin'deki Tabgaç, Kıtay ve Tangut gibi Türk boylarının kimliklerini de ortadan kaldırmayı başardılar. Böylece, Tataristan topraklarındaki Türkler Moğollara dönüşürken, Çin topraklarındaki Türkler de "Han" adında yeni bir elgine (halka, etnosa) dönüşmüştü.

Mançuların, Türklerin kimliğini yok etmelerinin karşılığı, kendi kimliklerini de gizlemek oldu. Çünkü Türkler arasında azınlıktaydılar ve Mançu kimliğiyle Türkleri tabınlıkları altında tutabilmeleri olanaksızdı. Yapabilecekleri en doğru davranış, Türklerle birlikte yeni bir kimliğe dönüşmüş gibi gözükme. Bugün Çin'de 10 milyon dolayında Mançu olmasına karşın, bunlardan yalnızca 20 bin kadarı Mançuca bilir. Artık Mançuar da "Han Çinlileri" olduklarını söylüyor, ancak Mançu kimlik bilinçlerini koruyarak. Çünkü 10 milyon Mançu kendi dilini bilmesede, Mançu kimliğini korurken, on milyonlarca Tabgaç, Kıtay, Tangut ise Türk kimliğini yitirmiştir.

Bugün 1,5 milyarlık Çin'de 1,2 milyar kişi, Çin yönetimince "Han Çinlisi" olarak adlandırılıyor. Ancak bunlar birbirinden ayrı onlarca elginin (etnosun) toplamından oluşan ve birbirinden çok değişik diller konuşan bir topluluktur. Torluk (resmî) Çin tarihine göre "Hanlar", "Han Ülkesini" kuran Çinlilerdir.

Günümüz Çin yönetiminin "Han Çinlisi" olarak adlandırdığı ve Mandarin dili konuştuklarını öne sürdüğü 1,2 milyar kişinin 120 milyonu Kanton, 120 milyonu Hakka, 115 milyonu Min, 100 milyonu Siçuan, 90 milyonu Wu, 75 milyonu Ciang-

huay, 60 milyonu Gan, 40 milyonu Hunan, 5 milyonu da Tanka elginleridir ve bu elginler, kendilerine özgü olan ayrı diller konuşurlar. Bu diller Mandarin dili değildir. Bu elginlerin hepsi Çin'in güneyinde yaşar. Çin'in kuzeyinde yaşayan ve Mandarin dili konuşanlar ise, Mançuların özümsemiği Türklerin torunlarıdır. Özümsemişen Türklerin toplam sayısı ise, 200 milyon dolayındadır.

Mandarin dilinin oluşumu üzerine iki ayrı kuram bulunuyor. Çin lehçeleri ve tarihi fonoloji, özellikle de Mandarin dili olmayan Min dili üzerine çalışmaları ile tanınan bir Amerikalı Sinolog ve dilbilimci Jerry Lee Norman'a göre Mandarin dili, 959-1126 yılları arasındaki Kuzey "Song"un düşmesinden sonra ve Kuzey Çin'deki 1115-1234 yılları arasındaki "Cin" ve 1280-1368 yılları arasındaki "Yuan" hanedanlıkları sırasında, Kuzey Çin Ovası'nın başkent çevresindeki "lehçelerine" dayanan ortak bir konuşma olarak geliştirilmiş. Tayvan'da doğup büyüyen ve 20 yılı aşkın süredir Mandarin dili öğreten Mandarin dili uzmanı 秋桂素 Çuu Guey Suu'ya göre ise, Mandarin dili "Ming" Hanedanlığı'nın (1368-1644) son döneminde tabın (egemen) kabılın (sınıfın) dili olarak ortaya çıkmış. Bence bu iki kuram da doğru değildir.

İkinci Mançu (Çing) Kağanlığı'nın başladığı 1368 yılına kadar Çin sarayında konuşulan dil Türkçeydi. Mandarin dili, İkinci Mançu Kağanlığı (Çing) döneminde oluştu. Mançular bu dili daha önce "Mandarin konuşması" (滿大人話 Man Da Ren Hua: dolu büyük halk konuşması; kalabalık halkın konuşması) olarak adlandırdılar mı bilinmez, ancak 1912'de kurulan Çin Cumhuriyeti Mandarin dilini torluk (resmî) dil yaptıktan sonra bu dilin adını, "yalın konuşma" demek olan 普通話 Puu Tong Hua olarak adlandırdı. Bu dil Tayvan'da "torluk (resmî) konuşma" demek olan 官話 Guen Hua olarak adlandırılıyor.

Daha önce, Mandarin dilinin Türkçe, Mançuca ve Korece

üzerine kurulu olduğunu ve içinde Çin'deki Türk olmayan bir çok elginin (halkın) dillerinden de çok sayıda sözler (kelimeler) barındırdığını düşünüyordum. Ancak, Mandarin dilindeki sözlerin kökenini inceledikçe, bu düşüncemde ne kadar yanlış olduğumu anladım. Mandarin dili, Türkçeden dönüştürülmüş olan bir dildir ve Mançuların Türkçeyi söyleyiş (telâffuz) biçimidir. Bu dilin Mandarin dilinde bir adı da yok. Çünkü hiç bir elgin (etnos) temeline dayanmaz. Bu nedenle ona “yalın konuşma” (普通話 Puu Tong Hua) ya da “torluk (resmî) konuşma” (官話 Guen Hua) gibi adlar veriyorlar.

Mandarin dili, sanası (mantığı) ve kuralları olmayan, kısaltmalar üzerine kurulu bir dildir. Türkçe sözlerin son üyüklüklerinin (hecelerinin) çoğu atılarak kalıplaştırılmış ve sözlerin geriye kalan kısımları da köklü ses dönüşümlerine uğramıştır. Bu nedenle sözlerin söylenişleri sürekli olarak değişmekte ve aynı söz bir kaç değişik biçimde söylenebilmektedir. Dolayısıyla Mandarin dili, konuşulması sürekli olarak değişen ve dönüşen bir dildir. Bugün ana dili Mandarin olanlar bile birbirini anlamakta güçlük çeker ve iletişim zorlukları yaşar. Bu dilin bir ses bitiğiyle (alfabesiyle) değil de, logogramlar olan imgelerle yazılması ise, bu değişim dönüşüm sürecini alabildiğine kolaylaştırıyor ve hızlandırıyor.

1909'a kadar Mandarin dili, Çin'in ulusal dili durumuna gelmedi. Mançu (Çing) Kağanlığı 1911'de düştükten sonra, ardından kurulan Çin Cumhuriyeti, Mandarin dilini torluk (resmî) dil yaptı. 1950'de biçim (harf) devrimi yapıp, basitleştirme adı altında Çin imgelerinin bir çoğu değiştirilerek günümüzde kullanılan imgelere dönüştürüldü. Böylece eski imgeleri okumak zorlaştırılmış oldu. Ancak Tayvan, Hongkong ve Singapur'da eski yazı imgelerinin kullanılması sürmektedir.

Mandarin dilinin oluşumunda, Türkçedeki tek üyüklü (heceli) sözler köklü ses dönüşümlerine uğrarken, çok üyüklü sözlerde ise, ilk üyüktan sonraki üyüklükler genellikle ortadan kalka-

rak yine ses değişimine uğramaktadır. Bu dönüşümler şöyle olmaktadır:

gen (geniş) => 廣 guang (geniş) < 寬 kuen (genişlik)

çek (mek) => 缺口 çüekou

çekil (mek) => 撤 cı

don[g] (buza dönüşme) => 霜 şuang (don) < 凍 dòng (donmak) < 冬 dōng (kış)

gül (mek) => 快 kuaylı

ışın => 閃 şen

iğ (hastalık) => 疾 çı

inanç => 信仰 şinyang

inan (mak) => 相信 şiangşin

inci => 珍珠 cencu

kaşı (mak) => 擦洗 siaşı

kaşık => 勺子 şaozı

kın => 韃 çien

kok(mak) => 臭 çou

kuş => 雀 çüe

san (saygı) => 尊 zünn (saygı duymak)

su => 水 şuey

Tannı / Tengri => 天 Tien

uyu (mak) => 睡 şuey

yağ => 油 yov

yan (mak) => 焰 yen (alev) < 閃 şien (parıltı)

yay (mak) => 搖 yao

Okuyucunun bu dönüşümleri kolayca görebilmesi için kitabın sonunda Türkçeden Mandarin diline dönüştürülen sözlerin bir kısmını ek olarak verdim

Çin'deki İlk Türk Yerleşimleri

İç Moğolistan-Sarı Irmak bölgesinde ortaya çıkan en erken Türk uygarlıkları 興隆洼 Şinglongva (MÖ 6200-MÖ 5400), 趙宝溝 Caobaogou (MÖ 5400-MÖ 4500), 紅山 Hongşen (MÖ 4700-MÖ 2900), 仰韶 Yangşao (MÖ 5000-MÖ 3000), 龍山 Longşen (MÖ 3000- MÖ 2000) ve 二里頭 Arlitau (MÖ 2000-MÖ 1500) uygarlıklarıdır.

Şinglongva Uygarlığı (MÖ 6200-MÖ 5400), İç Moğolistan'daki Sırlı Taş Çağı'nın (Neolitik Çağ) erken evrelerine özgü bir uygarlıktır. Bu uygarlığın kalıntıları, İç Moğolistan'ın Çifeng kenti Baoguotu İlçesi'nin Şinglongva Köyü'nün 1.5 kilometre güney doğusundaki bir yaylada bulunuyor. Şinglongva kalıntılarındaki kazılarda 170 ev kalıntısı ve 30'dan çok sıntı (mezar) ortaya çıkarıldı. Buradaki yerleşimin evrimi üç aşamadan geçiyor. Birinci aşamadaki evler görece geniştir, kuzey doğudan güney doğuya doğru sıralar halinde dağılmıştır ve elips biçimindeki karamlarla (hendeklerle) çevrilidir. İkinci aşamadaki evler de öncekileri gibidir. Üçüncü aşamanın evleri ise, daha küçük alanlarda düzensiz ve daha yoğun bir biçimde düzenlenmiştir.

Şinglongva kalıntılarının kurganlarının sayısı ve konumu, o dönemin kişilerinin yoluğ ve yağış (kurban) etkinlikleriyle ilgili olduklarını açıklar. Evlerin yıkıntılarında çok sayıda geyik, domuz ve diğər anga kemiklerinin bulunması, o dönemde avcılık başkanın (ekonomisinin) kişi yaşamında baskın konumda olduğunu gösterir. Bölgede çok sayıda yeşim taşından gereç ortaya çıkarılmıştır. Çin'de bilinen en eski yeşim gereçler olarak ortaya çıkarılan bu kalıtlar, toplumdaki iş bölümünün tamamlandığını gösterir. Yeşim taşı işlemeciliğı, Türklerin en eski uğraşlarından biridir.

Şinglongva'da ele geçen çanak çömleklerin çoğı ağır ve kaba sıvalı, dışları boza yakın konur (kahverengi) ya da sarımsı

konur ve içleri koyu boz olan kum kanşımlı çanak çömleklerdir. Hongşen Uygarlığı'nın kökeni olan Şinglongva Uygarlığı, Kuzey Çin'in üç büyük uygarlık alanından biridir ve bulunuşu, İç Moğolistan'daki Sırlı Taş Çağı uygarlığının uzun bir tarihi olduğunu gösterir.

Şinglongva Uygarlığı'nın ardılı olan Caobaogou Uygarlığı (MÖ 5400-MÖ 4500), Şinglongva Uygarlığı'nın orta ve sonraki döneminde ortaya çıktı. Caobaogou Uygarlığı'nın kalıntıları, İç Moğolistan'ın Çifeng kenti yakınındaki Aohançi'de bulunur. Bölge yaklaşık 90 bin m²'lik bir alanı kapsar. Alandaki evler kare ya da yamuk planlıdır ve sıralar halinde düzenlenmiştir. Şinglongva Uygarlığı ile karşılaştırıldığında, Caobaogou Uygarlığı'nın yerleşim alanı çok daha büyüktür. Bununla birlikte ikisinin bir çok ortak yönü vardır. Örneğin evlerin sıralar halinde düzenlenmesi ve evlerin değişik büyüklükleri bunlardan bir kaçıdır.

Taş gereç üretmek için kullanılan araçlar çoğunlukla keskin eğri taş kürekler, yassı taş baltalar ve eğri kenarlı taş bıçaklardır. Caobaogou Uygarlığı üretim araçları açısından Şinglonva Uygarlığı'ndan daha gelişmiştir. Bu uygarlık alanında ortaya çıkarılan çanak çömlekler, çoğunlukla tunç ya da kum katkılı maun ağacındandır. Hepsi el yapımı ve basittir, ancak biçimleri Şinglonva Uygarlığı'na göre daha çeşitlidir. Zun (içki için kullanılan bir tür kap) biçimindeki kalıtlar, Caobaogou Uygarlığı'nın en tipik örneğidir. Küçük ya da düz ağızları, uzun ve kalın boyunları, düz ve yuvarlak karnları, yeğni (hafif) eğrili dipleri vardır. Üzerine geometrik biçimler çizilidir. Anga (hayvan) çizimleri çanakların karnlarına oyuludur. Angaların başları, hem gerçekçi hem de abartılı bir biçimde betimlenmiştir.

Ortaya çıkarılan domuz-sazağanlar (ejderhâlar), uçan geyikler ve kuş çizimleri ilgi çekicidir. Domuz-sazağan, anka kuşu, uçan geyik ve diğer zun biçimli gereçler öne çıkan kalit-

lardır. Zun biçimli kalıtlar, yoluğ (kurban) törenlerinde başarılı avlar dilemek için kullanılmıştır. Bu da, avcılığın Caobaogou uygarlığının yaşamının önemli bir parçası olduğunu gösterir. Dinsel törenleri çoğunlukla avcılıkla ilgiliydi. [Din, erken ve eski Türkçe bir sözdür. Erken Türkçeden Arapçaya geçmiştir.]. Eski Şinglonva yaşayanları, yoluğlar (kurbanlar) için anga kafataslarını kullanırken, eski Caobaogou yaşayanları, avladıkları anga bedizlerini çanak çömlekleri üzerine çizmişlerdir.

Kuzey Çin'deki sırlı (cilâli) taş çağının önemli bir parçası olan Hongşen Uygarlığı (MÖ 4700-MÖ 2900) İç Moğolistan'ın Şifing kentinin Vuyiarcimuluen Irmağı kıyısından (vâdisinden), güneyde Ciaoyang, Lingyuan ve Hibey Bölgesinin kuzey bölümüne kadar olan alanı kapsar. Hongşen Uygarlığı, öncelikle eski boyalı çanak çömlekler, "Z" çizgili çanak çömlekler ve kazma araçları, taştan ok uçları ve defne yaprağı biçimindeki iki delikli taş bıçaklarla ortaya çıkar.

Hongşen Uygarlığı'nın çanak çömlekleri, her ikisi de elle yapılan kil çanak çömlek ve kum karışımı çanak çömlek olmak üzere iki türe ayrılır. Kil çanak çömlekler çoğunlukla kırmızı renkte olup, genellikle çanak, leğen, çömlek vb. biçimlerde olup, çoğu küçük düz tabanlı kaplardır. Kil çanak çömleklerin çoğu koşak (paralel) çizgiler, üçgenler, pul biçimindeki desenler ve "Z" biçiminde çizgiler olarak düzenlenmiş kara ya da mor çizgilerle süslenmiştir.

Hongşen Uygarlığı'nın taş ürünleri, burada oldukça gelişmiş bir tarım başkarnına (ekonomisine) geçtiklerini gösterir. Hongşen Uygarlığı alanında az sayıda da olsa öküz, koyun, domuz, geyik ve ırmak geyiği kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Evcil hayvanlar olan öküzler, koyunlar ve domuzlar, Hongşen Uygarlığı'nın angacılık (hayvancılık), balıkçılık ve avcılıkla desteklenen yerleşik bir yaşantıda olduklarını gösterir.

Hongşen Uygarlığı alanında 20'den çok çember biçiminde yeşim taşından kalıt ortaya çıkarılmıştır. Bu yeşim gereçlerin biçimleri, özel gereçlerin ve araçların dinsel törenlerin gereklerini karşılamak için yapıldığını göstermektedir. Arkeolojik çalışmalar, Hongşen Uygarlığı'nın Şinglonva Uygarlığı ve Caobaogou Uygarlığı temelinde geliştiğini ve üç uygarlık arasındaki dinsel geleneklerdeki gelişimin belirgin olduğunu göstermektedir. 1970'lerde bulunan kalıntılar, Hongşen Uygarlığı'nın son döneminde büyük ölçekli yoluğ (kurban) töreni ortuntlarının (merkezlerinin) ortaya çıktığını gösteriyor.

Hongşen Uygarlığı'nın ev yapımı, çanak çömlek yapımı, yeşim oymacılığı ve burkat (heykel) yapımı, Hongşen ve Caobaogou uygarlıklarından daha yüksek düzeylerde dir. Ortaya çıkarılan kuy (metal) döküm kalıpları, Hongşen Uygarlığı'nın tunç döküm yasınıcında (teknikiğinde) ustalaştığını gösterir. Şinglongva ve Caobaogou uygarlıklarında avcılık baskın konumdayken, Hongşen Uygarlığı'nda bunun tersine tarım daha önemli olmuştur. Tunç eritme yasınıcı ortaya çıktığında, karamlarla (hendeklerle) çevrili en eski kentler oluşmuş ve kent ile kır alanları arasındaki ayırım biçimlenmiştir. Atalara saygı duyma biçimindeki dinsel törenler bu topluma damgasını vurmuştur.

MÖ 5000'den MÖ 3000'e kadar uzanan Yangşao Uygarlığı, San Irmak boyunda gelişmiş olan Sırlı Taş Çağı uygarlığıdır. Yangşao Uygarlığı, geniş bir alanı kapsar. Burada yaşayanlar, yerleşik köyler ve sınıtlıklar (mezarlıklar) kurmuş, çapa ile ilkel çiftçilik yapmış, domuz, köpek gibi angalar beslemişlerdir. Ayrıca, çanak çömlekçilik, hasır örme, dokuma ve kemik işleme gibi el uzuşları (sanatları) ile birlikte toplayıcılık, balıkçılık ve avcılık etkinlikleri de yaşamlarının önemli bir parçası olmuştur.

Sırlı taş aletler, dokuma için kullanılan bıçak, balta, keski, ok ucu ve taş ağırşaklar, başlıca üretim araçlarıdır. Kemik araçlar da bulunmaktadır. Yangşao uygarlığı ayrıca avcılık, balıkçılık

ve toplayıcılıkla uğraşmış ve tarımı geliştirmiştir. Kalıtlar genellikle üç ayaklı kazanlar, çanaklar, bardaklar, çömlekler ve kavanozlardır. Kırmızı çanak çömlekler, Yangşao Uygarlığı'nın en belirgin özelliği olan renkli geometrik ya da anga (hayvan) çizimleriyle süslenmiştir. Bu nedenle "Boyalı Çömlek Uygarlığı" olarak da adlandırılır.

Burada 40'tan çok evin kalıntıları ortaya çıkarılmış ve her-kese açık alan olan büyük bir ev bulunmuştur. Bu uygarlık yaşayanları, genellikle çömlek gibi eşyalarla birlikte dikdörtgen bir çukura gömülmüştür. Yangşao Uygarlığı'nda geniş çapta danı yetiştirilmiştir. Kimi köylerde buğday ya da pirinç de yetiştirilmiştir. Orta Yangşao yerleşimleri, artan ekinlerin toplanması için kullanılmış olabilecek yükseltilmiş katlı yapılar içermektedir.

Bu uygarlığın elgini (halkı) koyun, keçi ve sığırların yanı sıra domuz ve köpek gibi angaları da beslemiş, ancak etlerinin çoğunu avcılık ve balıkçılıktan sağlamıştır. Taş araçları sırlıdır. Yangşao elgini, ipekböceği yetiştiriciliğinin erken bir biçimini de uygulamıştır. Bu uygarlık, boyalı çanak çömlekleriyle ünlüdür. Yangşao uzunşuları (zanaatçıları), kişi yüzü, anga bedizi (resmi) ve geometrik desenli ince ak, kırmızı ve kara boyalı çanak çömlekler yapmışlardır.

Longşen uygarlığı, MÖ 3000'den 1900'e kadar kuzey Çin'in orta ve aşağı Sarı Irmak kıyısı bölgelerindeki geç bir sırlı taş kültürüdür. Bu kültür, adını Şandong bölgesindeki Longşen yöresinden almıştır, ancak ürettiği değişik çanak çömleklerden dolayı "Kara Çömlek Uygarlığı" olarak da adlandırılır. Sıntılar (mezarlar) ve bir güneş gözlem alanının bulunuşu, gelişmiş bir toplum olduğunu gösterir. MÖ 1700 dolayında bu uygarlık, bölgedeki diğer uygarlıklarla birlikte daha geniş bir tunç çağı uygarlığına dönüşmüştür.

MÖ 2. binyılın ilk çeyreğine gelindiğinde, Longşen Uygarlığı, henüz bilinmeyen nedenlerle birkaç yüzyıl boyunca karaçu (nüfus) azalması yaşıadıktan sonra, Şang Beyliği'ni oluşturan olan tunç ağı uygarlığına dönüşmeye başlamıştır. Longşen Uygarlığı, San Irmak bölgesinin verimli topraklarından yararlanarak tarım ve özellikle darı ekimi üzerinde gelişmiştir. Tarım aracı olarak orak da kullanılmıştır. Birçok Longşen bölgesi, Yangşao Uygarlığı'nda görülenden daha gelişmiş bir toplumsal düzenin varlığını gösteren dolgulu toprak duvarlarıyla öne çıkar. Bunlardan biri, 34 bin metrekairelik bir alanı çevreleyen bir duvardı. Duvarın biri kuzeyde, diğeri güneyde olmak üzere iki kapısı vardı. Duvarlar ortalama 6 metre yüksekliğindeydi.

Bakır anlar, tunç kaplar ve oyulmuş kuy (metal) parçaları gibi buluntular, Longşen elğinin başarılı kuy işçileri olduğunu göstermektedir. Bakır ertinisi (cevheri) ve dışığın (cürufun) varlığı, bu tür malların yerel olarak üretildiğini gösterir. MÖ 3. binyılın ortalarında yapılan güneş gözlemevi olağan üstüdü. Bu gözlemevi, her biri sıkıştırılmış toprak duvarı bulunan, biri diğेरinin üzerinde olan üç yuvarlak yükseltiden oluşmaktadır. Yaklaşık 50 metre çapında başka bir toprak duvarla çevrilidir. 24,5 metre çapındaki üst yükseltinin, 13 kare sütun içeren bir duvarı vardır.

Bu sütunlar arasındaki boşluklar, ortunal (merkezî) olarak yerleştirilmiş bir yükseltiden güneş gözlemi için görüş çizgileri görevi görmüştür. Deneyler, gözlemevinin özellikle yaz ve kış gün dönüşlerinde ve doğru bir güneş ile ay sakışı (takvimi) oluşturmak için kullanıldığını gösterir. Bu tür belge tutma, aynı zamanda Longşen anak çömlek parçaları üzerindeki sıralı imğelerin varlığıyla desteklenen bir görüş olan erken bir yazı düzeninin varlığını da gösterir.

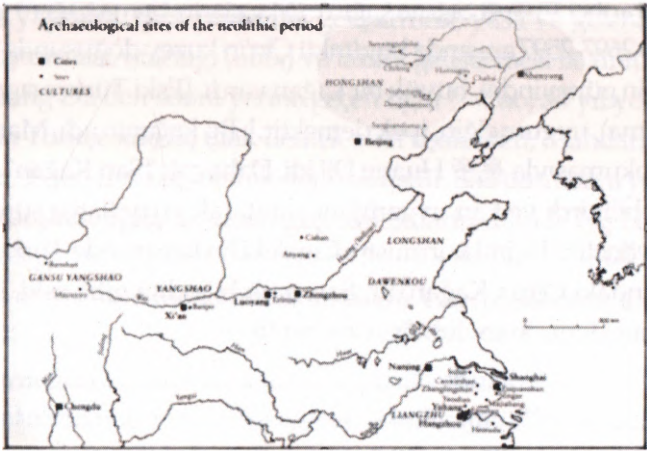
Yaklaşık 3500 ila 3600 yıl öncesine dayanan Arlitau Bölgesi, Kuzey Çin'de Hinen Bölgesi, Yanşi İlçesindeki Arlitau Kö-

yü'nün güneyinde, Luo Irmağı kıyılarında yer almaktadır. Arlitau Bölgesi, dönemin tipik uygarlığı açısından zengindir. Bölge, her biri üç kilometre karelik bir alanı olan dört döneme ayrılmıştır.

Alanda iki saray kalıntısı, bir yerleşim alanı, çanak çömlek ve tunç işlikleri ile tandırlar (fınnlar) ve sıntılar (mezarlar) ortaya çıkarılmıştır. Saraylardan biri dikdörtgen biçiminde olup doğudan batıya 108 metre, güneyden kuzeye 100 metredir. Ön bahçesi 5 bin metre karelik bir alanı kapsamakta ve bölgenin dört bir yanında dolambaçlı geçelgeler (koridorlar) bulunmaktadır.

Arlitau'da üç ayaklı ve çember saplı eski bir içki kabı da içinde olmak üzere, tunç, yeşim, çanak çömlek, taş, kemik ve midye gibi kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu üç ayaklı ve çember saplı eski içki kabı, şimdiye kadar Çin'de kazılan en eski tunç kap olmuştur. Çaç (turkuaz) taşlarla süslenmiş sazağan (ejderha) başlı tunç yartu (plâka), kullanılan yasıncın (tekniğin) ustalığını ortaya koymaktadır.

Arkeolojik araştırmalara göre, Şia ile bir dönemde (MÖ 21-16. yy) var olan Arlitau Bölgesi, Şia Uygarlığı'nın incelenmesi için önemli bir kaynak sağlamaktadır. Şu anda Arlitau bölgesi ile Şia Uygarlığı arasındaki ilişkiyle ilgili iki düşünce okulu bulunuyor. Birincisi, bölgenin birinci ve ikinci dönemlerinin Şia uygarlığından gelen tortular olduğunu, üçüncü ve dördüncü dönemlerin ise Şang Beyliği'nin başkenti (MÖ 16.-11. yy) olduğunu öne sürüyor. İkinci kurama göre, Arlitau Bölgesi, Geç Şia döneminin kent bölgesidir.

Şinglongva, Caobaogou, Hongşen, Yangşao, Longşen ve Arlitau uygarlıklarının konumları

Yayı Hanlığı

Mançu tarihçilerinin 夏朝 Şia Çao “Şia Hanedanı” olarak adlandırdığı bu hanlık, eski 長安 Çangan (Mandarin: Çang'en) kentinde kurulmuştur. [Çangan, gürültülü demektir.]. Mandarin dilinde 夏 şia, yay (yaz mevsimi) demektir ve Türkçe yay (yaz mevsimi) sözünden dönüştürülmüştür. Tarihte “Yay” adında bir Türk boyu var mıydı bilinmez, ancak Yayı / Yayığ (şiddetli, deli) adında bir Türk boyu bulunmuş olabilir. Mandarin dilinde “hanedan” anlamında kullanılan ve Çao olarak okunan söz ise, Türkçe 朝çağ (zaman) sözünden dönüşmüştür. Dolayısıyla Şia Çao sözlerinin Türkçesi, Yayı Çağı'dır. Bugün birçok tarihçi, özellikle Batılı tarihçiler bu hanlığın gerçekte var olmadığını öne sürüyor. Ancak ortaya çıkan kalıntılar bunu sorgulamaktadır. Bu dönemin kalıntılarında, geç sırlı (cilâlı) taş ve erken tunç çağına özgü çok sayıda tunç ve yeşim tören kapları bulunuyor.

Tarihçi 司馬遷 Sıgma Çiğın'e (Mandarin: Sıma Çiğın) göre, MÖ 2697-2597 arasında bugünkü Çin'in kuzey doğusunda (Pekin'in güneyinde), büyük bir kağan vardı. [Eski Türkçe sıgmağ (sıgma), uygun; çiğın, ipek demektir.]. Bu kağanın adı, Mandarin okumasıyla 皇帝 Huang Dii idi. Daha çok “San Kağan” olarak bilinirdi ve Çin uygarlığını yaratarak yüzyıllarca sürecek bir yönetim biçimi kurmuştu. Çin'deki bu kağan, eski Türk destanındaki Oğuz Kağan'dır. San renk bilindiği gibi, eski Türk geleneklerinde soyluluğun imgesidir.

Mandarin dilinde Huang Dii, kağan demektir. Kağan anlamına gelen 皇 huang, Türkçe han/kağan sözünden dönüşmüştür. Mandarin dilinde Dii de kağan (imparator) anlamına gelir. Ancak buradaki 帝 dii, eski Türkçe mengü (sonsuz), katı, dayanıklı, sağlam, sürekli anlamlarına gelen tı sözünden dönüşmüş ve Mandarin dilinde kağan anlamı kazanmıştır. Eski Türkçe 皇帝 Kağan Tı'nın anlamı, Kağan Mengü'dür (Mengü Kağan). Erken ve en eski Türkçede önad (sıfat) tamlamaları bugüne göre terstir. Daha sonra bugünkü durumuna gelmiştir. Bu örnekte görüldüğü gibi, eski Türkçe “Kağan Tı” biçimindeki önad tamlaması daha sonra “Tı Kağan” biçiminde söylenmeye başlamıştır.

Mandarin dilinde 上帝 Şang Dii de Tanrı demektir ve üst demek olan 上 şang ile kağan demek olan 帝 dii sözlerinin birleşiminden oluşur. Mandarin dilindeki 上 şang (üst) sözü, Eski Türkçe dağ demek olan şan sözünden dönüşmüştür. Mandarin dilinde dağ demek olan 山 şeen sözü de Eski Türkçe şan (dağ) sözünden dönüşmedir. Dolayısıyla Eski Türkçe 上帝 Şan Tı (Dağ Mengü => Mengü Dağ) sözleri, Mandarin dilinde Tann (Üst Kağan) anlamı kazanmıştır. Eski Türkçede de Şan Tı (Mengü Dağ) sözleri Tanrı'nın önadlarından biri olarak kullanılmış olmalıdır.

Huang Dii (Kağan Tı ya da Oğuz Kağan) oyu (müzik) araç-

ları yapması, ipek üretimini geliştirmesi, yasa ve gelenekleri oluşturması, otacılığı (tıbbı) ve tanımı geliştirmesi ile ünlüydü. Huang Dii'den sonra yerine geçen oğlu 少 Şao, 84 yıl yönetti. Eski Türkçe küçük, ufak demek olan uşak sözü, Mandarin diline 少 şao (bir kaç) olarak dönüşmüştür. Şao'dan sonra yerine kardeşinin oğlu, 顓 Cuen geçti. Mandarin dilinde hiç bir anlama gelmeyen 顓 Cuen, Eski Türkçe yalın kişi demek olan okan sözünün Mandarin okumasıdır. Cuen'den sonra, torunu 譽 Kuu kağan oldu. Mandarin dilinde yine hiç bir anlama gelmeyen 譽 Kuu, Eski Türkçe ülke demek olan kuu sözüdür. Bu söz Mandarin diline 國 guo olarak dönüşmüştür. Destanda, Kuu'nun yaz (ilkbahar) ile yay (yaz) aylarında bir sazağana (ejdere), güz ile kış aylarında ise bir ata binerek gezdii söylenir. Kuu Kağan, oyu (müzık) araçlarının bulucusu ve şarkıların bes-tecisiydi.

Kuu Kağan'dan sonra büyük oğlu, 摯 Cii tahta çıktı. Mandarin dilinde 摯 cii, içten anlamına gelir ve Türkçe içi sözünden dönüşmüştür. Eski Türkçe içirdi (içerden) sözü, içten / yürekten demektir. Cii Kağan, küçük oğlu 堯 Yao'yu ardılı olarak atadı, ancak Kuu öldükten sonra onun yerine büyük oğlu Cii tahta geçti. Suma Çien, Cii'nin ülkeyi kötü bir biçimde yönettiğini yazar. Cii dokuz yıl yönettikten sonra, kardeşi 堯 Yao onu indirerek tahta geçti. Mandarin dilinde hiç bir anlamı olmayan 堯 yao, Eski Türkçe yakın demek olan yağuk sözüdür. Eski Türkçe yağuk sözü, Mandarin diline bağlı (yakın) demek olan 靠 kao olarak dönüşmüştür. Yao, eriklerini (rakiplerini) yendikten sonra ülkenin birliğini sağladı. Ancak yönetimi sırasında, Sarı Irmak'ın tanımı engelleyen gelnizlerinin (sellerinin) denetim altına alınması, yalınların (insanların) boğulması ya da yerlerinden edilmesi konularında önemli sorunlar yaşadı.

Yao, bu sorunu çözmesi için bölesi (kuzeni) 鯨 Guen'i görevlendirdi. Mandarin dilinde 鯨 guen sözünün de her hangi

bir anlamı yoktur. Bu söz Eski Türkçe güç / kadir (kudret) demek olan kun sözüdür. Bu söz Mandarin diline 强 çiang (güçlü) olarak dönüşmüştür. Guen, dokuz yıl su baskınarını durdurmaya çalıştı ama sular her yıl daha da güçlenerek daha çok toprağı kapladı ve bir çok kişı öldü. Sonunda Guen, suyu tutmasını umduğı bir dizi berkin (set) yaptı, ancak berkinler çöktü ve daha çok yıkıma ve ölüme neden oldu. Yao, hanlığın yönetimini, Guen'in suları denetim altına alamamasından bıkan bölesi (kuzeni) 舜 Şuen'e bıraktı. Mandarin dilinde hiç bir anlamı olmayan 舜 şuen, Eski Türkçe kişı adı olarak da kullanılmış olan ve su / suv kökünden gelen suvan sözüdür. Bu öykünün kimi biçimlerine göre Guen daha sonra kendini öldürdü, diğerlerine göre ise Şuen onu türmeye (hapse) attı ya da dağlara sürgün etti.

Şuen daha sonra, Guen'in oğlu 禹 Yüü'yü işi bitirmesi ve su baskınarını durdurması için görevlendirdi. Yüü, babasının yanlışlarından ödev (ders) çıkarmıştı. Mandarin dilinde hiç bir anlamı gelmeyen 禹 yüü, eski Türkçe us (akıl, zekâ) demek olan öğ / üğ sözüdür. Babası Guen, kendi başına bir çok nerse (şey) yapmaya çalışmış, ancak yardım gerektiğini anlamamış ve kendi yeteneklerini abartmıştı. Ayrıca doğanın gücüne saygı duymadan davranmış ve suyla çalışmak yerine suya karşı çalışmıştı. Yüü, çevredeki boyların yardımını alarak, denize doğru yönlendirmek için suvaklar (kanallar) yaptırdı. Yüü'nün tazalağı (projesi) on üç yıl sürdü. Kendini işine o kadar adamıştı ki, evini bir kez bile ömelmedi (ziyâret etmedi). Arkadaşları dinlenmek için eve gitmesini söylerlerdi, ama Yüü, görevini bitirene kadar eve gitmemişti. Birçok evsizin olduğunu, eşleri ve çocuklarını taşkınlarda yitirmiş olanlar varken, sorun çözülene kadar dinlenmeyeceğini söylüyordu.

Yüü'nün kararlılığı ve işine olan bağlılığı, çalışan herkese örnek oldu. Su sorunu çözüldüğünde, Şuen çok sevinerek

Yüü'yü ordusunun komutanlığına atadı. Yüü, 夏 Yayı (Şia) sınırlarını sürekli olarak yağmalayan düşman bir boya karşı savaş açarak onları yendi ve topraklarından sürdü. [Düşman sözü de Türkçedir.]. Ödül olarak Şuen, Yüü'yü tahtın ardılı olarak atadı. Yüü, yalnızca su taşkınlanna ve düşman boya karşı kazandığı yengişler (zaferler) için değil, aynı zamanda sağlam bir yönetim kurması ve ülkeyi yönetmek için dokuz bölgeye ayırması nedeniyle de “Büyük Yüü” olarak ünlendi. Yüü'nün ülkeyi yönetmek için dokuz bölgeye ayırması, gelecekte Türk yönetim geleneğine damgasını vuracak olan ülüş geleneği üzerine kurulu olan tımar düzeninin başlangıcıydı.

Yüü, 45 yıl kağanlık yaptıktan sonra öldü. Tarihçi Suma Çi-ğın'e göre, Yüü, oğlu 啓 Çii'nin kendi yerine geçmesini istemiyordu ve tahtı gönüllük (adâlet) bakanı 高耀 Gao Yao'ya vermek istedi. Mandarin dilinde 啓çii, başlat anlamına gelir. Bu söz (啓), eski Türkçe tutmak demek olan çi sözünden türeyen ve erkek adı olarak da kullanılmış olan çiği (tutan, engelleyen) sözüdür. Ancak Gao Yao ölünce Yüü, on üç yıl su baskınlarıyla savaşıyan eski arkadaşı angacılık (hayvancılık) bakanı 羿 Yii'yi ardılı olarak belirledi. Mandarin dilinde hiç bir anlamı olmayan 羿 yii, Eski Türkçe sık / yoğun demek olan ve kişi adı olarak da kullanılmış olan yiği sözüdür. Ne var ki Yüü'nün büyük etkisi nedeniyle, Şia Hanlığı'nın tüm beyleri Yii yerine Çii'yi istemeye başladılar. Bu yüzden Yii, Yüü için tutulan üç yıllık yasın sonunda tahtı Çii'ye vermek zorunda kaldı. Bambu Yıllıkları ise, Yüü'nün Yii'yi ardılı olarak atadığından söz eder, ancak Yii'nin yönetiminden hiç söz etmez. Yalnızca Yüü'nün oğlu Çii'nin, Yüü için 3 yıllık yas sonrasında Şia Hanlığı tahtına geçtiğini belirtir.

Çii, hanlığının ilk yılında hem eski hem de yeni başkentte büyük şölenler (ziyâfetler) verdi. Yii ise, ikinci yıl saraydan ayrılarak kendi bölgesine gitti. Çii, 胡 Kuy [kuytu] (Mandarin:

Huu) bölgesinin ayaklanan beyiyle savaşmak için ordusunu yönetti. Altıncı yılda Yii ölünce, Çii onu anmak için bir yoluğ (kurban) sundu. Çii'den sonra yerine geçen oğlu 泰康 Tay Kağan (Mandarin: Tay Kang), yoksul bir kağandı. Ancak adamları çok yetenekliydi ve savutun (zırhın) geliştirilmesi, savaşta atlı birliklerin oluşturulması gibi bir çok yenilik yaptılar. Mandarin dilinde hiç bir anlamı olmayan 泰Tay, Eski Türkçe at ve arslan yavrusu anlamlarına gelen tay sözüdür ve erkek adı olarak da kullanılmıştır.

Tay, 19 yıl hanlık yaptıktan sonra öldü. Tay'dan sonra yerine kardeşi 仲康 Cong Kang (Çong Kağan) geçti. Mandarin dilinde yine hiç bir anlamı olmayan 仲Cong adı Eski Türkçe 'güçlü' demek olan çong / chung sözünden dönüştürülmüştür. Chung sözü, Mandarin diline 強chiang (güçlü) olarak dönüşmüştür. Çii'den sonraki dördüncü kağan olan Cong, ülkeyi yeniden canlandırdı ve büyük bir batur (kahraman) olarak anıldı. Mandarin dilinde kang sözünün de hiç bir anlamı yoktur. Bu söz, Eski Türkçe soylu ve kağan anlamlarına gelen kang sözüdür.

14. kağan olan 甲 Cia (Çağa), doğa üstü nesneleri çok se verdi. Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak bulunan Çağa çocuk demektir. Mançular, Eski Türkçeyi ancak bu kadar okuyabilmişlerdir. Mandarin dili de böyle oluşmuştur. Ardından kısa süre içinde cadılar ortaya çıktı. Tüm halk çalışmak yerine yalınçlara (dualara) ve ırklara (kehanetlere) yöneldi. Yönetimin sorumluluklarından çok içkiye önem veren Cia'nın (MÖ 1789-1758) yönetimi altında Yayı Hanlığı gerilemeye başladı. Bir çok boy, artık Yay'ının yönetiminden hoşnut değildi.

Son kağan, bir udacı (tiran) olarak bilinen ve göğün yönetme yetkisini (Tann'dan aldığı Kut'u) yitiren 桀 Cie idi (MÖ 1728-1675). Mandarin dilinde bir anlamı bulunmayan 桀 Cie, 'çiğ' ve 'olgunlaşmamış kişi' anlamlarına gelen çiğ / yiğ sözüdür. Bu ad onun kendi adı değildir. Gerçek adı, Mandarin okumasıyla

履癸Lüü Guey'dir. 履Lüü, Eski Türkçe mutlu / kutlu anlamına gelen ülüg sözünden; 癸 Guey de savut (zırh) demek olan kuya(g) sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür. Kağanın doğru adı Ülüg Kuyag'dır. Ülüg tahta geçtiğinde, Yayı boyu ile diğer boylar arasındaki iyi ilişkiler artık kopmuştu. Ülüg, güzel ama erdemsiz olan bir küngesine (câriyesine) olan tutkusu yüzünden yozlaştı. Bu en sevdiği küngesi için bir saray bile yaptırdı. Elgine (halka) çok sert davranıyordu. Yönetimi utanmazcaydı ve erseklik (fuhuş), savurganlık, eğlence ile doluydu. Kendisini eleştirenlerden hoşlanmazdı. Herkes ondan korkardı. Kendisini eleştiren güvenilir bakanlarını (vezirlerini) bile öldürttü. Kadınlara çok düşküdü. Bir boyun ayaklanmasını bastırduğunda, istediği kadınları onların elinden alırdı.

Ülüg, kılınsızca (ahlâksızca) yönetimi sonucunda artık “Gök'ün (Tanrı'nın) yönetme yetkisi” olan Kut'unu yitirmişti ve değiştirilmesi kaçınılmazdı. Gök'ün yönetme yetkisi düşüncesine göre, ülkenin yalnızca bir yasal kağanı olabilirdi ve bu kağan ülkeyi, Tanrı'nın Kut'u ile göğün oğlu olarak yönetirdi. Bir kağan ülkesini gönüsüz (adâletsiz) yönetirse, Tanrı'nın Kut'unu yitirir ve bu da onun devrilmesiyle sonuçlanırdı. Doğal alkınçlar (âfetler) ya da kıtlık, kağanın Kut'u yitirdiğinin bir belirtisi olarak görülürdü. Kut'u alabilmek için bir kağanın soylu olarak doğması gerekmezdi ve süre sınırlaması yoktu. Bunun yerine, Kut'u korumak için kağanların iyi ve gönüllü (âdil) olmaları gerekirdi. Bu düşünce, daha sonra yüz yıllar boyu Çin ve Orta Asya Türk yönetim geleneğinin temelini oluşturdu.

Tabınlığın (hâkimiyetin) temeli olan Kut'u kağanlara Tanrı'nın verdiği, Orhun yazıtlarında şöyle anlatılır: “Tengri yarlıkadukın için [ö]züm kutum bar için kağan olurtum.” [Tanrı buyurduğu için, kendi Kut'um var olduğu için,

kağan(lığa) oturdum]. Kutadgu Bilig'e göre³ Kut, Tann'nun bir armağanıdır. Kutu ancak Tann verir, Tann yükseltir ve Tann kime Kut vermişse onun işi yükselir, dünya onun olur. Töreyi de Tanrı verir, çünkü töreyi gerçekte var eden törütken (türeten) Tanrı'dır. Ay gibi olan Kut, görünür hale gelmesini töreye borçludur, ancak kaynağı Tanrıdır. Töre ne kadar iyi uygulanırsa, Kut o kadar güçlenir. Kut, Tanrı ile kişi arasındaki ilişkiyi gösterir. Kut, Tann'dan gelir ve yalnız (insanı) yalnız yapan özüdür. Bu nedenle, Kut'a vurmak isteyen kendisi vurulur, onu ezmek isteyen kendisi ezilir. Kim özünü tutar (nefsine hâkim olur), ertinisini (cevherini) kötü hırslardan anı- dırırsa Kut'a kavuşur. Kim de özünü tutamaz, törenin yasakladığı işleri yaparsa Kut'u yitirir. Kut, erler eridir, ona boyun eğmek gerekir, ona kafa tutan kaygı ile güreşir, iç dengesi bozulur. Kut geldikten sonra kişi doğru davranırsa Kut ona siner, güzelliği eksiksiz olur. Kut'u korumak için kişi yaşamını, davranışlarını, işlerini Kut'a uygun olarak düzenlemeli ve gönüllük (adâlet) ile doğruluktan hiç ayrılmamalıdır.

Eski Türk inancına göre kağanları Tanrı seçmiştir; kağan Tann'nun elçisidir. Halk kağanın sözünü dinlemediğinde Tann onları kıynamıştır (cezalandırmıştır): “..igidmiş kağanınğın sabın almatın yir sayu bardığ. Kop anda alkıntığ, arılığ anda kalmış yir sayu kop toru ölü yonyur ertig.” [...seni beslemiş olan kağanının sözünü dinlemeden her yere gittin. Orada hep alkındın (mahvoldun), yok edildin, geri kalanınla her yere hep arılayarak (zayıflayarak), ölerek yürüdün.]. Orhun Yazıtları'na göre Tanrı izin verdiği için düşmanlar yenilmiş ve ülke sahibi olunmuş, savaşlar hep Tann'nun izniyle kazanılmıştır.

Türkler Tann'nun yalnızca kendi uluslarını koruduğuna ve bütün asuna (dünyâya) tabın kıldığına inanmışlardır. Orhun

³ Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çev: Reşit Râhmeti Arat, *Türk Dil Kurumu Yayınları*.

Yazıtları'nda geçen “Kişioğlunun üzerinde atalanım Bumin Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş” sözleri, tüm toplulukların ve toprakların Tanrı tarafından yalnızca Türk kağanlarının yönetimine verildiği inancını göstermektedir. “Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulusları düzene soktum” ve “Gün doğusundan gün batısına kadar bütün boylar bana baş eğerler” sözlerinde de bu inanç gözükmektedir.

Cengiz Han'ın torunu Mengü Han, Papa'nın elçisi Rubruklu Vilyam aracılığıyla Papa ile Latin Kıralları'na gönderdiği mektupta şöyle yazar: “Mengü (ebedî) Tanrı'nın buyruğudur bu; Gök'te ancak mengü bir Tanrı vardır. Yeryüzünde de ancak bir iyenin (sâhibin) olması gerekir; O da Cengiz Han'dır”. Cengiz Han'ın damgasında da “Gökte bir Tanrı, yeryüzünde bir Kağan. Dünyanın efendisinin damgası.” yazılıydı. Oğuz Kağan Destanı'na göre de, Oğuz Kağan gökten gelmiştir ve yine kendisi gibi gökten inen bir kızla evlenir. Tahta çıkıp kağanlığını duyurduktan sonra dört yanda bulunan bütün boylara elçiler göndererek, “Ben artık bütün asunun (dünyanın) kağanıyım” der ve hepsini kendine baş eğmeye ve bağlılığa çağırır. Oğuz Kağan'ın başbakanı (sadrazamı) İrkıl Hoca, “Ey kağanım, Tanrı bütün asunu (dünyâyı) sana bağışlasın” sözleriyle, Tanrı'nın asun tabinliğini kendisine verdiğini muştular.

Yayı boyu diğer boyların gözünden düşerken, 商 Şang boyu giderek güçleniyordu. Ülüg daha sonra Şang boyunu bastırdı ve önderleri 湯 Tang'ı türmeye (hapse) attı. Tang adı, Eski Türkçe tam, olağan üstü gibi anlamlara gelen tang sözünden dönüştürülmüştür. Bugün Mandarin dilinde 湯 tang, çorba demektir. Mançular çorbayı olağan üstü bulmuş olmalıdır (!).

Ancak Ülüg daha sonra Tang'ı özgür bıraktı. Ülüg'ün yönetiminin 31. yılında Şang boyu artık iyice güçlenmişti. Daha sonra yapılan savaşta Şan ordusu, Ülüg'ün ordusunu yendi. Ülüg kaçtı, ancak ele geçirilerek tahttan indirildi ve Yayı Han-

lığı'na son verildi. MÖ 1559 dolayında Tang, Şang Hanlığı'nı kurdu. Sonunda tahttan indirilen Ülüg, doğuya sürüldü ve üç yıllık sürgünden sonra öldü. Ülüg'ün oğlu 春伟 Çung Bey (Mandarin: Çuin Vey), Şang boyunu sürgünden kurtarıp kuzeye götürürerek oraya yerleşti. [Eski Türkçe Çung, güçlü demektir. Vey de Bey sözünden dönüştürülmüştür.]. Böylece Çung Bey, 匈奴 Kunluların (Mandarin: Şiong Nu) atası oldu.

Yayı Hanlığı gerçekten var mıydı? Bu soru bugün de tartışmalıdır. Sıma Çiğen'in belgeleri, MÖ 109-91 yılları arasında kapsar. MÖ 2070-1600 yılları arasında Yayı Hanlığı'nın var olduğu söylenen dönemde, Sarı Irmak boyunda birkaç uygarlık olduğunu biliniyor. Bu uygarlıkları yukarıda gördük. Kimi eski belgeler, 500 yıllık bir süre boyunca ülkenin kuzeyindeki Sarı Irmak boyunda küçük bir beyliğin yükselişini ve düşüşünü anlatır. Ancak bu belgelerin tümü Yayı Hanlığı'ndan sonra yazıldı. Benim görüşüme göre Yayı Hanlığı, Türklerin bölgede kurduğu ilk ülke örgütlenmesidir. Buna karşın bu ülke, genişçe bir kent ülkesinden öte değildi.

Bu hanlığın var olduğu orta Sarı Irmak boyunda Arlitau adı verilen bir yer bulundu. Radyokarbon tarihleme bunu MÖ 2000 ile 1500 yılları arasına yerleştiriyor. Burada çok sayıda taş araç, çanak çömlek, yeşim eşya, tunç eşya, boynuzlu araçlar, deniz kabukları ve saçla (turkuazla) süslenmiş sazağan (ejderha) biçimindeki bir nesne ortaya çıkarıldı. Ancak çanak çömlek ve deniz kabukları üzerindeki çizgiler dışında herhangi bir yazılı belge bulunmadı. Çünkü bu dönemde yazı henüz daha gelişmemişti.

Çinli arkeologlar ve tarihçiler, "Han" elgininin (etnosunun) ortaya çıkışının tam alanı ve dönemi üzerinde bugün de tartışıyorlar. Onlara göre, hangi boyanın Han olduğu arkeolojik olarak açık değildir. Arkeologlar, ırmak boyunda 3500 yıldan daha uzun bir süre önce birkaç boyun ya da küçük bir beyliğin ka-

nıtlarını ortaya çıkardılar, ancak bunlardan hangisinin Hanların ataları olduğunu kanıtlayamadılar. Kanıtlayamazlar da. Çünkü Han elgini, İkinci Mançu (“Çing”) Kağanlığı (1636-1912) döneminde Türklerden dönüştürülerek oluşturulmuştur. Türk tarihinin üzerine oturarak yapay bir “Han tarihi” yaratmak, havanda su dövmekten öteye gitmez.

✱ 015

Yayı Hanlığı

Şan Hanlığı

Mançu tarihçilerinin 商朝 Şang Çao “Şang Hanedanı” olarak adlandırdığı bu hanlık, son Yayı kağanı Ülüg'ü, Şan boyunun önderi Tang'ın devirmesinden sonra Yayı Hanlığı'nın yerini alan ikinci Türk hanlığıdır (MÖ1600-MÖ 1046). Eski Uygur belgelerinde şan, ün / san (şöhret) anlamına gelir. Bu açıdan, Tarihte “Şan” adlı bir Türk boyu bulunmuş olabilir. Birçok tarihçi Yayı Hanlığı'nın gerçekten var olup olmadığını sorguladığından, Şan Hanlığı'nı Çin'de kurulan ilk ulus (devlet) olarak sayar. Bu hanlık MÖ 1046'ya kadar yaşadı. 600 yıl boyunca sürecek olan tutarlı bir hanlıktı, ancak eski Çin belgelerine göre, sonunda bu hanlığın kağanları, yönetmelerine izin veren Gök'ün yetkisini (Tann'nın Kut'unu) yitirdiler.

İlk kağan Tang, çerilerin (askerlerin) vergilerini ve zorunlu çerilik süresini düşürdü. Bunun etkisi San Irmak boyuna yayıldı ve birçok uzak boy uyruk durumuna geldi. Ayrıca An-yang'ı yeni başkent olarak kurdu. Bambu Yıllıklarına göre Tang, Yayı boyunu anmak için 夏社 Yaz Evi (Mandrin: Şia Şe) adlı bir saray yaptırdı. [Türkçe yay (yaz) sözü Mandarin diline şia, ev sözü de şe olarak dönüştürülmüştür.]. Yönetiminin ilk beş yılında birkaç kuraklık yaşandı. Tang, kuraklık nedeniyle çocuklarını satmak zorunda kalan yoksul avullara (âilelere) altın para basılmasını ve dağıtılmasını buyurdu. Bu parayı çocuklarını geri almak için kullanmalarını sağladı.

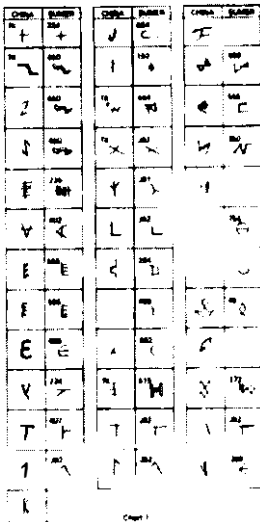
Yönetiminin 9. yılında Tang, Büyük Ay'ın yaptırdığı dokuz tane üç ayaklı tunç kazanı Şan Sarayı'na taşıdı. Tengricilik dininde ateş kutsaldır. Çünkü ateş, yeryüzünde Güneş'i temsil eder. Bir Tanrı parçası olan ateş aşığılanmaz, ateşe tükürülmez ya da su dökülerek söndürülmez. Ateş özütleri (ruhları) artırır. Eğer ateşin üzerinden atlanırsa kişinin arındığına ve arınçlarından (günahlarından) kurtulduğuna inanılır. Ateş, hastalıklara neden olduğuna inanılan kötü özütleri (ruhları) kovar ve hastalıkları iyileştirir. Ateş, Tanrı'ya ve iyelere (kutsal ruhlara) sunulan yoluğların (kurbanların) aracısı olur. Dolayısıyla, dinsel tören aracı olan üç ayaklı kazanlar, Eski Türklerde kutsaldı.

*Şan döneminden kalan bir
üç ayaklı tunç kazan*

Ürke (antik) Anyang kentinde 20. yüzyılın başlarında yapılan kazılarda, üzerinde ilk Çin yazı imgeleri olan on binlerce kemik parçası ve tunç kap ortaya çıkardı. Bu kalıtlardan, tarım yöntemleri, ota emlekleri (tıbb tedavileri), yasa düzeni ve uzun (zanaât) yapma yöntemleri gibi Şan yaşamı üzerine bir çok ayrıntı öğreniliyor. Şan, güçlü toplumsal kabıl (sınıf) bölünmeleri olan büyük kentler kurdu. Önceki sulama düzenlerini genişletti, tunç kullanımında başarılı oldu ve bir yazı düzeni geliştirdi. Şan kağanları, baş kam (şaman) olarak kutsal bir görevi yerine getirirken, seçilmiş danışmanlar ve elçerlerden (bürokratlardan) oluşan bir kurul ile birlikte ülkeyi de yönetiyordu. Bu yapı, Sümer kent beyliklerinde de görülmektedir.

Çin yazısının en eski biçimi, anga (hayvan) kemikleri ya da kaplumbağa kabukları üzerindeki ırk (fal/kehânet) yazılan olarak bulunmaktadır. Kemikler üzerinde bulunan yazı karmaşıklık göstermekle birlikte yine de okunabilmektedir. Çünkü yazı, günümüzdeki Çin yazı düzenine benzemektedir. Şan kağanları, ırk yazılarını geleceği uylamak (tahmin etmek) için kullandılar. Bu yazı, ilk Sümer yazısıyla neredeyse birdir.

Sümer ve ilk 'Çin' yazı imgeleri

Kağanlar, bir soruyla birlikte kemiğe adlarını ve tarihini yazdı. Daha sonra kemiği çatlayana kadar ısıtır ve ardından sorularına yanıt vereceğine inanılan çatlağın biçimini yorumlardı. “Yaklaşan savaş kazanacak mıyız?” ya da “Savaşa kaç çeri göndermeliyiz?” gibi kemiklerin üzerine yazılmış değişik sorular bulundu. Kemiklerin üzerinde sıklıkla savaş, ürün ve doğum üzerine sorular bulunmakta ve Şan toplumu için neyin önemli olduğu üzerine bilgi vermektedir.

Kağanlığın sonlarına doğru, geleceği uylayan (tahmin eden) bu ırk (kehânet) uygulaması yalnızca kağana özgüydü. Sonuç olarak, bu dönemden kalan ırk kemikleri, tarihçilere diğer kabıllardaki (sınıflardaki) bireylerin yaşamları ve kaygıları üzerine görece daha az bilgi vermektedir. Yazı, Şan ülkesinde bilimin ilerlemesine yol açtı. Irk yazılarının bir kısmı, Şan dönemi gökbilimcilerinin yazdığı ay ve güneş tutulmaları ile diğer gök olaylarını içerir. Gökbilimcilerin çalışmaları ayrıca matematikte ilerlemeler, tek ve çift sayıların gelişimi ile sanaklama (muhasabe) ilkelerini de geliştirdi.

Oyu (müzik) araçları da Şan döneminde geliştirildi. Anyang yakınlarındaki Yinşü'de yapılan kazılarda üflemeli çalgılar, davullar ve ziller gibi Şan dönemine özgü araçlar ortaya çıkarıldı. Çanlar ve kemik düdükler / balımanlar (flütler) başka yerlerde de ortaya çıkarıldı. Şan döneminde, özellikle ekin ve ürün dönemleri gibi önemli olayları uylamak (tahmin etmek) ve belirlemek için kullanılan ayın döngülerine dayanan bir ay sakışı (takvimi) oluşturuldu. Ay yılı, güneş yılından daha kısa olduğu için, Şan kağanları, sakışın kesinliğini koruyan ve düzenlemeler yapan özel eğitimli gökbilimciler kullandı.

Şan döneminde kentler kurulurken, “damgalı toprak yasıncı (tekniği)” kullanıldı. Bu yasınc (teknoloji), toprağı kütüklerle sert bir tabana sıkıştırmayı içermektedir. Daha sonra bu tabanın üzerine tahta yapılar ya da duvarlar yapılıyordu. Bakır

ve kalay alaşımı olan tunç, bu dönemde çok önemli bir kuydu (metaldi). Kuy işçileri, tunç dökümü için oldukça karmaşık bir yöntem geliştirdiler ve bunu tören nesneleri ve dolumlar (silâhlar) yapmak için kullandılar. Tunç kılıçlar ile kargı uçları, var olan diğer kuyılardan daha güçlüydü ve çerilere savaşta üstünlük sağlıyordu.

Tunç ustalığı, Şan için çerilik açısından önemli bir ilerlemeydi, ancak at, savaş arabası ile bileşik (kompozit) yayın kullanılması da başarısının ayrılmaz bir parçası oldu. Atların çektiği iki tekerlekli savaş arabaları, çerilerin büyük uzaklıklara çok hızla ulaşmalarını sağladı ve bunun yanında devinimli bir okçuluk yükseltisi (platformu) işlevini gördü. Okçuların anga siniri ve boynuzu ya da kemiğinin tahta ile birleştirilmesiyle yapılan bileşik (kompozit) yayları vardı. Bu gereçler, yayı aynı boyuttaki tahta bir yaydan çok daha güçlü yaptı. Okçular, bir savaş arabasında dururken güç yitirmeden oklarını kolayca atabiliyordu.

Bu çerilik yasinçları (askerî teknikleri) önemliydi, çünkü Şan sürekli olarak savaş içindeydi. Önemli sayıda ırk kemiği yazıtları, savaş arabalarının çevik komuta araçları olarak kullanıldığını gösteriyor. Kağan soyunun üyeleri genellikle bir savaş arabası ve atlarla gömülürdü. Şan orduları beyliğin sınırlarını genişletiyor ve köleleştirilebilecek ya da yoluğnacak (kurban edilecek) savaş tutsaklarını ele geçiriyordu. Irk kemikleri ayrıca beyliğin dışında yaşayan ve beyliğin güvenliği ve tutarlılığı için sürekli bir keynem (tehdit) oluşturan “arsıllar” (barbarlar) üzerine derin kaygılardan söz eder. Ordu sürekli olarak onlarla savaşmaya anık (hazır) olmak zorundaydı.

İlk Şan hanının, günümüz 漳州 Cangcou yakınlarındaki 商 Şang adlı bir kentte yeni bir başkent kurduğu öne sürülmektedir. Bu kent, arkeolojik kalıntılara göre, kutsal tapınakların ve dinsel nesnelerin barındırıldığı kutsal bir başkent olarak işlev

gördü. Bu kentte ayrıca saraylar, işlikler (atölyeler) ve duvarlar vardı. Bu kentte de, diğer ürke Çin kentlerinde olduğu gibi, biri iç diğeri dış duvar olmak üzere iki duvar vardı. Elgin (halk), dış duvarın içinde yaşayabilir, ancak tapınak alanını, sınıtlık (mezarlık) alanlarını, tunç döküm alanlarını ve kemik işliklerini çevreleyen iç duvarı geçemezdi. Böylece iç duvarlar, törensel etkinlikleri yapan seçkinler ve uzuşçulardan (zanaâtçılardan) oluşan bir alanı çevreliyordu. Dolayısıyla, bu kentlerin yapımı, değişik toplumsal kabılları (sınıfları) ayıracak biçimde tasarlanmıştı. Yetkilerini daha da pekiştirmek için kağanlar, başkentlerin dışındaki duvarlarla çevrili kentlere gezilere ve akınlara çıkıyordu. Köylülerin işlediği tarım bölgelerinin denetimi, duvarlarla çevrili kentlerin halkı için yeterli kaynağı sağladığından, bu alanlarda ülke gücünün sağlamlaştırılması çok önemliydi.

Yine günümüz Hinen bölgesinde bulunan bir başka Şan başkenti olan Anyang, kazılmış olan bir diğer önemli Şan kentidir. Kuzey Çin'deki bu ova, tarım alanları ile savunma sınır işlevi gören dağlar arasındaki kesişme noktasında bulunuyordu. Bu bölgede, on bir hanın gezilerini anlatan çok sayıda ırk kemiği ortaya çıkarıldı. Bu hanların adları ve yönetim süreleri, Şan hanlarının çizelgeleriyle (listeleriyle) eşleşmektedir. Anyang, binlerce sınıtlıdan (mezardan) oluşan geniş bir sınıtlılığı olan büyük bir kentti.

Genel olarak, Şan kentleri, yapılış biçimleri ve kuzey Çin'deki salkın (iklim) nedeniyle çok iyi korunmamıştır. Taş gereçler azdı, bu nedenle kentlerin güvenliği, sıkıştırılmış topraktan yapılmış büyük duvarlarla pekiştirildi. Yapılar genellikle tahta direklerden oluşan bir çerçeve üzerine çamurla kuruldu. Sıradan halk, kentlerin dışındaki tarım alanlarında yoğunlaşmıştı. Şang yönetiminin sınır bölgelerini, yönetme yetkisi kazanan daha küçük beyler yönetiyordu.

Şan, yiğnerseler (hammaddeler) için büyük ölçüde tımarlara bağlıydı ve bu yiğnerselerin çoğu törensel etkinlikler için kullanılıyordu. Tımarlar, kağan adına yönetmeleri için seçkinlere verilen topraklardı. Bir tımar iyesinin (sâhibinin), hana çeri desteği sağlaması gerekiyordu. Tımarların başkaral (ekonomik) önemi vardı; sık sık sulama ve su taşkını denetim düzenlerini iyileştirdiler ve yapıları denetlediler.

Şan Hanlığı'nda, boyların doğuştan gelen yetkilerine dayanan keskin bir kabil (sınıf) ayrımı bulunuyordu. Soylular, çevredeki bölgeler için yönetim işlerinin ortunu (merkezi) olan Anyang'ın çevresinde toplanmıştı. Başkentten uzaktaki bölgeleri ise soylular denetliyordu. Hanlardan ve soylulardan sonra Şan ordusu, toplumsal konumda ikinci sıradaydı. Ordunun, yaya savaşçılar ile savaş arabalı savaşçılar olmak üzere iki alt bölümü vardı.

Kalıtsal sanları olan birçok yerel yönetici vardı. Bu düzende, seçkin kabıllar (sınıflar), köylülerin üretiminden ve büyük ölçekli tazalaklardan (projelerden) yararlanıyordu ve köle emeği kullanılıyordu. Ayrıca, birçoğu yönetici konumları olan ve kapsamlı belgeler tutan bir erken elçer kabılına (bürokrat sınıfına) ilişkin kanıtlar da bulunmaktadır. Görevleri büyük olasılıkla tören gereçlerinin belgelerini tutmak, tören etkinliklerini düzenlemek, büyük yapı tazalıkları (projeleri) ile tunç döküm işliklerini yönetmek ve gelen vergileri düzenlemektir.

Uzuşçular (zanaâtkarlar / sanatçılar), Şan toplumunun orta kabılı (sınıfını) oluşturuyordu. Han ile soylular, hem kişisel tüketim hem de törensel amaçlar için gösterişli mallar elde etmek amacıyla bu uzuşçuları korudular. Onların en büyük katkıları tunç, özellikle tören kapları ve kaznalar (hazîneler) ile ilgili yaptıkları çalışmalardı. Şan kağan soyu ve soyluları, çok sayıda değerli tunç eşya, özellikle içki kapları ve diğer süslü gereçlerle birlikte gömülüyordu. Toplumsal sıralamanın en al-

tında, elginin (halkın) en yoksul kesimi olan köylüler vardı ve karaçunun (nüfusun) çoğunluğunu oluşturuyordu. Köylüler, tarım yapmak ve ürünlerini satmakla geçiniyordu ve yerel soy-lularca yönetiliyordu.

Şan Hanlığı'nda din, çok önemliydi. Bu din, Yayı Hanlığı'nda olduğu gibi, Tengricilikti (Gök Tanrı dini). Şan dini ile ülke gücü yakından bağlantılıydı. Ülkenin gücü, kağan atalara duyulan saygıyla pekiştirildi. Ayrıca, ırk kemiklerini en iyi yorumlayabilen kişi kağandı ve baş kamdı. Şan dini, doğadaki her nesnenin bir özütü (ruhu) olduğu düşüncesiyle belirgindi. Bu, Gök Tanrı dininin bir özelliğidir. Din adamları olarak, üst ve alt asun (dünyâ) ile iletişim kurma yeteneği olan kamlar bulunuyordu ve atalara saygı çok önemliydi. Değişik iyeler (kutsal ruhlar) ay, güneş, yel, yağmur, sazağan (ejderhâ) ya da anka kuşu gibi doğa ya da sarçak (mitoloji) varlıklarını temsil ediyordu. Halk, bol hasat için bu iyelere yalınırdı (dua ederdi). İyeleri hoşnut etmek için yapılan bayramlar yaygındı.

Kendilerini kutsal yöneticiler olarak gören Şan hanları, öneri ve bilgelik için doğayı ve yalınıkları (insanları) yöneten yüce varlık olan Gök Tanrı'ya (上地 Şang Di) danışırdı. Ataların da iyi kut (şans) verebileceğine inanıyorlardı. Herhangi bir önemli yargı (karar) için onay almak ve ürün, avlanma ya da savaş başarıları üzerine bilgi edinmek için ırk kemikleri aracılığıyla atalarına danışırlardı.

Arkeologlar, yalınık yoluğlarının (insan kurbanlarının) kafatasları ve gövdeleriyle çevrili Şan sınıtları (mezarları) buldular. Bunlardan kimileri çürümeye karşı koruduğu ve ölümsüzlük sağladığı düşünülen yeşim taşı içerir. Arkeologlar, Şan sınıtlarının Mısır piramitlerinde bulunanlara çok benzediğine ve yanlarında yumuşçuları (hizmetçileri) da gömdüklerine inanıyor. Çinli arkeologlar, eski Mısırlılar gibi, Şan'ın da yumuşçuların öbür asunda (dünyâda) onlara udunmayı (hizmet etmeyi)

sürdüreceğine inandıklarını savunuyor. Bu inanıştan dolayı soylular öldüklerinde, yumuşçular da öldürülür ve onlarla birlikte gömülürdü. Başka bir yorum da, bunların yumuşçu değil, savaşta yakalanan düşman savaşçıları olduğudur.

Ortaya çıkanları ayrıntılı bir sıntı, MÖ 1200 dolayında yöneticilik yapan bir Şan hanının eşi olan 郝 Kuğu (Mandarin: Hao) Hatun'un sıntısıdır. Sıntıda bulunan kalıtlar, hatunların (bey/kağan eşlerinin) Şang toplumunda yüksek bir toplumsal konumları ve büyük bir güçleri olduklarını göstermektedir. Bu sıntıda birçok tunç dolum (silâh) gömülü bulunduğundan, onun orduda önemli bir görevi olduğu anlaşılmaktadır. Sıntıda çocuklar da içinde olmak üzere 16 yalınk etözü (insan cesedi), tunç ve yeşimden yapılmış süs gereçleri, dolumlar, taş yontular, kemik saç tokaları, ok uçları ve çeşitli fildişi oymalarla çok sayıda değerli nesne bulunmuştur. Sıntıda ayrıca üzerinde anga (hayvan) bedizleri olan 60 tane tunç içki kabı da ortaya çıkarılmıştır. Kuğu (Hao) Hatun'nun 59 yıl kağanlık yapan 吳鼎 Buka Ting'in (Mandarin:Vuu Ding) eşi olduğuna inanılmaktadır. Kemik yazıları, Kuğu Hatun'un sağlığında birkaç önemli savaş yönettiğini de ortaya koyuyor. [Buka / Böke, boğa; Ting, can / ruh demektir. Bu iki ad da Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer. Bugün Mandarin dilinde 鼎 ding, üç ayaklı (kazan) demektir. Bu söz, eski Türkçe fırın demek olan tıngur sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür.]

Şan Hanlığı MÖ 1046 dolayında sona erdi. Üzerinde en çok bilgi bulunan son han 迪欣 Dii Şin'dir. Mandarin dilinde 迪 di sözünün hiç bir anlamı yoktur. Bu söz, Eski Türkçe bilinç demek olan tığ sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür. Bugün Mandarin diline tığ sözü, anlam demek olan 意 yi olarak dönüşmüştür. Mandarin dilinde 欣 şin sözünün de hiç bir anlamı yoktur. Bu ad, Türkçe çiğ, olgunlaşmamış ve olgunlaşmamış kişi anlamlarına gelen yiğ sözünden dönüştürülmüştür.

Dolayısıyla 迪欣 Dii Şin adının doğrusu, Tığ Çiğ'dir. Eski Türkçe tamlamayla "çiğ bilinç" anlamına gelir. Türkçe çiğ sözü ise, Mandarin diline 生的 şing dı olarak dönüştürülmüştür. Ancak Tığ Çiğ adı bu kağana takılan bir addır. Kağanın gerçek adı, 紂王 Cou Vang'dır. 紂 cou sözünün Mandarin dilinde hiç bir anlamı yoktur. Bu ad, Eski Türkçe çekişme, çatışma, savaş anlamlarına gelen çoğ sözünden dönüştürülmüştür. 王 Vang adı ise, Eski Türkçe doğru, sağ (solun tersi), tegin (prens) ve yönetici anlamlarına gelen ong sözünden dönüştürülmüştür. 王 wang, Mandarin dilinde bey /han anlamına gelir. Eski Uygur belgelerinde Çoğ ve Ong adları, erkek adları olarak geçer. Dolayısıyla, 紂王 Cou Vang adının doğrusu Çoğ Ong'dur.

Tarihçi 司馬遷 Sığma Çiğin (Mandarin: Sıma Çien), Çoğ Ong'un ilk dönemlerde sıradan bir kişiyi aşan yetenekleri olduğunu yazar. Tüm tartışmaları kazanacak kadar öklüydü (zekiydi) ve yaban angaları çıplak elleriyle avlayacak kadar güçlüydü. Çoğ Ong, doğudaki boylarla savaşarak onları tabınlığı altına aldı. Daha sonraki yıllarda, kendini içkiye ve kadınlara vererek, neredeyse tüm kağanlık işlerini görmezden geldi. Sonra da işkence etmekten tat alan acımasız bir kağana dönüştü.

Ong Kağan'ın hoşlandığı en ünlü eğlence biçimlerinden biri içki birkesi (havuzu) ve et ormanı idi. Saray bahçesine, birkaç sandala yetecek büyüklükte büyük bir birke yaptırmış ve onu içkiyle doldurtmuştu. Birkenin ortasına, ağaçların dallarına kavrulmuş etler takılı küçük bir ada yaptırmıştı. Ong Kağan, arkadaşları ve küngeleri (câriyeleri) ile sandallarda geziyor, susadıklarında elleriyle birkeye uzanıp içki çiyor, acıktıklarında kavrulmuş etleri yemek için ellerini uzatıyordu. Bu, kağanın yozlaştığının ve çöküşünün en büyük göstergesiydi.

Ong'un aşırı günlük yunlamalarını (harcamalarını) kaldıramak için ağır vergiler kondu. Elgin (halk) çok acı çekiyordu

ve kağandan tüm umutlarını yitirmişti. Ong'un kardeşi 魏子 Vey Zı, onu tahttan inmesi için inandırmaya çalıştı, ama azarlandı. [Vey Zı, Bey ve Uz (uzman, usta, becerikli, yetenekli) sözlerinden dönüştürülmüştür. Adın doğrusu, Bey Uz'dur.]. Amcası 畢幹 Bii Gan da ona karşı çıktı, ancak Ong Kağan, bir bilgenin yüreğinin neye benzediğini görebilmek için amcasının yüreğini söktü. [Bii Gan adı, Bügü/Bögü (bilge, büyücü) ve Kam (şaman, din adamı) sözlerinden dönüştürülmüştür. Adın doğrusu, Bögü Kam'dır.]. Diğer amcası 季子 Cii Zı bunu duyduğunda, yeğenine karşı çıkmaya gidince türmeye atıldı. [Cii, Çiği (engelleyen, önleyen) adından dönüştürülmüştür. Adın doğrusu, Çiği Uz'dur.].

Sonunda, kağanlığın kuzey batı kesiminde (Ordos'ta) yaşayan 週 Cou boyunun ordusu, başkente yürüdü. Ong Kağan, savunma ordusunu desteklemek için yaklaşık 200 bin köleyi dolumlandırıdı (silâhlendirdi), ancak köleler kaçarak Cou ordusuna sığındı. Birçok Şan çerisi Cou ile savaşmaya karşı çıktı, kimileri de Cou ordusuna katıldı. Ong Kağan sonunda, tüm kaznasını (hazinesini) yanına toplayıp sarayını ateşe vererek kendini öldürdü. Böylece Cou, Şan Hanlığı'nı MÖ 1046'da yıktı. Cou boyu, Şan boyunun daha önce ülkeden kovduğu Şia boyuydu.

Çuğ Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 周朝 Cou Çao “Cou Hanedanı” olarak adlandırdığı bu kağanlık, Çin tarihindeki en uzun yaşamlı olan ülkedir (MÖ 1046-256) ve onu İki döneme ayırmaktadırlar: Batı Cou (MÖ 1046-MÖ 771) ve Doğu Cou (MÖ 771-MÖ 256). Önce de belirttiğim gibi “Cou” boyu, daha önce “Şang” boyunun ülkeden kovduğu “Şia” boyuydu. Mandarin dilinde 周 cou, hafta demektir ve Türkçe bağ, deste, demet anlamlarına gelen çuğ sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür. Dolayısıyla, Tarihte Çuğ adında bir Türk boyu bulunmuş olabilir.

Yayı (Şia) ile başlayıp Şan (Şang) ile sürdürülen ve daha sonra yüzyıllar boyu Orta Asya ile Çin Türk yönetim geleneğini biçimlendirecek olan “Gök’ün Yönetme Yetkisi” ya da “Tanrı’nın Kut’u” demek olan, kağanları Tanrı’nın seçip atadığına olan inanç, Çuğ (Cou) döneminde de sürdü. Çuğ kağanları, Kut’un kendi yönetimlerini haklı çıkardığını öne sürüyordu. Şan kağanlarının aşırı içki içmeleri, savurgan yaşamları ve kıskarlıkları (zâlimlikleri) ile kılınsızlaştıklarını (ahlâksızlaştıklarını) ve dolayısıyla Kut’larını yitirdiklerine inanıyorlardı. Onun yerine Tanrı’nın Kut’u, Çin’i 800 yıl boyunca yönetecek olan Çuğ kağanlarına verilmişti.

Tanrı’nın bir kağanı seçmesi, ülkenin erinçinde (refahında) belirgindi. Herhangi bir gerileme, kağanların Tanrı ile olan sözleşmesini bozduğunun ve görevden alınması gerektiğinin bir belirtisi olarak yorumlanıyordu. Son Şan kağanı da son Yayı kağanı kadar kıskar (zâlim) olunca, Çuğ beyi 濫 Öng (Mandarin: Ven) ona karşı çıkmıştı. Daha sonra da Öng’ün oğlu 吳 Buka (Mandarin: Vuu) onu devirdi. Buka, MÖ 1046-MÖ 1043 arasında Çığ’un ilk kağanı oldu. [Mandarin dilinde 濫 Ven, ısı/sıcaklık anlamına gelir. Ven adı, Eski Türkçe renk, yüz rengi, beniz, pek, ilk, çöl, kır, avlayıcı gibi anlamlara gelen eng/öng sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür. Eng / Öng sözü

ise, Mandarin diline 顏色 yensı (renk), 場 ang (kır, alan), 溫 ven (ısı) biçimlerinde dönüştürölmüştür.]

uğ Kağanlığı'nın, Batı uğ dönemi olarak adlandırılan ilk döneminde, bir dizi yenilik yapıldı ve yeni sulama biçimleriyle karaçunun (nüfusun) artması sağlandı. Kağanlar Kut yoluyla iyice yasallaştırılarak, “göğün yönetme yetkisi” kavramı daha güçlü bir duruma getirildi. uğ döneminde, yine Yayı ile başlayıp Şan ile sürdürölen ve daha sonra yüzyıllar boyu Çin ile Orta Asya Türk yönetim geleneğinin temelini oluşturan ülüş geleneğı üzerine kurulu olan tımar düzeni sürdüröldü. Ülüş geleneğı, öлке topraklarının kağan avulu (âilesi) erkekleri (kağan kardeşleri ile amca oğulları) arasında paylaştırılmasıdır. Tımar düzeni de, paylaştırılan bu toprakları yöneten soyluların, kağana vergi ödeme ve çeri sağlama karşılığında yönetmesidir.

Kağana sıkı sıkıya bağı olan soyluların yönettiğı topraklarda köylöler çalıştırılıyordu. Topraklardan elde edilen ürünlerin bir kısmı kağan ve soylulara vergi olarak gidiyor, bir kısmı da köylölerin kendi kullanımları için ayrılıyordu. Kağanın altında kağan soyu üyelerinden oluşın soylular, soyluların altında beyler, beylerin altında ködücöler (tüccarlar), işçiler ve köylöler bulunuyordu. Böylece, kağanın genişleyen topraklar üzerindeki denetimini sürdürmesi kolaylaşıyordu. Her soylunun, kendi yasa düzeni, vergi yasası, para birimi ve çerileri vardı. Soylular, kağana vergilerini ödüyor ve gerektiğinde ona çeri sağlıyordu. Bu düzen o kadar başarılı uygulanmıştı ki, ürün artışı nedeniyle ortaya çıkan erinç (refah), uğ kağanlarının Gök'tün yetkisini aldığını sanki doğırluyordu.

Ancak yine de bu erinç ve göreceli barış dönemi çok uzun sürmedi. Kuşaklar geçtikçe oğışluk (akrabâlık) bağları gevşedi ve özerk yönetim sonucu bölge beyleri artık kağanın buyruklarına uymayacak kadar güçlendi. Sonunda MÖ 771'de, soylular ve beylerden oluşın bir birlik uğ kağanını öldürdü. Kağan

avulu (âilesi), başkenti doğudaki 洛陽 La Yang (Mandarin: Loo Yang) kentine taşımak zorunda kaldı. [Eski Türkçe kişi adı olarak da kullanılmış olan la, katır demektir. Bu söz Mandarin dilinde 騾 loo (katır) olarak dönüşmüştür. Yang da, örnek demektir. 陽yang, Mandarin dilinde “olumlu” anlamını kazanmıştır.]. Ülüş geleneği üzerine kurulu olan tımar düzeni, daha önce Yayı ve Şan dönemlerinde de uygulanmış, ancak parçalanmaya yol açmamıştı. Çünkü Yayı Hanlığı, çok küçük bir bir hanlıktı. Şan ise, toprakları Yayı'dan biraz daha geniş olmasına karşın, Çuğ'a göre çok daha küçük bir hanlıktı ve kağanın ülke topraklarını denetim altında tutabilmesi kolaydı.

Aslında Çuğ Kağanlığı'nın 300 yıla yakın parçalanmadan ayakta kalması, yine de büyük bir başarıydı. Bu düzeni uygulayan Orta Asya'daki Sak Kağanlığı, Kun Kağanlığı, Türuk Kağanlığı, Tatar Kağanlığı ve Selçuklu Kağanlığı gibi diğer Türk ulusları (devletleri) çok daha kısa süreler içinde parçalandı. Parçalanmayan tek Türk ülkesi, Osmanlı İmparatorluğu'ydü. Çünkü Osmanlı döneminde ülüş geleneği uygulanmamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar iyeleri, kağan avulundan (âilesinden) değil, başan gösteren komutanlardan atanırdı. Tımarlar babadan oğula geçerdi, ancak bir tımar iyesi bağımsızlık eğilimleri gösterdiğinde hemen değiştirilip yerine yeni bir komutan atanırdı. Ülüş geleneğinin olmayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda kardeş kavgalarına yol açtı ve kardeşlerin sultanlık için kanlı savaşlar yapmaları ya da bir kardeşin diğer kardeşlerini öldürmesi ile sonuçlandı.

Çuğ Kağanlığı döneminde yazın (edebîyat) büyük ölçüde gelişti. Bunlar, kamların kullandığı Tarih Kitabı ve İrk Kitabı'dır. Şarkılara ve dinsel törenlere adanmış kitaplar da yazıldı. Çuğ Kağanlığı'ndaki boylar da, diğer Türk boyları gibi ataerkildi. Hangi çocukların eğitim göreceğini ve kızlarının kiminle evleneceğini erkekler seçerdi. Avul üyeler genellikle erkek, karısı,

oğulları ve ergen (bekâr) kızlarından oluşuyordu. Şan Hanlığı döneminde kölelik yaygındı, ancak toplumsal konum daha akışkan ve geçici duruma geldikçe bu azaldı ve sonunda Çuğ Kağanlığı döneminde ortadan kalktı.

Batı Çuğ, Yaz ve Güz Dönemi'nden (MÖ 772-MÖ 476) hemen önce çöktü. Yaz ve Güz Dönemi, süreğenlerin (kroniklerin) yazıldığı, oyu (müzik), koşuk (şiir) ve bilgelikteki (felsefedeki) ilerlemelerin gerçekleştiği ve Konfüçyüsçü, Taocu, Mohcu ve Yasacı (Hukukçu) düşünce okullarının geliştiği dönemdi. Ancak ülkenin giderek artan çöküşü, Çuğ Kağanlarının Tanrı'nın Kut'unu yitirdiği çanrıyla (iddiâsıyla) sonuçlandı. Kağanın güç yitirmesi, Çin'in yedi ayrı beyliğinin üstünlük için birbiriyle savaştığı "Savaşan Beylikler Dönemi" (MÖ 481-MÖ 221) olarak adlandırılan karışıklık dönemine yol açtı. Bu dönem, Çin beyliğinin diğerlerini ortadan kaldırması ve Çin Kağanlığı'nı kurmasıyla sona erdi.

Çuğ Kağanlığı tarım, eğitim, ordu örgütlenmesi, yazın, oyu (müzik), erdemsel (felsefi) düşünce okulları ve toplumsal katmanlaşmanın yanı sıra yöngel (siyasal) ve dinsel yeniliklere önemli katkılarda bulundu. Bu gelişmelerin çoğunun temeli Şan döneminde atılmıştı. Çuğ, yaklaşık 800 yıl boyunca ekincin (kültürün), uzuşun (sanatın), kuyumun (metalurjinin) ve aralarında 孔子 Kong Zı (Konfüçyüs), 孟子 Ming Zı (Mencius), 墨提 Mo Tii, 老子 Lao Zı ve 孫子 Sun Zı'nın da bulunduğu Çin bilgeliliğinin gelişmesini sağladı. Bu bilgiler, kendi okullarını kurdukları "Yüz Düşünce Okulu" dönemi olarak adlandırılan dönemde yaşadı ve yazdı. Çuğ Kağanlığı'nın yaptığı bu katkılar, "Han Kağanlığı" (MÖ 202-MS 220) döneminde de sürdürüldü.

[Kong Zı, Kug (Bilge) Uz (Usta); Ming Zı, Mung (yokluk çeken, sıkıntı çeken) Uz (Usta);

Moo Tii, Mar (bey, sayın) Tiğ (bilinç); Lao Zı, Ulu Uz (Usta);

Sun Zı, Sun (Sunan) Uz (Usta) sözlerinden dönüştürülmüştür. Adların doğruları Kug Uz, Mung Uz, Mar Tığ, Ulu Uz ve Sun Uz'dur. Ulu sözü Mandarin diline 老 lau (yaşlı) olarak dönüştürülmüştür.]

Bu dönemde tunç yapıtlar daha gelişmiş duruma geldi ve kuyum (metalurji) gelişti. Çin yazıları imgelenecek yazın gelişti. Çuğ uzuşçuları, yüksek nitelikli ipek üretmenin yanı sıra, tunç ve yeşim işçiliği, duvar ustalığı, kuyumculuk ve diğer kuyum alanlarında uzmanlandı. Sakışı (takvimi), yazıyı, oyuyu (müziği) ve oyu araçlarını geliştirdiler.

İlk kağan 武Buka (Mandarin: Vuu), kısa bir süre sonra öldü ve kardeşi 旦 Tan (Mandarin: Daan), Buka'nın küçük oğlu 成 Çang'ın (Mandarin: Çang) atabeyi (nâibi) olarak ülkenin yönetimini ele aldı. [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen Tan, şafak; Çang, savaş / cenk demektir.]. Eski Türk geleneklerinde kağan öldükten sonra kağanlık yetkisi, kağanın oğlundur. Tan, ülkeyi doğuya doğru genişletti ve Buka'nın oğlu büyüdüğünde tahttan çekilerek, yerini ona bıraktı. Bununla birlikte ülke tabınlığı altındaki kimi bölgelerde ayaklanmalar patlak verdi. Tan, ünlü ırk (fal) kitabı I-Qing'in yazarı ve koşukçu (şair) savaşçı olarak Çin tarihine geçti.

Doğu Çuğ dönemi ikiye ayrılmaktadır. Yaz ve Güz döneminde (MÖ 722-MÖ 479), soylular güç için yarışırken, ortundışı (ademi merkezi / desantralist) yapı daha da derinleşti. Savaşan Beylikler döneminde (MM 479-MÖ 221), güçlü beylikler amansızca birbirleriyle savaştı. Ancak bu dönemde aydınlıkçı (entelektüel) ve çeril (askeri) gelişmeler gibi önemli olaylar da yaşandı.

Yaz ve Güz döneminde, bölgesel beyler daha küçük güçleri yutmaya ve tabınlık için basısmaya (rekâbet etmeye) başladı. Kağanlık güç yitirmeyi sürdürdü. Elgin (halk) neredeyse sürekli bir savaş içindeydi. Kağan artık güçsüzdü ve yedi bağım-

sız beyliğin yöneticileri kendilerini kağan olarak adlandırmaya başladılar. Bu beylikler sürekli bir basışma (rekâbet) içindeydi. Beyliklerin hiçbirisi herhangi bir çeriğin (rakibin) güçlenmesini istemediğinden, bir beylik çok güçlenirse, diğerleri ona karşı güçlerini birleştiriyordu. Böylece hiçbir beylik üstünlük sağlayamıyordu.

Bu, kapsamı giderek genişleyen yaklaşık 250 yıllık sonuçsuz savaşa yol açtı. Kağanlığın gücünün azalmasıyla, Sarı Irmak bölgesi, çoğu tek bir kentten oluşan yüzlerce küçük, özerk beyliğe bölündü. Bu dönemle ilgili belgelerde toplam 148 beylikten söz edilir. Bunların hepsi, dönemin sonuna kadar en büyük dört devlet teperinden (tarafından) özürsendi. Sonraki iki yüzyıl boyunca, en güçlü dört beylik (秦 Çin, 晉 Cin, 齊 Çi ve 楚 Çu) udak (iktidar) için bu beyliklerle savaştı. Bu çok kentli beylikler, daha küçük beylikleri ele geçirmek için genellikle yardım ve koruma bahanesini kullandılar. Bu hızlı genişleme sırasında beylikler arasındaki ilişkiler, düşük düzeyli savaş ve karmaşık yalbarlık (diplomasi) arasında gidip geldi.

MÖ 5. yüzyılın sonunda, yedi güçlü beyliğin (楚 Çu, 韓 Han, 齊 Çi, 秦 Çin, 魏 Vey, 燕 Yan ve 趙 Cao) tam bir tabınlık için yarıştığı “Savaşan Beylikler” olarak adlandırılan döneme girildi. Bu dönemde lukungun (Tatar yayının) bulunuşu ve düşük gideri ile kolay kullanımı nedeniyle köylülerin yaya olarak çeriliğe alınmasının artmasına yol açtı. Bu beylik adlarını Mançu tarihçileri Türkçeden dönüştürmüşlerdir. 韓 Han adı, han (kağan) sözünden, 秦 Çin adı da çin (ülke), 楚 Çu adı çuğ (bağ, demet, deste), 齊 Çi adı çığ (örtü) ya da çiği, 趙 Cao adı çoği (savaşçı), 魏 Vey adı bay/bey, 燕 Yan adı da yan (taraf) sözlerinden dönüştürülmüştür.

Demir Çağı, MÖ 600 yılına kadar Çin'e ulaşmıştı, ancak çağın Çin'de yayılması ve kök salması bu dönemde oldu. “Savaşan Beylikler Dönemi” ne gelindiğinde, Çin'de, tunçtan daha

güçlü olan demir araçları ve dolumları yaygın bir biçimde kullanıldı. Savaşlarda atlıların ve savaş arabalarının kullanılması Çuğ'u daha da geliştirdi. Çuğ, biniciliği o kadar yüksek bir düzeye ulaşmıştı ki, bu bir uzun durumuna getirilerek teginlerin (prenslerin) eğitimi için bir gereklilik olarak görülmeye başlandı. Atların çok önemli olduğu düşünülürdü ve sıklıkla efendileriyle birlikte gömülürler ya da güçlerinin ölen kişiye yarışık (manevî) bir güç ve koruma sağladığı inancıyla yoluğnurlardı (kurban edilirlerdi).

Eski belgelere göre, Doğu Çuğ dönemi karmaşık ve katıydı, ancak kendine özgün uzunşal (sanatsal) ve bilgesel (felsefi) yapıtlar üretmeyi de başardı. Doğu Çuğ dönemini başlatan “Yaz ve Güz” dönemi, Batı Çuğ döneminin incelik ve töresini korudu, ancak bu uzun sürmeyecekti. Aynı beylikler olan Çuğ, Han, Çığ, Çin, Bey, Yan ve Çoğı o sırada 洛陽 La Yang'daki (Mandarin: Luo yang) küçülen Çuğ Kağanlığı'ndan daha büyük güce sahipti. Yine de, Çuğ'un göğün yetkisini elinde tuttuğu düşünülüyordu ve bu nedenle her beylik kendini Çuğ'un ardılı olarak kanıtlamaya çalışıyordu.

Yaz ve Güz Dönemi'nin ilk yıllarında, savaşta yiğitlik önemliydi ve yedi ülkenin tümü aynı savaş taktiklerini kullandı. Bu da bir dizi çıkmaza yol açtı, çünkü ne zaman biri diğeriyle savaşa girse, ikisi de bir üstünlük elde edemiyordu. Bugün “Savaşan Ülkeler Dönemi” olarak adlandırılan anlamsız ve gereksiz savaşların sürdüğü bu dönem, giderek elginin (halkın) yaşam biçimi durumuna geldi. Bir kişinin bir çeriğine (rakibine) karşı üstünlük elde etmek, savaş kazanmak ve barışı sağlamak için kullanabileceği ilkeleri ve dizimleri (taktikleri) içeren 孫子 Sun Uz'un (Mandarin: Sun Zi) ünlü yapıtı “Savaş Uzuşu” (Savaş Sanatı) bu süre içinde yazıldı.

Edilgenci (pasifist) bir bilge olan 墨提 Mar Tığ (Mandarin: Moo Tii), her beyliğe gidip bir kentin savunmasını güçlendir-

mesi ve savaş taktikleri konusundaki bilgilerini anlattı. Onun düşüncesi, savaşın anlamsızlığını anlayacakları ve barış yapacakları umuduyla, her beyliğe tam olarak eş üstünlükleri sağlamak ve hepsini etkisiz duruma getirmektir. Ancak tasarısı başarısız oldu, çünkü her beylik, bir sonraki saldırıların büyük bir yengişle sonuçlanacağına inanıyordu.

Sun Zı'nın düşüncelerini beğenen 尚陽Şang Yang adlı biri, eski yiğitlik geleneklerine bakılmaksızın toptan bir savaşı savunuyordu ve savaşı kişinin kullanabileceği herhangi bir yöntemle kazanabileceğine inanıyordu. Şang Yang'ın düşüncesini, acımasız bir saldırıya girişerek diğer beylikleri yenen Çin Beyi Ceng Ying benimsedi. Böylece Çuğ Kağanlığı yıkıldı ve Çin Kağanlığı kuruldu. 尚Şang adı, kazna (hazine) demek olan sang sözünden; 陽 Yang adı da örnek anlamına gelen yang sözünden dönüştürülmüştür. 尚陽 Sang Yang, Kazna Örnek => Örnek Kazna demektir.

Çuğ Kağanlığı

Çin Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 秦朝 Çin Çao “Çin Hanedanı” olarak adlandırdığı bu kağanlık, her ne kadar günümüzdeki Mançu tarihçileri teperinden (tarafından) Çin'de kurulan ilk kağanlık (imparatorluk) olarak görülse de, aslında ikinci kağanlıktır. Bu kağanlık, MÖ 221'den 206'ya kadar 15 yıl gibi kısa bir süre var oldu, ancak Çin'de daha sonra kurulan kağanlıklar, hanlıklar ve beylikler üzerinde kalıcı bir etki yaptı. 秦Çin, başta da belirttiğim gibi, Eski Türkçe ülke demek olan çin sözünden dönüşmüştür.

Daha önce Çin Beyliği, Çuğ Kağanlığı bölgesinin kuzeyinde, günümüz 山西 Şensi bölgesinde bulunuyordu. Çuğ Kağanlığı Çin Beyliği'ni geri kalmış, arsl (barbar) bir beylik olarak görüyordu. Bunun nedeni, yalnik yoluğmayı (insan kurban etmeyi) ortadan kaldırmada çok geç kalmasıydı. Çin'in yönetici kabılı (sınıfı) yine de kendisini Çuğ'un yasal kumarucuları (mirasçılari) olduğuna inanıyordu ve yüzyıllar boyunca evlilik de içinde olmak üzere çeşitli yollarla konumlarını güçlendirmişlerdi. Çin Beyliği ilk olarak MÖ 672'de Orta Çin'e bir akın başlattı, ancak komşu boyların gücü nedeniyle herhangi bir önemli saldırıya girişemedi. MÖ 4. yüzyılın başlarına gelindiğinde, komşu boyların tümü ya ele geçirildi ya da boyun eğdirildi ve böylece Çin Beyliği yükselmeye başladı.

尚陽 Sang Yang (Mandarin: Şang Yang), 魏 Bey beyliğinin yöneticisi 肖 Okşa'nın (Mandarin: Şiao) atadığı bir yöneticiydi ve Çin beyliklerinin birleşmesini savunan güçlü bir onargacıydı (reformcuydu). [Okşa, benzetmek demektir ve Mandarin diline yine aynı anlamda şiao olarak dönüşmüştür]. Yang Yanga'nın yenilikleri arasında, çeriliğe alınan köylülere ödül olarak toprak vererek, orduyu soyluların dışına doğru genişletmek için kurduğu başarılı bir düzen vardı. Bu, donanımı geleneksel savaş arabalarından daha ucuz olan büyük bir yaya ordusunun ya-

ratılmasına yol açtı. Yığa'nın ölümünün ardından Yang Yanga, beylikteki eski soylular tepерinden (tarafından) satkınlıkla (ihânetle) suçlandı. Savaşmaya ve kendi beyliğini kurmaya çalıştı, ama MÖ 338'de yenilerek yokatıldı (idâm edildi). Ancak Yang Yanga'nın düşünceleri, Çin Kağanlığı'nın temelini atacaktı.

Çin Beyliği, onu çevreleyen bölgelere doğru genişlemeye başlamıştı. MÖ 316'da iki küçük beylik birbiriyle savaşa girdiğinde ikisi de Çin Beyliği'nden yardım istedi. Çin bunu fırsat bilip, her iki beyliği de ele geçirdi. Çin Beyi 鄭英 Çin Yen (Mandarin: Cing Ying), MÖ 229'da Cao Beyliği'nin topraklarını ele geçirdi ve MÖ 221'de birleşik bir Çin Kağanlığı yaratmak için beş Cou beyliğinin hepsini teker teker ele geçirene kadar saldırılarını sürdürdü. [Eski Türkçe Çin, doğru / düzgün; Yen / Yin, gövde demektir.]. Çin Yen, sonunda MÖ 246'da tüm diğer beylikleri yenerek, 221'de Çin Kağanlığı'nı kurdu. Ardından “Çin'in Bilge Mengü Hanı” demek olan, 秦始皇帝 Çin Şi Han Tı (Mandarin: Çin Şii Huang Di) sanı alarak tahta çıktı. Böylece Gök'tün yönetme yetkisi ya da diğer bir deyişle Tanrı'nın Kut'u, Çin Kağanlığı'nı kuran Çin Yen'e geçmiş oluyordu. [Şi, Eski Türkçe öğretmen / bilge; Tı, sonsuz, mengü demektir.]

Çin Yin, tüm dolumlara (silâhlara) el konulmasını ve eritilmesini buyurdu. Ortaya çıkan kuy (metal), Çin'in yeni başkenti 瀋陽 Çeng Yan'da (Mandarin: Şen Yang) on iki büyük burkat (heykel) yapmak için kullanıldı. Çeng Yan, Çeng Irmağı'nın yanı demektir. [Çeng gürültülü, canlı, hızlı gibi anlamlara gelir.] Çin Yin, döneminin en gelişmiş dolumlarını kullanan güçlü bir ordu kurdu. MÖ 214'te, büyük ordusunun 100 bin kişilik bir bölümüyle kuzeydeki sınırlarını güvence altına aldı. Ordusunun 500 bin kişilik çoğunluğunu ise, güney boylarının topraklarını ele geçirmek için güneye gönderdi. Ancak, Çin ordusu burada 100 binden çok adam yitirerek yenildi.

Kağanlık zaman zaman kuzeye doğru genişlese de, orada uzun süre tutunamadı. Daha önce Yaylı Hanlığı yıkıldıktan sonra buraya sürgün edilen bölgenin Türk boyları, Çin yönetiminden bağımsızdı. Çin Kağanı, Çin'in kuzey batısındaki Ordos bölgesinde yaşayan bu Türk boyları ile ködü (ticâret) yapılmasını yasakladı. Çin Kağanı'nın koyduğu bu yasak, Kuzey Türkleri ile Güney Türkleri arasına düşmanlık tohumları ekti. Bunun üzerine kuzeydeki Türkler, Çin'e saldırmaya başladı. Çin de bu saldırılara karşılık veriyordu. MÖ 215'te, 夢田 Mun Ten (Mandarin: Ming Tien) Sengün (general) önderliğindeki bir saldırıdan sonra Ordos ele geçirildi. Ancak Ordos'taki köylüler hoşnutsuzdu ve daha sonra ayaklandılar. [eski Türkçe 夢mun, şaşkın / kafası karışık; 田ten, tarla / alan anlamına gelir. Bugün Mandarin diline ming olarak dönüşen mun, düş (rüya) anlamını kazanmıştır. 田 ten ise, Mandarin diline alan anlamında dönüşmüştür.].

Ülkede tarımın yaygın olmasına karşın, işlendirme (istihdam) biçimleri bölgelere göre değişiklik gösteriyordu. Tutamaklar (meslekler) kalıtsaldı, bir babanın işi öldükten sonra en büyük oğluna geçiyordu. Çin Kağanı, geniş topraklarını yönetebilmek için ortunal (merkezî) bir düzen kurdu. Beylerin tüm ayrıcalıklarını ortadan kaldırdı, yazıyı bir düzene soktu ve daha önceki beyliklerin korunma amacıyla kendi aralarında yaptıkları duvarları birleştirerek, koyduğu ködü yasağı nedeniyle başlayan kuzeydeki Türklerin saldırılarına karşı Çin Berkini'ni (seddini) genişletti.

Başbakan 李斯 İlig Sığ (Mandarin: Lii Sıı), yazı düzenini tüm ülkede tek tip boyut ve biçimde olmak üzere yeniden düzenledi. Uzunluk ve ağırlık ölçüleri düzenlendi, ölçümler için tunç örnekler oluşturuldu ve ködüyü (ticâreti) kolaylaştırmak için ködücülere verilmek üzere yerel yönetimlere gönderildi. [Eski Türkçe 李 ilig, yönetici / bey demektir. Ancak Mandarin di-

linde bugün 李 lii, “erik” anlamına gelir ve Türkçe alıç sözünden dönüşmüştür. Mandarin dilinde hiç bir anlama gelmeyen 斯 Sı, Eski Türkçe sığan, uyan, yüreğe dokunan anlamlarına gelen ve kişi adı olarak da kullanılmış olan Sığ (sığ) sözünden dönüştürülmüştür.]

Çın Yin, parayı bölgeler arasında ölçüt (standart) bir duruma getirmek için tunç yarmaklar (sikkeler) bastırdı ve 213'te yıkıcı düşünceleri durdurmak için, otacılık (tıp) ve büyücülük gibi yararlı olduğuna inandığı kitaplar dışındaki tüm kitapları yaktırdı. Bu baskıcı yöntemler, büyük yapı tazalakları (projeleri) ve savaşlar için ödenmesi gereken yüksek vergilerle birleşince ülkede büyük bir hoşnutsuzluk yarattı. MÖ 210'da Çın Yin'in ölümünden sonra ayaklanma patlak verdi. Üç yıl sonra MÖ 207'de kağanlık devrildi ve kısa bir geçiş döneminden sonra yerini “Han Kağanlığı” aldı (MÖ 206 - MS 220).

Çın Kağanlığı, iki büyük anıt bıraktı. Bunlardan biri, daha önceden var olan kısa duvarları birbirine bağlayan ve Kuzeyden gelen Kunlu saldırılarını önlemeyi amaçlayan Çın Berkini (seddi), diğeri de yaklaşık 450 metre karelik bir salonu içeren büyük bir saraydı. Kağanlığın en önemli uzuşal (sanatsal) katkısı, Çın yazısının basitleştirilmesi ve ölçütleştirilmesiydi. Çın bedizinden (resminden) çok az örnek ayakta kaldı. Bu örnekler, etöz yartuları (cenaze levhaları) üzerine çizilen bedizler, canavarlar ve bayramlar ile tarihsel sahneleri betimlemektedir. Çın Yin'in 8 bin gerçek boyutlu pişmiş topraktan yapılmış çeri ve attan oluşan bir orduyla 山西 Şenşi eyaletindeki günümüz 西安 Şien kenti yakınlarındaki kurganı olağan üstüdür.

Çın Yin ile danışmanları, ulus geleneğinden doğan ortundışılığı (desantralizmi) sona erdiren ve onun yerine ortunal (merkezî) bir yönetim kuran yeni yasalar ve uygulamalar getirdi. Kağanlık iyice kırnallaştı (bürokratikleşti) ve yalnızca kağana udunan (hizmet eden) bir erçeller (memurlar) düzeni

oluşturuldu. Kağan, tüm topraklarını yalnız kendisinin yönetmesini savunan 韓非子 Han Bey Uz'un (Mandarin: Han Fey Zı) öğretisini uyguladı. Kağana boyun eğmeyenlere ağır kayınlar (cezâlar) veriliyordu. Bireylerin yetkileri, kağanın istekleriyle çeliştiğinde çiğneniyordu. Ködücüler (tüccarlar) ve bilim adamları verimsiz ve ortadan kaldırılmaya uygun olarak görülüyordu.

Savaşan Beylikler Dönemi'nde, "Yüz Düşünce Okulu" bilim adamları teperinden (tarafından) önerilen birçok değişik bilgelik bulunuyordu. Ancak MÖ 221'de Çın Yin tüm beylikleri ele geçirdikten sonra, tek bir bilgelik olan Yasacılık (Legalizm) ile yönetti. Konfüçyüsçülük, Taoculuk gibi diğer tüm Yasacı olmayan bilgelikler yasaklandı. Yasacılık, ülüş geleneğine karşı çıkıyordu. Böylece, daha önce uygulanan ülüş geleneği ortadan kaldırılarak, parçalanma önlenmiş olacaktı. Ancak kağanlık yine de uzun süre ayakta kalamadı. Oldukça ortunal (merkezî) olan bu yönetim biçimi, Konfüçyüs bilgeliliğine ters olmasına karşın, Çin'de daha sonraki kağanlıklarca da uygulandı.

Çın Kağanlığı'nın dini de daha öncekiler gibi Tengricilikti. Halk, orta (yaşanılan) asuna (dünyâya) koşaç (paralel) olduğuna inandıkları üst ve alt asunlarla bağlantı kurmak için yoluğlar (kurbanlar) sunardı. Ölülerin alt asundan üst asuna geçtiğine inanılırdı. Dinsel törenlerin iki amacı vardı: ölülerin alt asundan üst asuna yolculuk yapıp orada kalmalarını sağlamak ve ata özütlерine (ruhlanna) saygı göstererek onlardan kutsama almak. Dinsel uygulamalar kurganlarda ve yoluğ sunaklarının bulunduğu kutsal alanlarda yapılırdı. Bir yoluğ töreni ya da başka bir tören sırasında, tüm katılımcıların duyguları duman, tütsü ve oyuyla (müzikle) donuklaşır ve bulanıklaşırdı. Kamlar, duygularını daha da bulanıklaştırmak ve üst asunu daha iyi algılamak için, bir yoluğ töreninden önce oruç tutar ve meditasyon yapardı. Diğer katılımcılar da benzer

biçimde timenirdi (hazırlanırdı). [Tengricilik üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. "Gök Tanrı İnancı", A. C. Erman]

Kamlar, doğa üstü görevlerini yerine getirmek için kendinden geçer ve büdürlerdi (dans ederlerdi). Bu kamlar, yeteneklerinin bir sonucu olarak genellikle yöneticiliğe yükseltilirdi. Tarihçi Sığma Çiğin, bu tür gelenekleri küçümseyerek, bir kandırma olarak görüyordu. Gelecek üzerine bilgi edinmek de önemli bir dinsel uygulama biçimiydi. Geleceği uylamak (tahmin etmek) için kernikleri ya da kaplumbağa kabuklarını kullanmak, Çin Kağanlığı döneminde de yaygın olarak uygulandı. Erken dönemde ortaya çıkan ırk (kehânet) biçimleri çeşitliydi, ancak doğa olaylarını gözlemlemek yaygın bir yöntemdi. Kuyruklu yıldızlar, ay ve güneş tutulmaları ile kuraklıklar, gelecek olayların belirtileri olarak görülürdü.

Çin Yin'e yapılan üç pusu (suikast) girişimi onu paranoyak olmaya ve ölümsüzlük takıntısına sürüklemişti. MÖ 210'da, bir deniz sazağanının (ejderinin) koruduğu bir adada sıkışıp kaldığını öne süren Taocu kamlardan bir ölümsüzlük noşu (iksiri) elde etmek amacıyla kağanlığın uzak doğu bölgelerine yaptığı bir yolculukta öldü. Enük (hadım) başı 趙高 Çoğu Ağa (Mandarin: Cao Gao) ile başbakan İlig Sığ, geri döndüklerinde kağanın tutrusunu (vasiyetini) değiştirmek ve en uysal oğlu 胡海 Kuv Kay'ı (Mandarin: Huu Hay) tahta oturtmak için ölüm salığını (haberini) sakladılar. Genç Kağan'ı kendi amaçlarına göre kullanabileceklerine ve böylece kağanlığı etkin olarak denetleyebileceklerine inanıyorlardı. [胡Huu adı, Eski Türkçe kud, kuv ve kıv biçimlerinde de söylenmiş olan ve kişi adı olarak kullanılmış olan kut sözünden dönüştürülmüştür. 海 Hay adı, Eski Türkçe kar fırtınası, bora, tipi demek olan ve kişi adı olarak kullanılmış olan Kay adından dönüştürülmüştür. Kay sözü Mandarin diline talay (okyanus) demek olan 海 hay olarak dönüştürülmüştür.].

Tahta geçince, “Çin’in Er Bilgesi” anlamına gelen 秦尔时Çin Er Şi (Mandarin: Çin Ar Şi) sanuru alan Kuv Kay, birçok bakarı ve tegini yokattı (idâm etti), orduyu genişletti, vergileri artırdı. [Ancak bugün Mandarin dilindeki 秦爾時 Çin Ar Şii sözleri bölünürse, “Çin Sen Zaman” gibi saçma bir anlam ortaya çıkar.]. Kuv Kay, kendisine kötü salık (haber) getiren elçileri tutukladı. Bu süre içinde de, devasa tazalaklarını (projelerini) sürdürdü. En abartılı tazalaklardan biri de, kent duvarlarını sırlamaktı (cilâlamaktı). Sonunda elgin (halk) Çin’in her yerinde ayaklanarak ülke görevlilerine saldırmaya başladı. Ayaklanma önderleri, ordular toplayıp ele geçirdikleri bölgelerde kendilerini han olarak duyurdular.

Bu süre içinde İlig Sığ yokatıldı (îdam edildi). Çoğı Ağa, kağanın yetersizliği nedeniyle Çin Er Şi’yi kendini öldürmeye zorladı. Bunun üzerine Çin Er Şi’nin yeğeni 紫穎 Zı Ying tahta çıktı ve ardından hemen Çoğı Ağa’yı yokattı. [紫 Zı adı, Eski Türkçe mor demek olan yipkin sözünden dönüştürülmüştür. Bugün de Mandarin dilinde 紫 zı, mor demektir. 穎 Ying adı, Eski Türkçe gövde demek olan yin/yen sözünden dönüştürülmüştür. Adın doğrusu, “Mor Gövde” demek olan Yipkin Yin’dir. Ancak bu bir addan çok bir san gibi gözüküyor.]

Elgin (halk) arasında durançsızlığın (huzursuzluğun) arttığını ve birçok yerel yetkilinin kendilerini han olarak duyurduğunu gören Yipkin Yin de kendini hanlardan biri olarak duyurarak tahtında kalmaya çalıştı. Ancak beceriksizliği yüzünden arıldı (zayıf düştü) ve MÖ 209’da büyük bir ayaklanma patlak verdi. Komutan 劉邦 Liu Bang önderliğindeki bulgakçılar (isyancılar) saldırdırınca, kargaşa içindeki kağanlık uzun süre dayanamadı. Yipkin Yin, MÖ 207’de Bey Irmağı yakınında yenildi. Kısa bir süre sonra tutuzdu (teslim oldu) ve 楚 Çu önderi 項羽 Şiang Yüü onu yokattı (îdam etti). Çin başkenti ertesi yıl yıkıldı ve böylece Çin Kağanlığı ortadan kalkmış oldu. Ar-

dından Liu Bang, Şiang Yü'yü yendikten sonra 202'de, tahta çıktı.

[矚] Liu adı, eski Türkçe ulu demek olan ulug ya da lug sözünden dönüştürülmüştür (Eski Türkçede iki biçimde de söylenmiştir.). 邦 Bang adı, bağır / kükreme demek olan bang sözünden dönüştürülmüştür. 項 Şiang adı, güç demek olan sıgan sözünden dönüştürülmüştür. 羽 Yüü adı, akıl / zekâ demek olan öğ / ök sözünden dönüştürülmüştür. Adın doğrusu Sıgan Ök'tür.]

Çin Kağanlığı

Han Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 漢朝 Han Çao "Han Hanedanı" olarak adlandırdığı bu kağanlık, Çin'i MÖ 206'dan MS 220'ye kadar yönetti. Tarihçi 司馬遷 Sıgma Çiğin'e göre, Çin Kağanlığı'nın

çöküşünden sonra 項羽 Sığan Ök, 劉邦 Ulu Bang'ı, Gök Irmağı'la birleşen 漢水 Han Su (Mandarin: Han Şuey) boyundaki tımarın tegini olarak atadı. Han Su, Han Irmağı demektir. Mançu tarihçileri, Han Irmağı'nın adından bir ülke adı uydurdular. Bununla da yetinmeyip, Han adında uydurma bir elgin (etnos) yarattılar. Han Irmağı'nın adı, Mandarin diline Türkçe han (kağan) sözünden dönüştürülmüştür. Bu ırmağın Türkçe adı, Han Su'dur. Çin'deki yer adlarında bu çok sık görülen bir durumdur. Örneğin Türkçe 天山 Tengri Şan (Tann Dağ), Mandarin diline Tien Şeen ve 甘肅 Gen Su (Geniş Su), Gan Suu olarak dönüştürülmüştür. Ancak bir adı olması için ben de bu kağanlığı, Han Kağanlığı olarak adlandırıyorum.

Han Kağanlığı, Konfüçyüsçülüğü ülke bilgeliği (felsefesi) olarak tanıdı ve Çin tarihinin akışını değiştiren İpek Yolu'nu Avrupa'ya açtı. İkinci Çin Kağanlığı ve sonrasında kimi Konfüçyüs belgelerini elinde tutmayı başaran 傅盛 Bur Şeng (Mandarin: Fu Şing) gibi aydınların çabalarıyla ayakta kalan Konfüçyüsçülük, MÖ 135 dolayında sarayda tıyallık (popülerlik) kazandı. [Bur, buran / büzen; Seng / Şeng ağır demektir.]. İkinci Çin Kağanlığı, birçok Konfüçyüs belgesine el koymuş ve daha sonra kağanlık kitaplığı MÖ 210'daki bir iç savaşta yakıldığında ortadan yitmişti. Fu Şing, Belgeler kitabını kurtarmıştı.

Kağanlık, kalan Konfüçyüs belgelerini toplamak için büyük bir çaba gösterdi. Belgelerin kimileri beylerin elindeyken, diğerleri Konfüçyüs'ün evinin duvarlarında bulundu. MÖ 136'da, kağanlık okulunda Konfüçyüsçülüğün beş kitabını (Değişimler Kitabı, Belgeler Kitabı, Odes Kitabı, Törenler Kitabı, Yaz ve Güz Yıllıkları) öğretmek için bir bitige (program) oluşturuldu. MS 2. yüzyıla gelindiğinde, okulda Konfüçyüsçülük okuyan 30 bin öğrenci vardı.

Eski Çin belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, Sarı Irmak boyunca MÖ 2697 yılında kurulan Yayı (Şia) Hanlığı, MÖ 1675 yılında bir ayaklanma sonucu yıkıldığında, son Kağan Ülüg ile birlikte doğuya sürgün edilen Türklerin bir bölümü daha sonra kuzeye göç etti. Kalanlar da Şan (Şang) Hanlığı'nı kurdular. Daha sonra kuzeydeki Türkler, MÖ 1046'da Şan Hanlığı'nı yıkarak Çuğ (Cou) Kağanlığı'nı kurdular. MÖ 221'de bu kağanlık yıkılarak, yerine Çin Kağanlığı kuruldu. Bu sıralarda, kuzeydeki Türkler de bir kağanlık kurdu. Bu kağanlığı MÖ 220 yılında kuran Tümen'di ("Teoman"). Tümen'den sonra oğlu Mete, kağanlığın topraklarını genişletti. Daha önce Çin Kağanlığı'nın, kuzeydeki Türklerle koyduğu ködü (ticâret) yasağı nedeniyle Kuzey ile Güney Türkleri arasında düşmanlık başlamıştı. Çin Kağanlığı'nın yerine kurulan Han Kağanlığı döneminde sürdürülen bu ködü (ticâret) yasağı nedeniyle, Kuzey ile Güney Türkleri artık düşman kardeşler durumuna gelerek birbirleriyle uzun süreli savaşlara başladılar.

Bu dönemde bölgede üç ayrı Türk kağanlığı arasında egemenlik savaşları başladı. Bölgedeki üçüncü Türk kağanlığı, MÖ 7. yüzyıldan başlayarak günümüzdeki Batı Türkistan topraklarından Doğu Türkistan ve 甘肅 Gen Su'ya (Mandarin: Gan Suu) kadar yöngel (siyasal) bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan ve Mandarin dilinde 禺氏 Yü Şii (Yeşimci), 月氏 Yüe Şii (Yeşimci) ya da 月氏 Yüe Dii (Yadacı) olarak okunan Sak Kağanlığı idi. Çuğ Kağanlığı dönemi (MÖ 1046-771) üzerine MÖ 4.-1. yüzyıllardan kalma eski Çin belgelerinin bir özeti olan 亦舟書 Yii Cou Şuu'nun 59. bölümünde, kağanlığın kuzeybatısında yaşayan ve atları vergi olarak sunan 月氏 Yüe dii (Yadacı) boyundan söz edilir. Saklar, yada (yeşim) taşı işlemeciliğinde usta oldukları için, Çin Türkleri onları "yeşimci" ya da "yadacı" olarak adlandırmışlardır.

Kun Kağanlığı, MÖ 3. yüzyıl başında batı kanadı kanışıklık

içinde olan Sak Kağanlığı ile Orta Asya'da ile güç kavgasına girişerek, Sak Kağanlığı ile savaşmaya başladı. Eski Çin belgelerine göre Sak ile Kun kağanlıkları en az dört kez savaştı. İlk savaş, birden bire Sak Kağanlığı'na saldıran Kun Kağanı Tümen döneminde oldu. MÖ 209 yılında Kuzey Kun ile Sak kağanlıkları arasındaki barışın sürmesi için Oğlu Mete'yi Sak Kağanlığı'na tutu (rehin) olarak veren Tümen, küngesinden (câriyesinden) olan oğlunu tahtın ardılı (vârisi) yapmak için Sak Kağanlığı'na saldırdı. Böylece Mete'nin (MÖ 209-MÖ 174) öldürülmesini tasarlamıştı. Bunun üzerine Sak kağanı Mete'yi öldürmek istedi. Ancak Mete bir at çalarak ülkesine kaçmayı başardı. Daha sonra da babasıyla kardeşini öldürerek tahta geçti ve ardından Kun birliğini güçlendirdi.

Çuğ boyunun önderi 項羽 Sığan Ök (Şiang Yü), MÖ 210 yılında İkinci Çin Kağanlığı'nı yıkarak kendi kağanlığını kurdu. Çin Kağanlığı yıkıldıktan sonra ülke 18 beyliğe bölünmüştü ve bu beyliklerin bir bölümü Sığan Ök'e, bir bölümü de komutan 劉邦 Ulu Bang'a bağlılığını bildirmişti. Bu iki eski bulgakçı (isyancı) önder, kimin Çin'in kağanı olacağını arkulamak (karar vermek) için bir savaşa girişti. Ulu Bang, MÖ 202'de Sığan Ök'ü yenerek kendini kağan olarak taçlandırdı ve "Ulu Usta" anlamına gelen 高祖 Aga Uz (Mandarin: Gao Zu) sanı aldı. Ya da bu san kendisine sonradan verildi. [Bugün Mandarin dilinde 高祖 Gao Zu, Ulu Ata anlamına geliyor.]. Ulu Bang, daha önceki kağanlığın ayakta kalan birkaç sarayından birinde Bey (Vey) Irmağı boyundaki Çangan kentini başkent yaptı. MS 23 yılına kadar Çangan'ın kağanlığın başkenti olduğu dönem, bugün Çin tarihinde "Batı Han" olarak adlandırılır.

Ulu Bang, Sığan Ök ile yaptığı savaşta önde gelen komutanlarından kimilerine beylik vermişti. Kağanlığı yöneten boy ile oğuş (akrabâ) olmayan yedi uyruk bey vardı. Beş bey, satkınlıkla (ihânetle) suçlanarak tutuklanıp, avullarıyla (âileleriyle)

birlikte yokatıldı (idam edildi). Kalan iki bey ayaklandı, ancak onlar da yenilerek yokatıldı. Bundan sonra kağanlık sarayı, MÖ 145'ten başlayarak kan bağı olan beylerin gücünü sınırlayan ve topraklarını ortundan (merkezden) denetleyen yeni komutanlıklara bölen bir dizi onarga (reform) yaptı. Beyler artık kendi adamlarını atayamaz olmuşlardı, ancak tımarların iyeleri olarak vergi gelirlerinin bir kısmını kişisel gelirleri olarak topluyorlardı. Ne var ki, bu beylikler tümüyle ortadan kaldırılmadı ve sonraki dönem boyunca kağana bağlı olarak ve güçsüz bir biçimde varlıklarını sürdürdüler.

Çin'in kuzeyinde, Kun kağanı 冒頓 Mete (Mandarin: Moo Duu) Avrasya Bozkırının doğu kesiminde yaşayan Türk boylarını tabınlığı altına aldı (MÖ 209-174). Günümüzdeki Mançurya, Moğolistan ile Doğu Türkistan'daki Tarım bölgesini ele geçirdikten sonra, Samarkent'in doğusunda yirmiden çok beyliğe boyun eğdirdi.

MÖ 173'te Sak Kağanlığı, bugünkü Batı Gensu'da yaşayan Mandarin okumasıyla 烏孫 Vuu Süen adlı bir Türk boyuna saldırdı ve onları yenip Vuu Süen kağanını öldürerek topraklarını ele geçirdi. Vuu Süen adı Üç Oğuz sözünden dönüştürülmüştür. Burada 烏 Vuu Oğuz, 孫 Süen de 三 Üç (Mandarin dilindeki seen) sözünden dönüştürülmüştür. Eski söyleyiş ve okunuşla, Üç Oğuz yerine Oğuz Üç biçimindedir. Üç Oğuzlar, daha sonra Türük Kağanlığı'nı ("Gök Türkler") kurdular. Yenilgiden sonra Üç Oğuzlar kaçarak Kun Kağanlığı'na sığındı. Mete Kağan, sağ kalan Üç Oğuz teginini (prensini) yanına alarak onu Üç Oğuzların önderi ve kendi sengünlerinden (generallerinden) biri yaptı. Bu Oğuzlar, MÖ 8. yüzyılda Sak Kağanlığı'nın yönetimi altına girmek istemeyip Batı Gen Su'ya göç eden Türk boylarıydı. Bu boylar, Kimer dönemindeki beyliklerden birinin yönetici boyu olan 阿史那 Aşuna (Mandarin: Aşına) boyu önderliğinde Karadeniz Bozkırından buraya göç

eden ve üç boydan oluşan Üç Tuğlu Trk Budun'du. [Aşuna, aşan / geçen demektir.]. Bu Türkler daha sonra Kun Kağanlığı'na bağlı olarak Doğu Gen Su'ya yerleşti.

Aga Uz Kağan, Çin yapımı demir dolumların (silâhların) Kunlularla satılmasından hoşlanmadığı için onlara karşı bir kd (ticâret) yasağı koydu. Çin Kağanlığı ile başlayıp, Han Kağanlığı ile srdrlen bu kd yasağı, kuzey ile güney Türkleri arasındaki düşmanlığı daha da derinleştirmişti.

M 201'de uyruk bir bey Han Kağanlığı'ndan kaçarak Mete Kağan'a sığındı. Ertesi yıl Aga Uz, bir orduyla Kunlulara saldırdı. Savaşta Kun ordusu Han ordusunu yenerek, günümüzdeki 陝西 Şenşi bölgesini ele geçirdi. Aga Uz, bu savaşı kendisi yönetmişti. Ancak arpışmada Kun atlıları onu pusuya düşürünce, son anda kaçarak kurtuldu. Aga Uz, başbakanının nerisi zerine Mete'nin karısına armağanlar göndererek, ordularını geri çekmesini sağladı. Başkente döndükten sonra Kun beyleriyle evlenmeleri için soylu kadınlar göndermeyi ve barış karşılığında Kun Kağanlığı'na yıllık vergi ödemeyi içeren bir barış önerdi.

Barış görüşmelerinden sonra M 198'de varılan 河琴 Koçung (Mandarin: H Çin) antlaşması, Kun kağanıyla Han kağanını bir evlilik yoluyla sözde eşit ortaklar olarak belirledi. Mete Kağan bir Han kunuyu (prensesi) ile evlendi. Ancak Han Kağanlığı, Kun Kağanlığı'na ipek giysiler, yiyecek ve içki gibi büyük oranlarda vergi ödemek zorunda kaldı. [Koçung, kucaklaşma demektir, ancak bugünkü Mandarin dilinde H Çin, "Irmak Piyano" gibi saçma bir anlama gelir.].

Aga Uz, uyruk bir beyliğe karşı düzenlenen akın sırasında başboş bir okla yaralandı. Ardından ağır bir biçimde hastalandı. Mö 195'te Çangan'daki 長樂 anglı (Mandarin: ang l) Sarayı'nda öldü. Aga Uz'un ölümünün ardından yerine en büyük oğlu 高帝 Aga Tı (Mandarin: Gao Dii) tahta ıktı. M

192'de Mete Kağan, Aga Uz'un dul eşiyle evlenmek istedi. Ancak Hatun, yaşlı ve ank (zayıf) olduğunu, saçlarıyla dişlerini yitirdiğini ve yürürken dengesini korumakta zorlandığını belirterek, Mete'nin bu önerisini taylanca (kibarca) geri çevirdi.

Aga Tı, kağanlığın güçlü bir temel üzerine kurulmasını sağladı. Babası Ulu Bang, Çin Kağanlığı'ndan kalan kurumların çoğunu sürdürmüş olmasına karşın Aga Tı, kitapların yakılması ve bilim adamlarının gömülmesi gibi kimi eski yasaları yürürlükten kaldırdı. MÖ 195'te öldükten sonra eşinin bir süre atabeylik (nâiplik) yapmasının ardından yerine en büyük oğlu 前少 Çiğin Şag (Mandarin: Çiğen Şao) geçti. [Uşak sözünün Eski Türkçedeki bir söyleniş biçimi olan Şag, küçük / genç demektir.]. Çiğin Şag'ın yaşamı ve kişiliği üzerine çok az bilgi bulunuyor. Ancak daha sonra tahttan indirilerek yokatıldı (İdam edildi). Ardından tahta Aga'nın ikinci oğlu 后烧 Kaya Şag (Mandarin: Hao Şao) geçti. Kaya Tağ'ın üzerine de çok az bilgi bulunuyor.

MÖ 180'de, tahta Ulu Bang'ın küçük oğlu 劉恆 Ulu King (Mandarin: Liu Hing), 濫/ 萬 Öng (Mandarin: Ven) sanı alarak tahta çıktı. [King, Arapça ciddî sözünün Türkçesidir.]. Öng Kağan MÖ 179'da, yurda satkılık (vatana ihânet) suçu dışında, suçluların ana babalarının, eşlerinin ve kardeşlerinin tutuklanmasına ve türmeye konulmasına (hapsedilmesine) boşu (izin) veren yasayı kaldırdı. MÖ 179'da gerek duyanlar için bir ulus (devlet) yardım programı oluşturdu. Dullara, yetimlere ve çocuğu olmayan yaşlılara oruçak (kredi) ya da vergi bağışıklığı getirdi. Ayrıca 80 yaşını doldurmuş yaşlılara aylık tohum, çakır (şarap) ve et, 90 yaşın üzerindeki yaşlılara ise ek bez ve pamuk yardımı verilmesini buyurdu. Zorunlu vergileri ve ağır işçiliği azaltmaya çalıştı. MÖ 175'te, herhangi bir kişinin bakır ve kalyandan yalnızca yarmak (sikke) biçiminde para basmasına izin veren bir yarlık (ferman) yayınladı.

Öng Kağan, MÖ 174'te, Kunluların yeni kağanı “Ulu Dağ” anlarına gelen 老上 Ulu Şan (Mandarin: Lau Şang) sarıyla tahta çıktığında, ona bir teginin (prens) kızını vererek Koçung (Hıçin) antlaşmasını sürdürdü. MÖ 169'da bir saray yetkilisi, Öng Kağan'a Kunlularla başa çıkmak için bir dizi öneri sundu. Bu yetkilinin önerisiyle MÖ 168'de Öng Kağan, Kunlulara karşı kuzey savunma güçlerinin kullanması için yiyecek yardımı yapanlara sanlar verileceğini ve eğer suçları varsa bağışlanacağını duyurdu. MÖ 167'de Kağan, yüzün dövülmesi, burnun ya da ayağın kesilmesi gibi kıyınları (cezâları) yasaklayarak, yerine kırbaç kıyını koydu. Daha sonra ilkel inançlara kapılarak, doğa üstü olayları araştırmaya başladı. MÖ 165'te 魏 / 偉 Bey (Mandarin: Vey) Irmağı'nın kuzeyinde beş iyeye (kutsal ruha) adanmış bir tapınak yaptırdı.

Doğum adı 稽鬻 Küyük (Mandarin: Ciyü) olan Mete Kağan'ın oğlu Ulu Şan Kağan (MÖ174-161) ile Öng Kağan arasındaki sınır pazarlarını yeniden açmak için yapılan görüşmelere karşın, Kunlu komutanların çoğu Koçung antlaşmasına uymayıp, ara mallar için Çin Berkini'nin güneyine aralıklarla baskınlar düzenlediler. [Küyük, yanık demektir.]. MÖ 166'da, Ulu Şan Kağan komutasındaki Kunlu orduları, Çangan'a baskın düzenledi ve çok sayıdaki kişi ile angayı (hayvanı) kaçırdı. MÖ 165'te Kunlular geri dönerek, Çangan'a yeniden baskın düzenlediler.

Ulu Şan, Sak Kağanlığı'na saldırarak Sak kağanını öldürdü ve kafatasından bir ayak (kadeh) yaptı. Yapılan bu uzun süreli savaşlar sonucunda Sak Kağanlığı, Kansu ile Tarım bölgesindeki topraklarını terk etti. Burada yerleşik olan Yeşimci Sak Türklerinin büyük bir kısmı MÖ 165'te İli Koyağı'na (vâdisine) göç etti. İli Irmağı, Doğu Türkistan'ın batı bölgesinden doğup, Kazakistan'da Balkaş Gölü'ne dökülür. MÖ 164'te, Ulu Şan Kağan komutasındaki Kunlular, Gen Su ile Tarım Bölgesi'ni tümüyle ele geçirerek Baktriya ile Sogdia'da yaşayan Yeşimci

Sakları buralardan kovdular. Sakların bir bölümü, Part Kağanlığı'na sığındı. Bir kısmı da Hindistan'a göç etti. Hindistan'a göç edenler daha sonra Kuşan Kağanlığı'nı kurdu. Küçük Yeşimciler olarak bilinen bir küme ise güney Gen Su'ya kaçarak, buradaki bir Peçenek boyu olan Kanglarla birleşti. MÖ 161'de Küyük Han ölünce, yerine oğlu MÖ161-126 yılları arasında kağanlık yapan 軍臣 Cengin (Mandarin: Cüinçen) geçti. [Cengin, yengin (muzaffer) demektir.].

MÖ 158'de Öng Kağan, olası bir Kun saldırısına karşı başkent Çangan'ı savunmakla görevli olan orduların koraklarını (kamplarını) ömeldi (ziyâret etti). Öng Kağan, MÖ 157 yazında öldü. Onun yerine, doğum adı 劉徹 Ulu Çiği (Mandarin: Liu Çii) olan oğlu, 武 Buka (Mandarin: Vuu) sanı olarak tahta geçti. Öng Kağan, tutrusunda (vasiyetinde) düğünlerin, yoluğların (kurbanların), içkilerin ve et tüketiminin yasaklandığı önceki uzun yas dönemlerinin tersine, olağan yas süresini üç güne indirdi ve böylece elgin (halk) üzerindeki yükü büyük ölçüde azalttı. Ayrıca küngelerinin (câriyelerinin) eve dönmelerine boşu (izin) verilmesini buyurdu.

Buka Kağan, baskıcı ve ortunal (merkezî) bir yönetim kurmasına karşın, Konfüçyüsçülük ilkelerini kağanlığın torluk (resmî) bilgeliği (felsefesi) olarak benimsedi ve geleceğin yöneticilerine Konfüçyüsçülüğü öğretmek için bir okul açtı. Bu onargalar (reformlar), ülkede içinde ve komşu ülkeler üzerinde büyük bir etkiye neden oldu. Daha önce kağanlık, ekonomik özgürlüğü ve yönetimin ortun dışılığını (ademi merkezîyetçiliğini) savunan Taocu düşünceye (ideolojiye) göre yönetiliyordu. Dış yönge (politika) açısından bakıldığında, kuzeydeki güçlü Kun Kağanlığı ile yasal bir barışı sürdürmek için Koçung antlaşması sürdürüldü.

Bu yöngeler (politikalar), başkaral (ekonomik) toparlanmayı özendirmedi (teşvik etmedi) önemliydi, ancak çürsüz (deza-

vantaj) yönleri vardı. Karışmacı (müdahaleci) olmayan yöngeler (politikalar), ortunal (merkezî) yönetim (hükümet) teperin-den (tarafından) parasal düzenleme ve yöngel (siyasî) denetimin (kontrolün) yitirilmesiyle sonuçlanarak, uyruk beyliklerin güçlenmelerine ve baş kaldırmalarına yol açıp, yedi beyliğin ayaklanmasıyla sonuçlandı. Tabın (hâkim) kabil (sınıf) arasındaki adam kayırmacılık, toplumsal devinimi durdurdu ve soyluların yasaları aşırı biçimde görmezden gelmesini özendirerek, elgini (halkı) zorbalığa uğratan ve ezen yerel udacıların (despotların) yükselişine yol açtı.

Koçun antlaşması ayrıca kuzey sınırlarını Kunluların baskınlara karşı koruyamadı. Kunlu atlıları başkente 160 km kadar yakın bir bölgeyi ele geçirerek, sınır boyundaki 10 binden çok kişiyi kaçırdı ya da köleleştirildi. MÖ 141'in sonlarında Buka Kağan, Konfüçyüsçü bilginlerin öğütleri üzerine bir dizi onarga (reform) başlattı. Başkent Çangan'da yaşayan çok sayıda soylu, kendi topraklarından aldıkları kullanım vergilerinden büyük bir zenginlik elde etmiş olmalarına karşın, saraydan da ödenek alıyorlardı. Onarga (reform) gereği, artık başkentte kalmak için geçerli bir nedenleri yoksa başkenti terk edeceklerdi. Sarayın onamadığı denetim (kontrol) odakları kaldırılacaktı. Birçok uyruk bey, geçiş derlerini (ücretlerini) toplamak ve katnavı (trafiği) kısıtlamak amacıyla topraklarından geçen ana yollar boyunca denetim odakları kurmuştu. Kağan, ulaşımın denetimini yerel beylerden aldı. Yasadışı etkinliklerde bulunan soylular görevden alınarak kısınlandı (cezalandırıldı) ve tüm topraklarına el konuldu. Soyluların yönetim tekeline azaltmak için yetenekli sıradan kişiler yönetim görevlerine alındı.

MÖ 138'de Buka Kağan, 張倩 Çang Çiğin (Mandarin: Cang Çien) adında bir adamı batıdaki boylarla ilişki kurmak için görevli olarak gönderdi. Ancak Kunlular Çang Çiğin ile yanındakileri yakaladı. Birkaç yıl tutsak kaldıktan sonra Çang Çiğin

kaçarak batıya doğru yolunu sürdürüp, Makedonların denetimindeki Baktriya olarak bilinen Afganistan'a ulaştı. Çang Çiğin Baktriya'da, Çin'den getirilen bambu ve ipek bezleri (kumaşları) görünce, oraya nasıl geldiklerini sordu. Kendisine, bunların Kuzey Hindistan'ın İndus Irmağı kıyısında (vâdisinde) bir ülkeden geldiği söylendi. Yanga Çiğin, Fergana ve Sogdiana bölgelerini de gezmişti. Ayrıca Part Kağanlığı üzerine de bilgi topladı. Bu ülkelerin tümüne sonradan Çin büyükelçileri atandı. Çang Çiğin, on üç yıl sonra ülkesine geri dönerek kağana gördüklerini anlattı ve oraya bir yezeme (keşif) kurulu göndermek için bir yol çizdi. Bu yol giderek daha çok kullanılarak daha sonra İpek Yolu'na dönüştü. Bu kağanlık dönemindeki en büyük buluşlardan biri de şingardır (pusuladır).

MÖ 135'te Buka Kağan'ın topladığı bir kurultayda bakanların çoğunluğunun görüş birliği, Koçung Antlaşması'nı korumak yönündeydi. Buka Kağan, süren Kunlu baskınlarına karşın bunu onadı. Ancak ertesi yıl toplanan bir kurultayda, Kun Kağanı Cengin'in bir pusuyla (suikastle) öldürülmesinin onları kargaşaya sürükleyeceği onandı. MÖ 133 yazında, Cengin 100 bin kişilik bir orduyla saldırdı. Han ordusu 300 bin kişilik büyük bir orduyla Kunluları pusuya düşürmeye çalıştı. Ancak Cengin, yakalanan bir Han subayından pusuyu üzerine bilgi edindikten sonra geri çekildi. Han ordusu bundan sonra savaş arabalarını bırakarak çekildi. Başarısız pusudan sonra, Koçung antlaşması ortadan kalktı ve ilişkiler bozuldu.

MÖ 126'da, Cengin, 90 bin kişilik bir orduyla Han Kağanlığı'na saldırarak birkaç bin tutsak aldı. Cengin aynı yıl öldü ve yerine küçük kardeşi 伊稚邪 İkiçi (Mandarin: Yicişi) tahta çıktı (MÖ 126-114). [İkiçi adı Eski Uygur Belgelerinde de geçer; Eski Türk geleneklerinde genellikle ikinci erkek çocuğa verilen addır.]. MÖ 127'de Han ordusu Kunluların 樓煩 Yoğun (Mandarin: Loufen) ile 白羊 Bayan (Mandarin: Bayyang) boylarına

saldırarak onları Ordos'tan kovdu. Ardından, ele geçirilen bölgeyi korumak için siperler ile kaleler yaptı. MÖ 129 başlarında, 40 bin kişilik bir Han ordusu, sınır pazarlarında Kunlulara saldırdı, ancak yenilerek 7 bin çeri yitirdi. MÖ 128 sonlarında, yine 40 bin kişilik bir Han ordusu Kunlulara saldırdı.

MÖ 121'de Han orduları, Kunluları 河西 Hışi Geçelgesi'nden Lop Nur'a kadar uzanan geniş bir bölgeden kovdu. Han saldırıları, 漠北 Moo Bey Savaşı'nda doruğa ulaştı. MÖ 119'da Han Kağanlığı, 100 bin atlı, 200 bin yaya çeri ve 140 bin yedek atla Kun Kağanlığı'na saldırdı. Han ordusu geldiğinde, Kun ordusu onları bekliyordu. Ardından savaş başladı. Han Sengünü 魏 Bey (Mandarin: Vey), kendisini savaş arabalarıyla çevrili bir alanın ortasına yerleştirerek, Kunluları tartmak için 5 bin atlı gönderdi. İkinci Kağan, buna 10 bin atlı ile karşılık verdi. İki ordu, güçlü bir yel altında akşama kadar savaştı. Bu sırada Bey Sengün, atlılarının çoğunu göndererek Kunluları kuşattı. İkinci Kağan kuşatmadan kurtulmaya çalıştı, ancak adamlarının denetimini yitirerek bozguna uğradı. Diğer Peçenek Sengünü 霍 Kuya'nın (Mandarin: Huo) ordusu da başka bir koldan saldırınca, Kun ordusu yenilerek 90 bin ölü verdi.

Bu ağır yenilgiden sonra İkinci Kağan, sarayını Gobi Çölü'nün kuzeyine taşımak zorunda kaldı. İkinci Kağan buna çok öfkelenerek, komutanlık eden teginlerden ödük (rapor) vermelerini istedi. Her iki tegin de kıyından (cezâdan) korkmuştu. 胡妮 Kınıg (Mandarin: Hu Ni) Tegin, Çin'e kaçmalarını istedi. [Kınıg, katı / sert demektir.]. Ancak 宿雨初 Suvaçu (Mandarin: Suyüçü) Tegin buna karşı çıkınca, Kınıg Tegin onu öldürdü. Kınıg'ın dönekliği (ihâneti), güç dengesini önemli ölçüde Han Kağanlığı yaranna çevirdi. MÖ 124 ile 119 arasındaki Han saldırılarında, Çin yıllıklarına göre Kunlular 300 bin ölü ile tutsak verdi.

MÖ 116'da Kunlular büyük bir saldırı düzenledi. MÖ 114'de İkinci Kağan öldü ve yerine oğlu 烏維 Buka Bey (Mandarin: Vuu Vey) geçti. Bu savaşlar sonucunda Han Kağanlığı, Ordos ile Gen Su'dan Lop Nur'a kadar olan komuntul (stratejik) bir bölgeyi denetim altına aldı. Güney'in Kuzey üzerindeki güçlü baskısı nedeniyle, Kun Kağanlığı artık Han Kağanlığı için bir keynem (tehdit) olmaktan çıkmıştı. Han Sengünü 班超 Meng Çağa (Mandarin: Ben Çao), İpek Yolu'na saldıran Kunlulara 70 bin kişilik bir orduyla saldırarak, Kun boylarına birbiri ardına boyun eğdirdi. [Meng, doğum lekesi / ben; 超 Çağa çocuk demektir. Bu iki ad da Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.]. Ancak Meng Çağa 102 yılında öldükten sonra, batı bölgelerindeki Kunluların gücü yeniden artmaya başladı.

Kun Kağanı Buka Bey (MÖ114-105), Koçung antlaşmasının bozulmasından sonra, Han Kağanı Buka döneminde kağanlık yaptı. Kağanlığı, yoğun yalbaral (diplomatik) etkinliklerle ve göreceli bir barışla geçti. Kun Kağanlığı, Han Kağanlığı ile Koçung antlaşmasını yeniden kurmayı amaçlıyordu. Buna karşılık Han Kağanlığı, Kunluları arıltmak (zayıflatmak), yalıtırmak (tecrit etmek) ve boyun eğdirmek istiyordu. Her iki kağanlık da amaçlarında başarılı olamadı. Ancak Han Kağanlığı 烏孫 Üç Oğuzları (Mandarin: Vuu Süen) Kunlulardan ayırarak, Kun Kağanlığı'nı daha da kötü bir duruma soktu.

MÖ 111'de Han orduları, kuzeybatı topraklarında ortak bir Kun-Kang saldırısını püskürttü. Kanglar, Kunluların güney batısında yaşayan bir Peçenek boyuydu. O yıl, Han Kağanlığı bu bölgede dört yeni sınır komutanlığı kurdu. Sınırdaki yaşayan Han Türklerinin çoğu çeriydi. Kağanlık, köylüleri, kölelerle ağır işlerde çalışan tutsakları yeni sınır bölgelerine zorla yerleştirdi. Ayrıca, çiftçiler, ködücüler (tüccarlar), toprak iyeleri ile derli (ücretli) işçiler gibi sıradan kişileri gönüllü olarak sınıra göç etmeye özendirdi.

[Mançu tarihçilerinin 強 Çiang adını taktığı Kanglar (ya da Kanglılar), Peçeneklerin kalabalık bir boyudur. Daha sonra Kagların bir bölümü batıya göç etti. Bölgede kalan ve günümüzde de Tengrici olan Kanglar, bugün 400 bin kişiye yakın bir karaçu (nüfus) ile Çin'in tanıdığı 56 elgin kümesinden (etnik gruptan) birini oluşturur. Çoğunlukla Tibet Yaylası'nın doğu ucundaki dağlık bir bölgede yaşarlar. Ancak dilleri daha sonra bu bölgeye göç eden Burmalıların diliyle karıştığı için Türkçeden ayrılmıştır.]

MÖ 110'da Han Kağanı Buka, 180 bin kişilik bir ordu toplayarak, Kun Kağanı Buka Bey'i bilgilendirmesi için komutanı 郭驥 Kudug Çiği'yi (Mandarin: Guo Cii) gönderdi. [Kudug, kuyu demektir ve Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçer.] Kudug Çiği geldiğinde, Kağan'ın törencisi (teşrifatçısı) ona gelişinin amacını sordu. Kudug Çiği, taylan (kibar) bir dille, bunu Kağan'a kendisinin özel olarak söylemek istediğini belirtti. Buka Bey onu sayıkladı (huzuruna kabul etti). Kudug Çiği, Kağan'a "Eğer savaşacak durumdaysanız, Gök'ün Oğlu'nun ta kendisi sınırda bir orduyla sizi bekliyor. Eğer savaşacak durumda değilseniz, yüzünü güneye çevirip kağanlığımıza uyruk olunuz." dedi. Buka Kağan buna o kadar öfkelenmişti ki, törencinin başını hemen orada kesti. Kudug Çiği'yi de tutuklayarak Baykal'a sürgüne yolladı.

Buna karşın Buka Bey Kağan, Han sınırlarına saldırma oğrağında (niyetinde) değildi. Bunun yerine çerileriyle atlarını dinlendirerek ava çıktı. MÖ 110'da Buka Bey Kağan, Han tabınlığı altına girmesi için yapılan bir öneriyi geri çevirdi. Daha sonra ise, Çangan'ı ömelmek (ziyâret etmek) için kandırıldı. Ancak bir Kun beyinin oraya giderken öldüğü salığı (haberi) ona ulaştığında geziyi yubattı (iptal etti). Kun beyini Han Kağanlığı'nın öldürdüğüne inanan Buka Bey, tüm barış önerilerini geri çevirdi. MÖ 108'de Han Kağanlığı, Kunlulara karşı 25 bin

atlı ile saldırdı, ancak onları bulamadı. Daha sonra Tarım Bölgesi'nde Sakların Kuroran ile Yeşim beyliklerine saldırarak onlara boyun eğdirdi. MÖ 105'te Buka Bey Kağan, yönetiminin 10. yılında öldü. Yerine, daha bir çocuk olan oğlu 吳士祿 Buka Çolak (Mandarin: Vuu Şilu), kağan olarak tahta çıkarak 兒 Er (Mandarin: Ar) Kağan sanı aldı.

Yaklaşık MÖ 115'den MÖ 60'a kadar, Han orduları, Tarım Bölgesi'ndeki Türk beyliklerini ele geçirmek için Kunlularla savaştı ve sonunda bu savaşları kazanarak, bu bölgeleri tabınlığı altına aldı. Han Kağanlığı ayrıca güneye doğru da genişledi. MÖ 111'de bir deniz savaşıyla günümüzdeki Guangdong, Guangşi ile kuzey Vietnam ele geçirildi. MÖ 109'da Dian Beyliği'nin yıkılmasıyla Yunnan, ardından MÖ 108'de Kuzey Kore'deki Gocoseon Hanlığı'nın yıkılmasıyla Kore Yarımadası'nın kuzey bölgeleri ele geçirildi. Çin'in MS 2'de yaptığı bilinen ilk ülke çapındaki karaçu (nüfus) sayımında toplam 57 milyon 671 bin 400 birey sayıldı.

Buka'nın kağanlığından sonra da, Han orduları Kunluları yenmeyi sürdürdü. 12. Kun kağanı MÖ 60'da ölünce, kağanın amca oğlunun torunu 我眼區 Bayan Çur (Mandarin: Voyen Çü), kağanlığı ele geçirdi. Bayan Çur bir kuncu (gaspçı) olarak kendi adamlarını udağa (iktidara) getirmeye çalışınca, düşmanlarının sayısı arttı. 12. kağanın oğlu 胡寒野 Kuv Han Yeğ (Mandarin: Huu Han Yee) ise, doğuya kaçarak MÖ 58'de ayaklanma başlattı. [Kuv, kut; Yeğ, yeğ / daha iyi demektir.]. Çok az kişinin desteğini alan Bayan Çur kendini öldürünce, Kuv Yeğ 14. Kun kağanı olarak tahta geçti.

Ancak ardından kağan olmak isteyen iki kişi daha ortaya çıktı: 潤震 Erınçen (Mandarin: Rüencın) ile Kul Yeğ'in ağabeyi 芝芝 Cuci (Mandarin: Cıcı). [Eski Türkçeerinç (refah) sözünden türev olan Erınçen / İrinçin, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer. Cuci / Yuci, ışıklı / temiz demektir ve eskiden

erkek adı olarak kullanılmıştır.]. Cuci, MÖ 54'te Erinçen'i öldürdü ve geriye yalnızca Cuci ile Kuv Yeğ kaldı. Cuci'nin güçlenmesi karşısında Kuv Yeğ, MÖ 53'te güneye çekilerek Han Kağanlığı'na sığındı. Böylece Kun Kağanlığı ikiye bölünmüş oldu. Kuv Yeğ, yavaş yavaş batıya çekilen Cuci'yi anıltmak (zayıflatmak) için Han Kağanlığı'nın desteğini almak istiyordu.

Kuv Yeğ (MÖ 58-31), sonunda MÖ 51'de Han Kağanlığı'na bağımlı bir uyruk olarak boyun eğdi ve sağ kanat tegini olan oğlunu Han sarayına tutu (rehin) olarak gönderdi. Kuv Yeğ, Han kağanına saygı göstermek için MÖ 51'de Çangan'a gitti. Ardından o yıl, bugünkü Şenşi'nin kuzey batısındaki Tatlı Bahar Sarayı'na bir elçi atadı. Bunlardan dolayı Kul Yeğ, büyük ölçüde altın, para, giysi, ipek, at ve tarıyla (tahılla) ödüllendirildi. Kun Kağanı, MÖ 49 ve MÖ 33'te iki kez daha saygı barlağında (ziyâretinde) bulundu ve her biriyle birlikte Han Kağanı'nın verdiği armağanlar arttı. Son barlağında Kuv Yeğ, Çin sarayının damadı olmasına boşu (izin) verilmesini istedi. Ancak Han Kağanı 元 Çöğen (Mandarin: Yüen), Kunluların yöngel (siyâsal) konumundaki düşüşün sonucu olarak Kun Kağanı'nın bu isteğini onamayıp, ona saray dışından dört soylu kadın verdi. [Çöğen, erinç / refah demektir.].

Cuci, kardeşi Kuv Yeğ'in Han Kağanı'na boyun eğdiğini öğrenince, MÖ 53'te o da Han sarayına tutu olarak bir oğlunu gönderdi. Daha sonra MÖ 51 ve MÖ 50'de iki kez Han sarayına armağanlarla birlikte elçiler gönderdi. Ancak kendisi saygı ömeline (ziyâretinde) bulunmadığı için, başvurusu onanmadı. MÖ 36'da Cuci, batıda Balkaş Gölü yakınlarında yeni bir kağanlık kurmaya çalışırken, Taraz kenti dolayında Han ordusuyla yaptığı bir savaşta öldürülerek kellesi Çangan'a gönderildi.

Han Kağanı Buka, akınlar ve sömürge genişlemesiyle başa çıkabilmek için birkaç özel uzguyu (endüstriyi) kamulaştırmış

ve çoğunlukla eski ködücülerin (tâcirlerin) yönettiği ulus tekelleri oluşturmıştu. Bu tekeller, tuz, demir, içki üretimi ile tunc yarmak (sikke) basımını içeriyordu. İçki tekeli yalnızca MÖ 98'den MÖ 81'e kadar sürdü. Tuz ile demir tekelleri daha sonra kaldırıldı. Yarmak basımı, kağanlık süresince bir ulus tekeli olarak kaldı. Ulus tekelleri, Onargacılar (Reformistler) olarak bilinen bir bölge (hizibin) sarayda daha çok güç kazanmasıyla yürürlükten kaldırıldı. Onargacılar, Çağdaşçı (Modernist) bölge karşı çıkıyordu. Çağdaşçılar, özel girişimcilere uygulanan yüksek vergilerle elde edilen gelirlerle desteklenen saldırgan ve genişlemeci bir dış yöneyi (politikayı) savunuyordu. Ancak Onargacılar, dış yöneyde özenli ve genişlemeci olmayan bir yaklaşımı, tutumlu bir dağarı (bütçeyi) ve özel girişimcilere uygulanan daha düşük vergi oranlarını destekleyerek Çağdaşçıları engellediler.

MS 9'da bir saray yetkilisi olan 王莽 Ong Mar (Mandarin: Vang Maa), uzun süreli bir iç kargaşadan sonra kağanlığı düzene sokmak için tahtı ele geçirdi. [Mar adı, bey, sayın gibi anlamlara gelir ve erkek adı olarak kullanılmıştır.]. Son birkaç kağan genç yaşta ölmüştü ve güçleri sürekli olarak başkomutan konumundaki dayılarına aktarılmıştı. Kağan dayılarından biri olan Ong Mar, bu biçimde udağı (iktidâr) ele geçirdi, ancak yeni bir kağanlık kurduğunu duyurarak geleneği bozdu. 艾 Ay (Mandarin: Ay) Kağan'ın (MÖ 7-MÖ 1) ardından Ong Mar, çocuk kağan 平 Ming'in (Mandarin: Ping) (MÖ 9-MS 6) atabeyliğine atandı. [艾 Ay adı, açıkça görüldüğü gibi Türkçe Ay'dır. 平 Ping adı, bin demek olan Ming adından dönüştürülmüştür. Bu iki ad da, kişi adı olarak Eski uygur belgelerinde bulunmaktadır.].

Ming Kağan, MS 6 yılında öldüğünde, 劉英 Ulu Yen (Liu Ying, MS 6-9) tahtın ardılı olarak seçildi ve Ong Mar, bu çocuk kağan için aygıcı (vekil) kağan olarak görevlendirilerek, büyü-

düğünde kağanlığı ona bırakacağına söz verdi. Verdiği söze ve soyluların ayaklanmalarına karşın Vang Mang, Gök'ün yönetme yetkisinin (Tanrı'nın Kut'unun) kendisine verildiğini öne sürerek MÖ 9-23 yılları arasında kağanlık yaptı. Bu dönem, Mandarin dilinde bugün 辛 Şin Hanedanı olarak adlandırılıyor.

Ong Mar, başarsız olan bir dizi büyük onarga (reform) başlattı. Bu onargalar arasında köleliğin yasaklanması, köylüler arasında eşit olarak dağıtılması için toprağın kamulaştırılması ve paranın değerini düşüren yeni bir para biriminin getirilmesi de yer aldı. Bu onargalar belli bir utruma (muhafefete) yol açsa da, 3 ve 11 yıllarında gerçekleşen büyük su taşkınları Ong Mar'ın sonunu getirdi. Sarı Irmak'ta oluşan liğ (alüvyon) birikimi, su düzeyini yükselterek, su taşkınlarının denetim altına alınmasını zorlaştırdı. Sarı Irmak taşkınlar sonucu iki yeni kola bölünerek, biri kuzeye, diğeri 山東 Dağ[ın] Doğu[su] (Mandarin: Şeen Dong) Yanmadası'nın güneyine akmaya başladı. [Şen Dong, Mandarin dilinde de “dağın doğusu” demektir.]. Bu taşkınlar, binlerce köylüyü yerinden ederek, ayakta kalabilmek için Kızıl Kaşlar gibi haydut çetelerine katılmaya itti. Ong Mar'ın orduları ise, bu genişleyen bulgakçı (isyancı) kümeleri (grupları) bastırmakta güçsüzdü.

Sonunda bulgakçı bir kalabalık, saraya girerek Ong Mar'ı öldürdü. MÖ 157-141 yılları arasındaki kağan soyundan 劉軒 Ulu Sügen (Mandarin: Liu Şüen, MS 23-25), kağanlığı toparlamaya çalışarak, Çangan'ı başkent yaptı. [Sügen, savaşçı demektir.]. Ancak, Kızıl Kaş bulgakçılarının saldırısıyla öldürülünce, yerine bölesi (kuzeni) 劉秀 Ulu Yuğ (Liu Şiyu, 25-57) geçti. [Yuğ / Yoğ, merhamet demektir.].

Ulu Yuğ Kağan'ın yönetimi altında kağanlık yeniden düzenlendi. MS 25'te 洛陽 La Yang'ı (Mandarin: Luo Yang) başkent yaptı ve MS 27'de Kızıl Kaşları ezerek, önderlerini yokattı

(idâm etti). MS 26'dan 36'ya kadar Ulu Yuğ, kağan sanı isteyen diğer beyleri yenerek kağanlığı yeniden birleştirdi. Kağanlığın yeniden örgütlenişi ile Ong Mar'ın yönetimi arasındaki dönemi (MÖ 206-MS 9), günümüzün Mançu tarihçileri “Batı Han” ya da “Eski Han” olarak adlandırırlar. Ulu Yuğ'un tahta çıkmasından kağanlığın yıkılışına kadar olan dönemi (MS 25-220) ise, “Doğu Han” ya da “Sonraki Han” olarak adlandırırlar.

Kun Kağanı 胡豆兒時 Kuda Erşi (Hu Du Ar Şi, MS 18-48), batı bölgelerinin yanı sıra, komşu Türk boylarının denetimini yeniden kazandı. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçen Kuda, kutlu demektir. Erşi, ters / karşıt ve kavga anlamlarına gelir.]. MS 24'te Kuda Erşi Kağan, vergi sistemini değiştirmeye çalıştı. Kun Kağanlığı'nın güç kazanması, Han Kağanı Ulu Yuğ'un yatıştırma yöngesiyle (siyâsetiyle) karşılandı. Gücünün zirvesinde olan Kuda Erşi ise, kendini ünlü atası Mete ile karşılaştırıyordu. Ancak Kun Kağanlığı içindeki artan bölgecilik nedeniyle sağlam bir yönetim kuramadı. Kağanlıkta kardeşlik ardılığı ilkesine aykırı olarak Kuda Erşi, oğlu 普努 Bunuk'u (Mandarin: Punu) ardılı olarak belirledi. [Bunuk, önceki demektir.]. Ancak Kuda Erşi'nin ağabeyinin en büyük oğlu olan 碧 Bi (Mandarin: Bii), doğal olarak kağanlık için yasal bir istekte bulundu. [Eski Uygur belgelerinde de erkek adı olarak geçen Bi, bey demektir.]. Sonuç olarak Bi, kağan sarayındaki yıllık kurultaya katılmadı. Böylece Bunuk, MS 46'da Kun Kağanlığı tahtına çıktı.

48 yılında, Güneyde Bi'nin bölgesindeki sekiz Kun boyu, toplam 40-50 bin kişilik bir orduyla Kun Kağanlığı'ndan ayrılarak Bi'yi kağan olarak tanıdı. Bu kağanlık Güney Kun Kağanlığı olarak adlandırılır. Kuzey Kun Kağanı Bunuk ise, Güney Kun üzerinde baskı uygulamaya başladı. MS 49'da Türk boylarından 五環 Buka Han (Mandarin: Vuu Huan) ile 鮮卑 Yeğen Bey'in (Mandarin: Şien Bey) boylarıyla bağlaş kuran bir Han il-

teberi (vâlisi), Kuzey Kun'a saldırdı. [Mançuların “Vu Huan” olarak okuyup adlandırdıkları boy, Aparlar (ya da Avarlar); “Şien Bey” olarak okuyup adlandırdığı boy da Kıtaylardır. Bu adlar, bu boyların önderlerinin adlarıdır ve eski Çin belgelerinde “Buka Han'ın boyu” ve “Yeğen Bey'in boyu” olarak yazılanları, Mançular boy adları sanmış olmalıdır ya da bilerek böyle adlandırmışlardır.] Sonraki yıllarda Kuzey Kun iki büyük yenilgiye daha uğradı. Kuzey Kun Kağanı kendisine bağlı boylarla kuzeybatıya kaçtı. 155 yılında Kuzey Kun, Kıtaylara ezilerek boyun eğdirildi.

50 yılında Güney Kun, Han Kağanlığı'na bağlanmak için başvurdu. Buna karşın Han Kağanlığı, Güney Kun'u denetim altında tutmak için ağır vergiler koydu. Güney Kunluları sekiz sınır komutanlığına yerleştirildi. Diğer yandan da, kanşık Kun-Han yerleşim yerlerinde bu komutanlıklara çok sayıda Han Türkü yerleştirildi. Bunun sonucunda Güney Kun, başkaral (ekonomik) olarak Han Kağanlığı'na bağımlı bir duruma geldi. Han göçmenleri ile Güney Kunluları arasındaki gerginlikler artmaya başladı. Böylece 94 yılında 安國 Ang Kuya (Mandarin: An Guo) Kağan, kuzeyde yeni boyun eğdirilen Kuzey Kunluları ile güçlerini birleştirerek Han Kağanlığı'na karşı büyük çaplı bir ayaklanma başlattı. [Ang, bellek; Kuya, savut (zırh) demektir.]

Çin'de 184 yılında San Başlıklılar ile Pirinç Beşlisi ayaklanmaları patlak verdi. San Başlıklılar ile Pirinç Beşlisi yandaşları, inanç tusucuları (şifâcılar) olan iki ayrı Tavcı (Taocu) topluluğu. Ayaklanmalar, MS 215'e kadar bastırılmadı. Bu iki ayaklanma ezildikten sonraki on yıllarda çok daha küçük ve yenilenen ayaklanmalar ortaya çıktı. San Başlıklılar yenilgiye uğratılmış olsa da, bunalım sırasında atanan birçok sengün (general), bir araya topladıkları güçlerini dağıtmadı ve bu birlikleri, çökmekte olan kağanlık yetkisinin dışında güç kazanmak için kullandılar.

2. yüzyılın sonlarında Güney Kunluları, yaptıkları ayaklanmalarla Han sarayını oldukça durançsız (huzursuz) bir duruma getirdi. 188 yılında Güney Kun kağanı, Han kağanının bir ayaklanmayı bastırmasına yardım etmek için çeri göndermeyi onaması üzerine, kendi adamları teperinden (tarafından) öldürüldü. Öldürülen kağanın oğlu 赤芝四珠 Cuci Suvçı (Mandarin: Çici Sıcu) tahta geçti, ancak daha sonra 189'da aynı bulgakçılar teperinden o da devrildi. [Suvçı (Sucu) kılavuz demektir.]. Cuci Suvçı, Han sarayından yardım almak için başkent La Yang'a (Mandarin: Luoyang) gitti, ancak bu sırada saray ayaklanmalar nedeniyle karışıklık içindeydi. Cuci Suvçının, yandaşlarıyla birlikte 平陽 Ming Yang [Bin Örnek] (Mandarin: Pingyang) kentine yerleşmekten başka bir seçeneği kalmadı. 195 yılında Cuci Suvçı ölünce, yerine kardeşi 胡楚權 Kuyçu Çögen (Huçu Çüen) Güney Kun kağanı oldu. [Kuyçu, metalci; Çögen, erinç (refah) demektir.].

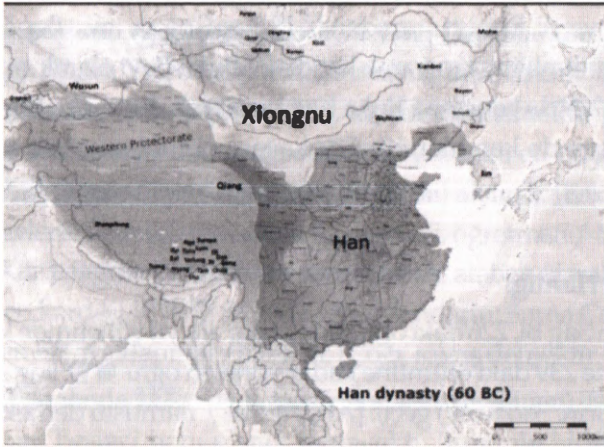
188 yılında, başbakan 劉焉 Ulu Yan'ın (Mandarin: Liu Yen) önerileriyle 靈 Lin (Mandarin: Ling) Kağan, bölge ilteberlerinin (vâlilerinin) yöngel (siyâsi) ve çeril (askerî) gücünü büyük ölçüde artırdı. [Lin / Len, taş silindir demektir.]. 189'da Lin Kağan hastalanınca, bir ardıllık sorunu ortaya çıktı. Lin Kağan'ın iki oğlu vardı; biri 何 Kıv (Mandarin: Hı) Hatun'dan olan oğlu 劉卞 Ulu Begen, diğeri de küngesi (câriyesi) 王 Ong'dan (Mandarin: Vang) olan oğlu 劉協 Ulu Şi (Mandarin: Liu Şii). [Begen, bey olan demektir ve Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.]. Kıv Hatun'dan doğan Begen, daha yaşlıydı, ancak Ling Kağan, daha ağır başlı olan Şi'yi terken tegin (veliaht prens) yapmayı düşünüyordu. O yıl Lin Kağan öldüğünde, güvendiği güçlü bir hadım, önce Kıv Hatun'un ağabeyi başkomutan 何進 Kıv Çing'i (Mandarin: Hı Cin) öldürmek ve Ulu Şi'yi kağan yapmak istedi. [Çing, yenen demektir.]. Bu nedenle bir tuzak kurdu. Kıv Çing bunu öğrenince, 12 yaşındaki Ulu Begen'i tahta çıkardı.

Başkomutan Kiv Çing, Sengün 袁紹 Yüßen Şag (Mandarin: Yüen Şao) ile birkaç sengüle birlikte başkentin yakınlarına doğru yürüyüşe geçerek, Kiv Hatun'a gönderdikleri yazılı bir dilekçeyle enüklerin (hadımların) öldürülmesini istediler. Bir süre bekledikten sonra Kiv Hatun bunu onadı. Ancak enükler bunu anladığında, Kiv Hatun'a bu buyruğu geçersiz kıldırtilar. Enükler, MS 22 Eylül 189'da Başkomutana pusu kurarak öldürdüler. Daha sonra saray sengünler teperinden ele geçirilerek, yaklaşık iki bin enük öldürüldü. Ardından 董 Tonga (Mandarin: Dong) Sengün, genç kağanı devirerek, onun kardeşi 刘勰 Ulu İge'yi (Mandarin: Liu Şie) tahta çıkardı. [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak bulunan Tonga, yiğit / batur; İge (İye), sahip / yönetici demektir.].

215-216 yılları arasında Sengün 曹操 Sag Sagu, Güney Kun Kağanı Kuyçu Çögen'i gözaltına alarak Şenşi'deki uyruklarını sol, sağ, güney, kuzey ve ortun (merkez) olmak üzere beş bölüğe ayırdı. [Sag (sağ), arı / karışmamış; Sagu(n), otacı (hekim) demektir. Sag ile Sagu(n) adları, Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.]. Böylelikle, Şenşi'de sürgün yaşayan kağanın ayaklanmasını önlemiş olacak ve Kun atlılarını yardımcı güç olarak kullanacaktı. Kuyçu Çögen Kağan'dan sonra Güney Kunluları beş yerel boya bölündü. Her yerel bey, bir Han görevlisinin gözetimi altındayken, kağan da güney sarayında yarı tutuklu bir duruma geldi. Ancak Kuzey Çin'e yerleşen Güney Kunluları, boy ilişkilerini ve yöngel (siyasal) örgütlenmelerini korudular. On Altı Beylik (MS 304-439) döneminde, Güney Kun beyleri bir çok beylik kurup yönetti.

208'de Han Kağanlığı, kuzeyde Sag Sagu, güneyde 孫權 Sun Çögen (Mandarin: Sun Çüen) ile batıda 劉備 Ulu Bey (Mandarin: Liu Bey) olmak üzere üç etki alanına bölündü. Sag Sagu, 220'de öldü. Sag Sagu'nun oğlu 曹丕 Sag Bi (Mandarin: Sao Pii), Ulu İge Kağan'ın torluk boşusunu (resmî iznini) bek-

lemeden, babasının Bey sarını aldı. 220 kışında İge Kağan, kağanlık mühürünü Sag Bi'ye göndererek, onun için tahttan çekildiğini bildiren bir yarlık (ferman) yayınladı. Sag Bi tahtı almayı üç kez geri çevirdikten sonra onamak (kabul etmek) zorunda kaldı. Han kağanlığı böylece torluk (resmî) olarak sona erdi. Ardından, ortaya çıkan üç hanlık arasında bir çatışma dönemi başladı.

Han Kağanlığı

Üç Hanlık

Han Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Çin, üç hanlığa bölündü. Bu parçalanma dönemi, Çin tarihinin en kanlı dönemlerinden biriydi. Bu hanlıkları, günümüzün Mançu tarihçileri 曹伟 Sao Vey , 東吳 Dong Vuu ve 蜀汉 Şuu Han olarak adlandırıyor. Mandarin dilinde vey, 'yüce' anlamına gelir ve Türkçe bay/bey sözünden dönüşmüştür. Vuu sözü, Türkçe buka (boğa) sözünden; Han da, han (kağan) sözünden Mandarin diline dönüştürülmüştür. Vuu ile Han sözlerinin Mandarin dilinde hiç bir anlamı yoktur, bunlar yalnızca Türkçeden bozularak

uydurulmuş olan sözlerdir. Bu üç hanlığın adları var mıydı, var idiyse neydi gibi soruların yanıtlarını bilmiyoruz. Üç Hanlık dönemi, MS 220'de Bey Hanlığı'nın kuruluşu ile 280'de "Cin" Hanedanı'nın Buka Hanlığı'nı yıkması arasındaki süreyi kapsar. Han Hanlığı ise 263 yılında Bey Hanlığı'nın saldırısı sonunda yıkıldı.

曹丕 Sag Bi kağanlık mühürünü aldıktan sonra, 221'de 劉備 Ulu Bey de kendisinin kağan olduğunu öne sürerek buna karşılık verdi. Bunun ardından 孫權 Sun Çöğen, önce Bey Hanlığı'nın tabınlığını tanıyarak kendisini Buka Beyi olarak, ardından da 229'da kendisini Buka Kağanı olarak duyurdu. Böylece bu üç bey de kendilerinin Çin kağanı olduklarını öne sürüyordu.

Bey Hanlığı

曹丕 Sag Bi, 226'daki ölümüne kadar altı yıl yönetimde kaldı ve yerine 239'daki ölümüne kadar yöneten oğlu 曹叡 Sag Anğ (Mandarin: Sao Ruiy) geçti. [Anğ, temiz / namuslu demektir.]. 228 ve 234 yılları arasında, Han Hanlığı, komuntal (stratejik) bir kent olan Çangan'ı tutuyamak (fethetmek) amacıyla Bey Hanlığı'nın batı sınırlarına bir dizi akın düzenledi, ancak başarılı olmadı. Güney ve doğu sınırlarında Bey Hanlığı, Buka Hanlığı ile 220'ler ve 230'lar boyunca bir dizi çatışmaya girdi. Bununla birlikte, savaşların çoğu sonuçsuz kaldı ve iki hanlık da topraklarını önemli ölçüde genişletmeyi başaramadı.

O sıralarda, Kore'deki Goguryeo Hanlığı, Kore Yarımadası'ndaki Çin yönetimi altındaki toprakları ele geçirmeye başladı. Goguryeo, 242'de bir Bey kalesini almaya çalışarak Goguryeo-Bey savaşlarını başlattı. Ancak Bey Hanlığı, Goguryeo'yu yenerek buna karşılık verdi. Saldırıları sonucu kaçmak zorunda kalan Goguryeo Hanı, yakalanmaktan kurtulup başka bir kente

yerleşti. Sonunda Goguryeo o kadar önemsiz bir duruma geldi ki, yarım yüzyıl boyunca eski Çin belgelerinde bu ülkeden hiç söz edilmedi.

249'da, Sag Arıĝ'ın ardılı 曹芳 Sag Bang'ın (Mandarin: Sao Fang) yönetimi sırasında atabey 司馬懿 Sıĝma Yeĝ (Mandarin: Suma Yii) güçlenerek, Sag Bang'ı bir kukla kaĝana indirgedi. [Bang, baĝırtı / kükreme; Yeĝ, en iyi, en üstün, olaĝanüstü demektir.]. Bu da, Bey Hanlıĝ'ının çöküşünün başlangıcı oldu. Bir Bey sengünü (general) olan 王玲 Ong Lin (Mandarin: Vang Ling), Sıĝma Yeĝ'e karşı ayaklanmaya çalıştı, ancak yenilerek kendi canına kıydı. [Len / Lin, taş silindir demektir.]. Sıĝma Yeĝ, 251'de ölmeden önce, atabeylik yetkisini en büyük oĝlu 司馬溪 Sıĝma şi'ye (Mandarin: Suma şii) aktardı. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak da geçen şi, öĝretmen / bilge demektir.]. Sıĝma şi öldükten sonra 258'de atabey olarak yerine geçen kardeşi 司馬昭 Sıĝma Çoĝı (Mandarin: Suma Cao), başlayan bir ayaklanmayı bastırdı. [Çoĝı, savaş demektir.].

260 yılında 騷歡 Sag Keng (Mandarin: Sao Huen), Bey Hanlıĝ'ının beşinci hanı olarak tahta çıktı. Bununla birlikte, Saĝ Keng öncülü gibi, Sıĝma Çoĝı'nın denetimi altında yalnızca bir kuklaydı. [Keng, geniş / mutlu demektir.]. 263 yılında, Bey Hanlıĝı orduları Han Hanlıĝ'ını tutuyadı (fethetti). Sıĝma Çoĝı'nın oĝlu 司馬炎 Sıĝma Yeĝen (Mandarin: Suma Yeen), Sag Keng'i tahttan indirerek, 266'da Bey Hanlıĝ'ının yerine 晉 Cin Hanlıĝ'ını kurdu. Sag Keng ise kurtularak 302'de ölünceye kadar yaşamını sürdürdü.

Han Hanlıĝı

劉備 Ulu Bey, üç yıldan az bir süre han olarak yönetti. 222'de Buka Hanlıĝı'na karşı bir akın başlattı. Ancak, önemli dizim (taktik) yanlışları nedeniyle 孫權 Sun Çöĝen karşısında kötü bir yenilgiye uğrayarak, ordusunun büyük bir bölümünü yi-

tirdi. Savaştan sağ çıktı, ancak bir yıl sonra öldü. Ulu Bey ölmeden önce başbakan 諸葛亮 Çoğı Lıvang'ı, (Mandarin: Cugı Liang), oğlu 劉禪 Ulu Çeng'in (Mandarin: Liu Çen) atabeyliğine olarak atadı. [Çoğı, savaş; Lıvang, karanfil; Çeng, cenk / savaş demektir.].

Genç Çeng yalnızca 16 yaşındaydı. Atabey Çoğı, Çeng'in yönetimi boyunca Han Hanlığı'nın uygulamadaki başkanıydı ve atabeyliği sırasında Han Hanlığı yöngesinin (siyâsetinin) çoğundan sorumluydu. Çeng babasının yerine geçtiğinde, Han Hanlığı, üç hanlık arasında en kötü durumda olanıydı. Han, yalnızca 義 Yeğ (Mandarin: Yii) bölgesinin batı topraklarını kapsıyordu. Bey Hanlığı ise tüm kuzey topraklarını, Buka Hanlığı da Yeğ bölgesinin doğusundan güney ve doğu kıyılarna kadar tüm toprakları kapsıyordu. Bunun dışında, Han'ın karacusu (nüfusu) Bey'e karşı duracak kadar büyük değildi.

Çoğı, Bey Hanlığı'na karşı saldırgan bir yöngeyi (siyâseti) savunuyordu, çünkü bunun Han'ın ayakta kalabilmesi için bunun önemli olduğuna inanıyordu. 228 ve 234 yılları arasında, Bey'in başkenti La Yang'a giden yolda bulunan önemli bir kent olan Çangan'ı tuymak amacıyla Bey Hanlığı'na karşı bir dizi akın başlattı. Bununla birlikte, akınlarda önemli bir kazanım sağlayamadı.

Bey Hanlığı'na karşı yaptığı son çarpışma sırasında hastalanan Çoğı öldü. Çoğı'nın ölümünden sonra Han Hanlığı, Bey Hanlığı'na karşı saldırganlığını geçici olarak durdurdu. 244'te Bey Hanlığı ordusu saldırdı. Han ordusu, sayıca üstün olmasına karşın Bey ordusunu yendi. 247 ve 262 yılları arasında, Han orduları, Bey'e karşı bir dizi akın düzenledi, ancak önemli bir başarı sağlayamadı. 263'te Bey orduları Han'a saldırarak, başkenti ele geçirdi. Aynı yıl Çeng, Bey ordusuna tutuzdu (teslim oldu) ve böylece Han Hanlığı ortadan kalkmış oldu.

Buka Hanlığı

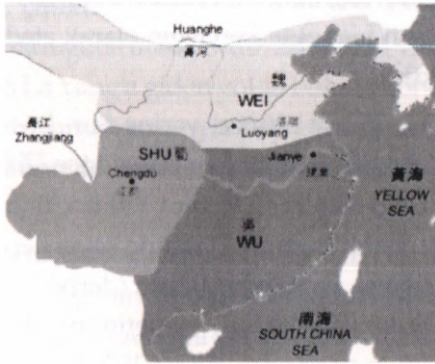
Buka Hanı Sun Çöğen, 30 yıldan çok bir süre yönetimde kaldı. Yönetimi sırasında Buka Hanlığı, Bey Hanlığı ile çok sayıda savaş yaptı. Bununla birlikte Buka, Gök Irmak'ın kuzeyinde herhangi bir toprak elde etmeyi başaramadı. [Gök Irmak'ın eski adı長江 Çam Çuğan'dır (Mandarin 長江 Çang Ciang). Çam, parlak; Çuğan, bant demektir.]. Buna karşın, Bey de Gök Irmak'ın güneyindeki toprakları elde edemedi. Sun Çöğen sağken oğulları arasında bir ardıllık kavgası patlak verdi. Sun Çöğen, oğlu 孫河 Sun Kıy'ı (Mandarin: Sun Hı) 242'de terken tegin (veliaht prens) olarak atamıştı. [Kay / Kıy, bora demektir ve Mandarin diline 河 hu (ırmak) olarak dönüşmüştür.]. Ancak bunu tanımayan kardeşi 孫霸 Sun Bağa (Mandarin: Sun Baa) onunla güç kavgasına girdi. [Bağa yüce, güçlü, batur (kahraman) demektir.]. Sun Çöğen sonunda Sun Kıy'ı görevden aldı, Sun Bağa'yı da kendini öldürmeye zorladı. Sun Çöğen, olaydan sonra en küçük oğlu 孫亮 Sun Lıvang'ı (Mandarin: Sun Liang) terken tegin olarak atadı. [Lıvang, karanfil demektir.].

Sun Çöğen 252'de ölünce, yerine Sun Lıvang geçti. Sun Çöğen, oğlu küçük olduğu için daha önce 諸葛柯 Çoğı Kıv (Mandarin: Cugı Kı) ile 孫軍 Sun Yükcünç'ü (Mandarin: Sun Cüin) atabey olarak atamıştı. [Yükcünç, saygı demektir.]. 253 yılında Sun Yükcünç, yaptığı bir urasla (darbeyle) Çoğı Kıv'ı öldürerek Buka Hanlığı'nın denetimini ele geçirdi. Sun Lıvang'ın hanlığı sırasında, 255 ve 257-258'de iki ayaklanma patlak verdi. Her iki ayaklanma da bastırıldı, ancak Buka ordusu ağır yitikler verdi. 258 yılında kardeşi 孫修 Sun Yığgu (Mandarin: Sun Şiu), Sun Lıvang'ı devirerek tahta geçti. [Yığgu, yığılmış / birikmiş demektir.].

Bey'in Han'ı yıkmasından sonra Sun Yığgu 264'te hastalıktan öldü. O sırada Buka Hanlığı, güneyde ayaklanmalar başla-

dığı için iç kanşıklık yaşıyordu. Bakanlar, Sun Yığgu'nun oğlu Sun 孫浩 Kaya'yı (Mandarin: Sun Hao) tahta çıkardı. Sun Kaya vergileri düşürdü, yoksullara yardım etti ve çok sayıda saray görevlisine özgürlük verdi. Bununla birlikte, giderek daha acımasızlaşarak içkiye ve kadınlara düşkün olmaya başladı.

266'da 司馬炎 Sığma Yeğen (Mandarin: Sıma Yeen), son kağan Sun Kaya'yı tahttan çekilmeye zorlamak için Buka Hanlığı'na saldırdı ve ardından 晉 Cin Kağanlığı'nı kurdu. 279'da Cin orduları, Buka Hanlığı'na altı yönden saldırdı. Sun Kaya, ordularını Cin'e karşı savaşmak için göndererek direnmeye çalıştı, ancak Buka orduları art arda yenilgiye uğradı. Hanlığın yıkılacağını anlayan Sun Kaya, 280'de Cin'e tutuzdu (teslim oldu). Buka Hanlığı'nın ortadan kalkmasıyla Üç Hanlık dönemi son buldu.

Üç Hanlık

Sonraki Cin Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 晉朝 Cin Çao "Cin Hanedanı" olarak adlandırdığı bu kağanlığın adının aslında Çin sözünden Mandarin diline dönüştürüldüğü ortadadır. Dolayısıyla, bu kağan-

lığı da Çin (Ülke) Kağanlığı olarak adlandırmak gerekir. Yoksa Mandarin dilinde 晉Cin sözü hiçbir anlama gelmez. Mandarin dilinde bu sözden ayrı bir 斤 cin sözü daha vardır ki, 'kedicik' ya da 'sinsi' gibi anlamlara gelir ve Türkçe sinsi sözünden dönüşmüştür.

Sonraki Çin Kağanlığı'nın (265-420) kurulmasından önce 司馬懿 Sığma Yeğ, Üç Hanlık Dönemi'nde Bey Hanlığı'nın bakanıydı. Han ile Buka hanlıklarına karşı savaşlar sırasında yetenekleriyle öne çıkmıştı. 239'da Bey kağanı öldükten sonra 騷爽 Sag Yuğan (Mandarin: Sao Şuang) ile Sığma Yeğ hanlık ordusunun eş başkomutanları olarak atandılar. [Yuğan / Yığan, kendini toparlamış / birikimli demektir.]. Başlangıçta, iki bu komutan birbiriyle kısır bir güç savaşına girdi. İlk başta, Sag Yuğan gerçek gücü ele geçirmişti, ancak sonunda Sığma eğ kazandı. Kısa bir süre sonra, Sag Yuğan ile birçok yandaşı ayaklanma nedeniyle ölüm kıyırına çarptırıldı. Böylece Sığma Yeğ, Bey Hanlığı'nı kyskarca (zâlimce) yönetmeye başlamıştı.

Sığma Yeğ'in ölümünün ardından oğulları 司馬昭 Sığma Çağa (Mandarin: Sima Cao) ile 司馬石 Sığma Şi (Mandarin: Suma Şii), çoğunlukla anlaşamayıp birbirleriyle kavga ettiler. 263'te Sığma Çağa, Han Hanlığı'nı yıktı. Daha sonra ölünce, 265 yılında oğlu 司馬炎 Sığma Yeğen (Mandarin: Suma Yeen), Bey Hanlığı'nı ele geçirdi. Bu, bugün Mançu tarihçilerin 晉朝 Cin Çao "Cin Hanedanı" olarak adlandırdıkları kağanlığın kuruluşu oluyordu.

Sığma Yeğen, bir kukla durumuna düşmüş olan Bey kağanını tahttan çekilmeye zorlayarak, kendini kağan olarak taçlandırdı. 武 Buka (Mandarin: Vuu) sanı alarak, La Yang'ı kağanlığın başkenti yaptı. 280 yılında Buka Hanlığı'nı yıkarak ülkeyi yeniden birleştirdi. Buka'nın yönetimi sırasında Çin bir erinç (refah) çağına girdi. Kağanlık, vergileri düşürerek ve yeni bentlerin yapımı ile tanıma yarar sağlayan diğer işleri başarak

bir toparlanma sağladı. Çin'in yeniden birleşmesi, ködüyü (ticâreti) özendirerek başkırı (ekonomiyi) canlandırdı. Ancak bu erinç, kağanın artan gösterişli yaşamına da yansırken, ülke giderleri giderek artarak, sonunda bir çöküş başladı.

Kıtay harı 土法舒濟能 Tuvaça Çıngan'ın (Mandarin: Tu-faşu Cinang) 270 yılında başlattığı büyük bir ayaklanmanın ardından, Buka'nın kayvısı (dikkâti) Tuvaça'ya odaklandı. [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçen Tuvaça, engel olan anlamına gelir. Çıngan; araştıran, ayırt eden, doğruyu bulan demektir.]. Çünkü Tuvaça, Buka Kağan'ın sengünlerine karşı yengiş üstüne yengiş kazanıyordu. 271'de bir Kunlu soylusu 劉猛 Ulu Mengü de (Mandarin: Liu Meng) ayaklandı. [Mengü, sonsuz demektir.]

Buka, amcaları ile bölelerine (kuzenlerine) büyük yetkiler vererek gücünü pekiştirmeye çalıştı. En büyük yetkisi olan teginlerin beş bin kişilik, orta düzeyde yetkisi olan teginlerin üç bin kişilik ve küçük yetkisi olan teginlerin de bin beş yüz kişilik orduları vardı. Süre içinde, bu teginlere toprakları üzerinde yönetim yetkileri verilerek, vergi toplama ve elçer (memur) işlendirme (istihdam etme) yetkisi de verildi. Buka'nın 290'da ölümünden sonra, bu teginler arasında "Sekiz Teginin Savaşı" olarak adlandırılan karmaşık bir güç kavgası patlak verdi ve 291'den 306'ya kadar olan bir dizi iç savaşa yol açtı. Bu çatışmalardaki kilit çekişme, engelli olan kağan 輝 Kuy (Mandarin: Hui) üzerindeki atabeylikti (nâiplikti). [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak da geçen Kuy, göğüs demektir.].

İlk çatışmalar görece küçük ve kağanlık başkenti La Yang ile çevresiyle sınırlıyken, savaşın kapsamı kavgaya giren her yeni teginlerle genişledi. Kuzey ve kuzeybatıdaki çok sayıda Türk boyu daha sonra udağı (iktidarı) ele geçirmek için bu kargaşadan yararlandı. Sonuçta bu iç savaş Çin'de büyük bir yıkıma yol açarak, Mançu tarihçilerinin 五虎 Vuu Huu "Beş Arsl

(Barbar)" diye adlandırdıkları ayaklanmalar çağını başlatarak, kuzeyde yeni kurulan beyliklerle Çin Kağanlığı arasında yüz-yıllarca süren savaflara neden oldu. [Mandarin dilinde Vuu Huu, aslında Beş Kaplan demektir.].

"Beş Arsıl" ayaklanması, 304 ile 316 yılları arasında Mançu tarihçilerinin "Han" olmadığını öne sürdüğü boyların bir dizi ayaklanma ve saldırısını belirten Mandarin dilindeki bir adlandırmadır. Bu boylar, teginlerin iç savaşı sırasında anılmış (zayıflamış) olan Sonraki Çin Kağanlığı'na karşı savaşan Kuzey Çin'deki Türk boylarıydı. Ayaklanmalar, La Yang'daki Çin kağanının devrilmesine yol açtı. Mançu tarihçilerinin ayrı elginler (etnoslar) olduklarını öne sürdükleri ve 匈奴 Şiong Nu, 傑 Cie, 強 Chiang, 迪 Di ve 拓跋 Toba olarak adlandırdıkları bu Türk boylarının yöneticileri, daha sonra kuzey Çin'de bir dizi bağımsız beylikler kurdu. Gerçekte Şiong Nu Kunlular, Cie Çikler (ya da Çiğiller), Chiang Kanglar, Di Tangutlar, Toba da Tabgaçlardır. Bu boyların hepsi de Türk boylarıydı ve Çin Türkleriyle aynı kandan olan kardeş boylardı.

Beşinci Türk boyu olan kuzeydeki 鮮卑 Şien Bey boyu ise, diğer dört boya karşı kağanlıkla bağlaş kurdu. Şien Bey de, Kıtay Türkleridir. Güney Çin'de bu süre içinde, Siçuan'daki güney Ba Di bulgakçıları ile Hıbey'deki Nanman yerlilerinin Siçuen'de 程涵 Çing Han Beyliği'nin kurulmasıyla sonuçlanan bir dizi ayaklanmaları ortaya çıktı. "On Altı Beylik" olarak bilinen Çin tarihinin bu karmaşık dönemi, Tabgaçların kurduğu Kuzey Bey (Mandarin: Vey) Beyliği'nin 5. yüzyılda Kuzey Çin'i birleştirmesine kadar 130 yıldan çok sürdü.

Sonraki Çin Kağanlığı, Kuzey Çin'de 420 yılında Tabgaç ("Song") Kağanlığı'nın kurulmasından sonra dağıldı. Kağanlığın çökmesi sonucunda, kağanlığı ayakta tutmak isteyenlerin bir kısmı ise Güney Çin'e çekilerek, Mançu tarihçilerinin bugün "Doğu Çin" olarak adlandırdıkları Çin Kağanlığı'nı güneyde

sürdürdüler. Bu süre içinde, Çin Kağanlığı önemli ölçüde anıldı (zayıfladı). Bu dönemde güneye taşınan Türkler için özel “göçmen komutanlıkları” ve “ak ödükler (kayıtlar)” oluşturuldu. Güney Çin soyluları bu göçmenlerin çocuklarından oluştu. Güney Çin'e olan göçten sonra kuzeydeki karaçunun (nüfusun) azalması sonucu, Çin'in en kalabalık bölgesi Güney Çin oldu.

346'dan 373'e kadar Sonraki Çin Kağanlığı'nı etkin olarak denetleyen Sengün 歡文 Keng Öng (Mandarin: Huen Ven), kuzeydeki beş Türk boyuna karşı bir dizi akın başlattı. Ancak bu akınların çoğu, yivek (malzeme) eksikliği ve sarayın Keng Öng'den kuşkulanması nedeniyle başarısız oldu. 376'da Kuzeydeki Türk boyları, Çin Kağanlığı adı altında yeniden birleşince, Kuzey Çin Kağanlığı ile Güney Çin Kağanlığı olarak iki ayrı çerik (rakip) Türk ülkesi ortaya çıktı. 383'te, Kuzey Çin Kağanı 付志安 Bur Çiğen (Mandarin: Fu Cien), Güney Çin'e 300 bin çeriyle saldırdı. [Bur, buran; Çiğen, tutan demektir.]. Güney Çin bu saldırıya karşı yalnızca 80 bin çeriyle karşılık verebildi. Bununla birlikte, Güney Çin birlikleri iyi eğitilmiş ve donanımlıydı. Kuzey Çin ordusu ise çoğunlukla yeni alınmış toy çerilerden oluşuyordu. Savaşta, Güney ordusu Kuzey ordusunu bozguna uğrattı. Bu yengiştten sonra Güney Çin, 淮 Kuva (Mandarin: Huay) Irmağı'nın kuzeyindeki (San İrmak'ın güneyindeki) toprakların çoğunu ele geçirdi. [Kuva, kıvrak / kıvrak demektir.].

Güney ile Kuzey kağanlıklarının en iyi sengünü (generali) olarak görülen 劉宇 Ulu Ög (Mandarin: Liu Yüü), 406'da Kangların kurduğu “Sonraki Çin”, Kunluların kurduğu Yay (Mandarin: Şia), Kıtayların kurduğu Güney Yan (Mandarin: Yen) ile Tabgaçların kurduğu Kuzey Bey (Mandarin: Vey) beyliklerine karşı, Yay dışında hepsi başarılı olan bir dizi akın başlattı. Bu yengişler, Güney Çin Kağanlığı'nın kuzey sınırlarını San İr-

mak'a kadar genişletmesine yol açtı. Bunun ardından, Ulu Ög'ün saygınlığı öyle bir aşamaya geldi ki, 420'de Güney Çin tahtını ele geçirdi.

周 Çuğ Kağanlığı döneminde, Gök Tanrı dininden doğan bir bilgelik (felsefe) olan Dao Öğretisi (Daoculuk ya da Taoculuk), Bu dönemde de etkisini sürdürdü. Bu öğreti, Batıda Taoizm adıyla yanlış olarak bir din gibi görülmektedir. Dao Öğretisi, temeli 老子 Ulu Uz'un (Mandarin: Lao Zi) kurduğu bir öğretilerdir. Tao sözü, eski Türkçe tav (yol) sözünden gelir. Eski Türkçe tav sözü, Mandarindiline 道 dao (yol) olarak dönüştürülmüştür.

Tavculuk (Taoculuk) bilgeliğine göre Tav (yol) her nesnenin doğduğu ana gibidir. Ancak boştur, aslında adı bile yoktur. İlk kaynaktır. Gök ile Yer boşluktan (doğadan/evrenden) doğar. Etizi (cismi) olan ve olmayan her nesne ise Gök ile Yer'den doğar. Döngüsellik ilkesiyle her nesne Doğa'ya döner, Doğa her nesneyi yeniden doğurur. Devinim ile değişim Yin ile Yang karşıtlığıyla başlar. Eski Türkçe yang (yangıl/yanlış) sözü Mandarin diline 阴 yin (olumsuz), çin (doğru) sözü de 阳 yang (olumlu) olarak dönüştürülmüştür. Yang-Çin (Yin-Yang) ilkesine göre her nesne karşıtıyla vardır, ancak kesin değildirler ve birbirine dönüşebilirler. Değişimi sürükleyen titreşimin iki temel taşı, Yang ile Çin (Yin ile Yang) karşıtlığıdır ve bunlar birbirinin kopmaz parçalarıdır.

280 CE
Jin Dynasty

Sonraki Çin Kağanlığı

On Altı Beylik

“On Altı Beylik” terimi, 303'ten başlayarak kuzey Çin'in tümünü ya da bir bölümünü yöneten kısa süreli beylikleri tanımlar. Bu terimi ilk olarak 6. yüzyıl tarihçisi 崔紅 Suu Kong'un (Mandarin: Sui Hong) 501-522 yılları arasında yazdığı “On Altı Beyliğin Yaz ve Güz Yıllıkları”nda kullanmıştır. [Su kökünden olan Suu, parlaklık / görkem; Kong / Koyn, koyun / koç demektir ve bu iki ad da Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçer.]. Günümüzün Mançu tarihçileri bu beylikleri Mandarin dilinde Beş 梁 Liang (Önceki, Sonraki, Kuzey, Güney ve Batı), Dört 顏 Yan (Önceki, Sonraki, Kuzey ve Güney), Üç 秦 Çin (Önceki, Sonraki ve Batı), İki 趙 Cao (Önceki ve Sonraki), 常漢 Chang Han ve 夏 Xia olarak adlandırmaktadır. Ancak bu beyliklerin gerçek adları yine bilinmiyor.

On Altı Beylik, Çin'in yöngel (siyâsal) düzeninin parçalandığı 304'ten 439'a kadar süren bir kargaşa dönemiydi. Bu beyliklerin çoğunu, önceki yüzyıllarda Kuzey ve Batı Çin'e yerleşen Türk boyları kurdu. 4. yüzyılın başlarında Kunlular, Kıtaylar,

Tangutlar, Çikler, Kanglar ve Tabgaçların kurduğu bu beylikler, güneydeki Çin Kağanlığı'na karşı savaştılar. Bu dönem, Tabgaçların kurduğu, bugün Mançu tarihçilerinin “Kuzey Vey” olarak adlandırdığı beyliğin 5. yüzyılın başlarında kuzey Çini birleştirmesi ile sona ererek, “Kuzey ve Güney Hanedanları” olarak adlandırdıkları döneme girildi.

Daha önceki kağanlıklar döneminde Çin'in kuzeyinde yaşayan çok sayıdaki Türk boyu kuzey Çin'e yerleşmişti. Han-Kun savaşlarında Güney Kunlularının yenilgiye uğraması sonucunda, Güney Kunluları kağanlarıyla birlikte Kuzey Çin'e sürgün edilmişti. 167'de Han Kağanlığı'nın, bir Peçenek boyu olan Kanglara yaptığı saldırılarda ise, çok sayıda Kang öldürülerek, bir kısmı Kuzey Çin sınır sınırına yerleştirilmişti. Sonradan Çin'e yerleşen bu Türk boyları, eski boy bağlarını korudular.

Daha önce teginlerin iç savaşı sırasında (291-306) kağanlık anılarak (zayıflayarak) yüzbinlerce kişi öldürüldü ve milyonlarca kişi yerinden edildi. Ağır vergilere ve baskılara karşı ülke genelinde ayaklanmalar patlak verdi. Kuzeyde ve kuzeybatıda diğer Türk boylarından yoğun olarak çeriliğe alınan çok sayıda kişi, daha sonra udağı (iktidârı) ele geçirmek için bu kargaşadan yararlandı. Kağanlık çökerken, bağımsız beylikler kurulmaya başladı.

Teginer ile ilteberler, ayaklanmaları bastırmak ve birbiriyle olan savaşları kazanmak için genellikle kuzeyden gelen Türk boylarından bir çok kişiyi ordularına aldılar. 304 yılındaki iç savaşta teginlerden 司馬英 Sığma Yin'in (Mandarin: Sıma Ying) yanında savaşan bir Kunlu boy beyi olan 劉元 Ulu Yeğen (Mandarin: Liu Yüen), Güney Kunlularının beş boyunu bir araya getirerek Şenşi'de bağımsızlığını duyurdu. Bu beyliği Mançu tarihçileri daha sonra “Han Cao” ya da “Önceki Cao” olarak adlandırırlar. Ulu Yeğen 310'da öldükten sonra oğlu 劉

松 Ulu Song (Mandarin: Liu Song), ağabeyi 劉鶴 Ulu Kiv'ı (Mandarin: Liu Hı) öldürerek tahtı ele geçirdi. Ulu Song, 311'de Çin Kağanlığı başkenti La Yang'a yürüyerek 輝 Kuy (Mandarin: Hui) Kağan'ı tutukladı. [Song, çocuk demektir.].

316'da, Ulu Song'un amcası 劉瑤 Ulu Yağa (Mandarin: Liu Yao), Çangan'ı ele geçirerek Çin Kağanı Sığma Yeği (司馬夜 Suma Yee) tutukladı. Böylece Çin Kağanlığı devrildi. Güneye taşınan bir tegin olan 司馬睿 Sığma Arığ (Mandarin: Suma Rui), kağanlığı günümüzdeki Nancing'de sürdürdü. Kuzey Çin'deki yönetimin çöküşü, diğer boy beylerinin bağımsızlaşmasına yol açtı. 313 yılında, bir Tabgaç olan ilteber 張貴 Çang Kuya (Mandarin: Cang Guey), Gensu'da, bugün "Önceki Liang" olarak adlandırılan beyliği kurdu. 315 yılında, bir Kun beyi olan 拓跋亦錄 Tabgaç Yılıg (Mandarin: Toba Yilu), günümüzdeki İç Moğolistan'da, bugün "Day" olarak adlandırılan beyliği kurdu. [Yılıg, yumuşak / sıcak demektir.].

Ulu Song'un ölümünden sonra beylik Ulu Yağa ile 石樂 Şila (Mandarin: Şi Lı) Sengün arasında bölündü. [Şila / Şile, Eski Türkçe kılın (ahlak, ahlaklılık, doğru davranış) demektir.]. Bir Çik (Çiğil) olan Şila, güçlü bir sengün (general) olmadan önce sözleşmeli bir çiftlik işçisi olarak çalışan biriydi. Daha Sonra 319'da, bugün "Cao" olarak adlandırılan bir beylik kurdu ve 328'de Ulu Yağa'nın beyliğini tutuyadı (fethetti). Ölümünden sonra, oğulları ardıllık kavgasına girince, bir Tabgaç sengünü olan 人民 Eren Ming (Mandarin: Ren Min) 350 yılında bu beyliği yıkarak, bugün "Vey" (Bey) olarak adlandırılan beyliği kurdu. Eren Min (Bin), binlerce Çiki öldürdü. Ancak 352'de Kunluların 慕容 Burang [Mandarin: Murong] boyundan 慕容黃 Burang Keng'e (Mandarin: Murong Hueng) yenildi ve öldürüldü. [Burang, korkutan demektir.]. Burang Keng, 356'da "Önceki Yen" (Yan) olarak adlandırılan beyliği kurdu.

Bugün “Önceki Çin” olarak adlandırılan beyliği, önceleri “Cao” olarak adlandırılan beylikte görev yapmış olan bir Tangut sengünü 傅知恩 Bur Çiğin (Mandarin: Fuu Cien) 351'de kurdu. Bir Tabgaç olan 王莽 Ong Mang (Mandarin: Vang Mang) atabeyliğindeki genç Bur Çiğin'in yönetimindeki beylik hızla güçlendi ve 370'den 376'ya kadar tüm kuzey Çin'i birleştirmek için bugün “Önceki Yan”, “Day” ve “Önceki Liang” olarak adlandırılan beylikleri yıktı. [Mang, adım / yürüyüş demektir.]. Bur Çiğin ayrıca Sıçuen'i, güneydeki Çin Kağanlığı'nın elinden aldı. Bir bakan olan Ong Mang, beyliğin Kuzey Çin'de yaşayan Türk boyları üzerindeki denetiminin pekiştirilmesini öne sürerek bu saldırıya karşı çıktı. 383'te, Ong Mang'ın ölümünden sonra Bur Çiğin, güneydeki Çin Kağanlığı'na büyük bir saldırı başlattı, ancak büyük bir bozguna uğradı.

Bu savaştan sonra, Kuzey'deki beylikler gevşerken, “Önceki Çin” Beyliği'nin gücü hızla azaldı. 384'te 慕容水 Burang Suu (Mandarin: Murong Şüey), “Sonraki Yan” Beyliği'ni kurdu. [Su kökünden olan Suu, parlaklık / görkem demektir.]. Diğer Kunlu Murong beyleri, Şenşi'de “Batı Yen” Beyliği'ni kurdu. 姚暢 Yağa Çang (Mandarin: Yao Çang), Doğu Gensu'da “Sonraki Çin” Beyliği'ni kurdu. Yağa Çang, Bur Çiğin'i öldürdü, ancak “Önceki Çin” Beyliği Şenşi'den Gensu'ya, ardından da Çinghay'a yer değiştirerek ayakta kaldı. 385'te, Bur Çiğin'in eski bir Kunlu uyruğu olan 赤府狗人 Çiği Bur Kovı Eren (Mandarin: Çii Fuu Gou Ren), “Batı Çin” Beyliği'ni kurdu. [Kovı, boşluk demektir.]. 386'da “Önceki Çin” Beyliği'nin bir Tangut sengünü olan 陸鑾 Ulu Lıvang (Mandarin: Luu Luen), batı Gensu'da “Sonraki Liang” Beyliği'ni kurdu.

拓跋貴 Tabgaç Kuya (Mandarin: Tobe Guey), “Day” (Tay) Beyliği'ni “Kuzey Vey” (Bey) olarak yeniden canlandırdı. 388'de Hinen'de 丁零 Tınlığ (Mandarin: Dingling) boyunun

beyi olan 翟遼 Çavlı (Mandarin: Cay Liao), "Cay Vey" Beyliği'ni kurdu. [Çav, ün / ses demektir. Çavlı, laçın (şahin) demektir. Tınlığ (Tınlı), diri / canlı demektir. Tınlığ boyu daha sonra Dokuz Oğuz ile On Oğuz (Türgeş) boylarının kurduğu 鐵勒 Tılgı (Mandarin: Tielu, Pinyin: Tiě lè) birliğine katıldı. Tılgı (Tıglı), bilinçli demektir.]

"Sonraki Çin" Beyliği 394'te "Önceki Çin" Beyliği'ni, 400'de "Batı Çin" Beyliği'ni ve 403'te "Sonraki Liang" Beyliği'ni yıkarak topraklarını Şenşi, Gensu ve Ningşia'ya kadar genişletti. Ancak 407'de, bir Kunlu beyi olan 何蓮波波 Kıvıran Bobı (Mandarin: Hūlién Bobo) ayaklanarak kuzey Şenşi'de "Şia" Beyliği'ni kurunca, "Batı Çin" Beyliği, güney Şenşi'de yeniden canlandı. [Kıvıran, kutlu; Bobı; yüksek ülgülü (rütbeli) demektir.]. 416'da bir Tabgaç olan 劉禹 Ulu Ög (Mandarin: Liu Yüü) Sengün komutasındaki güneydeki Çin Kağanlığı, La Yang ile Çangan'ı ele geçirerek "Sonraki Çin" Beyliği'ni yıktı. Ancak 劉瑤 Ulu Yağa (Mandarin: Liu Yao), Çin Kağanlığı tahtını ele geçirmek için güneye döndüğü için Çin Kağanlığı bu kentleri elinde tutamadı. Ardından "Şia" beyliği Çangan'ı ele geçirdi.

Batı Gensu'da, "Sonraki Liang", 397'de "Kuzey Liang" ve "Güney Liang" olmak üzere ikiye bölündü. "Güney Liang" Beyliği'ni Çinghay'da, bir Kunlu olan 禿髮烏孤 Tuva Bügü (Mandarin: Tufa Vugu) kurdu. Bir Tabgaç olan 鍛冶 Tugan Yeğ (Mandarin: Duan Yee), bir Kunlu olan 舟曲莽順 Cuci Mang Yüğen'in (Mandarin: Couçü Mang Şuen) desteğiyle 405'te Gensu'da "Kuzey Liang" Beyliği'ni kurdu. [Tugan, engel / savut demektir.]. Yüğen, Dunhuang'daki Tabgaç komutan 李高 İlig Aga (Mandarin: Lii Gao), "Kuzey Liang" Beyliği'nden ayrılarak, "Batı Liang" Beyliği'ni kurdu. "Kuzey Liang", 421'de "Batı Liang" Beyliği'ni ortadan kaldırdı. "Batı Çin", 414'te "Güney Liang" beyliğini yıktı. "Kuzey Liang" ise, 439'da "Kuzey Vey" Beyliği'nin tabınlığı altına girdi.

“Sonraki Yan” Beyliği, 392’de 翟偉 “Cay Vey” ile 394’te “Batı Yan” beyliklerini tutuyadı (fethetti), ancak “Kuzey Vey” Beyliği ile yaptığı bir dizi savaşı yitirdi. 397’de “Kuzey Vey”, Kıv Bey’i ele geçirince, “Sonraki Yan” ikiye bölündü. 慕容寶 Burang Bağa (Mandarin: Murong Bao), “Sonraki Yan”ın başkentini kuzeye, Liaoning’e taşıdı. 慕容德 Burang Tığ (Mandarin: Murong Du) kuzeye taşınmayı istemeyince, Hinen ile Şandong’da “Güney Yan” Beyliği’ni kurdu. [Tığ, bilinç / sağlamlık demektir.]. “Doğu Çin” Beyliği, “Güney Yan” Beyliği’ni 410’da yıktı. 407 yılına kadar yaşayan “Sonraki Yan” Beyliği’ni, bir Tabgaç olan 馮巴 Bınık Bağa (Mandarin: Fing Baa) kurdu. [Bınık, sağlıklı demektir.]. Bınık Bağa, Kunlu 慕容熙 Burang Şi’yi (Mandarin: Murong Şii) öldürüp, Koreli bir tegin olan 高雲 Aga Yügen’in (Mandarin: Gao Yüen) beylik kurmasına yardım etti. Ancak Bınık Bağa, 409’da Aga Yügen’i öldürerek, “Kuzey Yan”ı ele geçirdi.

Güneydeki Türklerin Çin Kağanlığı, yerel ayaklanmalar ve dış saldırılarla kuşatılmış olmasına karşın, Kuzey’i yeniden ele geçirmek için birkaç girişimde bulundu. Ancak birkaç küçük kazanıma karşın büyük bir başarı elde edemedi. 347’de Tabgaç sengünü 煥文 Keng Öng (Mandarin: Huan Ven), Siçuen’i ele geçirerek “Çeng Han” Beyliği’ne son verdi. Daha sonra kuzey beyliklerine karşı arka arkaya akınlar başlattı. 354’te “Önceki Çin” den Çangan’ı ve 356’da Kang Beyi 姚翔 Yağa Sığan’dan (Mandarin: Yao Şiang) La Yang kentini kısa bir süreliğine geri aldı. 369’da Sarı Irmak boyunca büyük bir güçle saldırdı, ancak “Önceki Yan” a yenildi. [Sığan, güç demektir.].

煥文 Keng Öng, güneydeki Çin Kağanlığı’nı ele geçirmek amacındaydı ve bu nedenle 371’de 費 Bey (Mandarin: Fey) Kağanı devirerek, yerine 簡文 Çiğin Öng’ü (Mandarin: Cien Ven) tahta oturttu. Keng Öng’ün oğlu 歡桢 Keng Yügen (Mandarin: Huan Şuen), 403’te bir saray urasıyla (darbesiyle) tahtı daha

sonraki kağan 昂 Ang'dan (Mandarin: Ang) kısa bir süreliğine aldı, ancak 劉宇 Ulu Ög (Mandarin: Liu Yüü) Sengün'e yenildi. [Ang, bellek (zihin) demektir.]. Ulu Ög, 409-410'daki savaşta Şandong'daki "Güney Yan" ı yenerek ortadan kaldırdı. 416'da, "Sonraki Çin" beyinin ölümünden yararlanarak, La Yang ken-tini ele geçirdi. Ardından Çangan'ı da aldı.

"Sonraki Çin" beyi Yağa Kong (姚紅 Yao Hong) tutuzunca (teslim olunca) yokatıldı (idâm edildi). Ardından, kuzeybatı-daki "Batı Çin", "Kuzey Liang" ve "Batı Liang" gibi beylikler Çin Kağanlığı'nın tabınlığını tanıdı. Bundan sonra Ulu Ög, kağanlık tahtını ele geçirmek için Ciankang'a geri dönünce, Çangan "Şia" ordularının eline geçti. 420'de Ulu Ög, Kağan'ı devirerek tahta geçti. Ulu Ög'ün kurduğu bu kağanlığı Mançu Tarihçileri "Liu Song" olarak adlandırmaktadır. Ulu Ög, 423'te "Kuzey Vey" e karşı bir akın başlatmayı planladığı sırada hastalanarak öldü.

Aynı yıl 拓跋道 Tabgaç Tav (Mandarin: Toba Dao), 太武 Tay Buka (Mandarin: Tay Vuu) Kağan sanıyla Kuzey Bey (Vey) tahtına çıktı. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçen Taga, dağ kökünden türev olup, 'dağ gibi' anlamına gelir.]. Kuzey Bey, kuzeydeki Avarlara boyun eğdirerek Şenşi, Ningşia ve Gensu'yu ele geçirdi. 427'de Şenşi'deki "Şia" başkentini ele geçirdi. 436'da Tabgaç Taga, Kuzey Yan'a karşı bir akın düzenleyerek, bu beyliği ortadan kaldırdı. "Kuzey Liang" ın son beyi 卓曲木劍 Cuci Bur Çiğ'in'in (Mançu: Couçü Muu Cien) 439'da Kuzey Bey'e tutuzmasıyla (teslim olmasıyla) Kuzey Çin'in birleştirilmesini tamamladı ve On Altı Beylik dönemi sona erdi. Bu tarihten sonra Mançu tarihçilerinin "Kuzey ve Güney Hanedanları" olarak adlandırdıkları döneme girildi.

16 Beylik döneminde Burhancılık (Budacılık) Çin'e yayıldı. Önceki Çin Beyi 傅知恩 Bur Çiğ'in (Mandarin: Fuu Cien), Burhancılığın güçlü bir savunucusu ve koruyucusuydu. 379'da Şi-

angyang'ı ele geçirdikten sonra, taşman (keşiş) 道安 Togan'ı (Mandarin: Dao An) Burhancı (Budacı) kutsal yazılarını derlemesi için Çangan'a çağırdı. Kuçalı ünlü Uygur taşman Kumarvaçe'nin öğretileri Çangan'a ulaştığında, Togan, Bur Çiğ'in'e Kumaraciva'yı çağırmasını önerdi. 382'de Bur Çiğ'in, Tanım Bölgesi'ni ele geçirmek ve Kumarvaçe'yi Çangan'a getirmek için sengün 廬廣 Ulu Keng'i (Mandarin: Luu Gueng) gönderdi.

Ulu Keng, Kuça'yı ele geçirerek, Kumarvaçe'yi getirdi. Ancak 383'te "Önceki Çin" Beyliği çöktü. Ulu Keng, "Sonraki Liang" Beyliği'ni kurdu ve Kumarvaçe'yi 18 yıl boyunca batı Gensu'da tutsak etti. 401'de, "Sonraki Çin" Beyi 姚心 Yağa Şin (Mandarin: Yao Şing), "Önceki Liang"ı ele geçirince, Kumarvaçe Çangan'a yerleşti. [Eski Türkçe Şin, yürek / bilinç demektir ve Mandarin diline şin (yürek) olarak girmiştir.]. Dunhuang'ın Mogao Üngürleri (mağaraları), "Önceki Çin" döneminde yapıldı. Maycişen Üngürleri, "Sonraki Çin" döneminde yapılmaya başlandı. Bingling Üngürlerinin yapımı ise, "Batı Çin" döneminde başlatıldı. "Kuzey Liang"ın altındaki Hışi Geçelgesi'nde de çok sayıda üngür de yapıldı.

On Altı Beylik Döneminde Çin

Kuzey Güney Hanlıkları

Mançu tarihçilerinin 南北朝 Nan Bey Çao “Kuzey Güney Hanedanları” olarak adlandırdıkları dönem, On Altı Beylik döneminin ardından gelen ve 420'den 589'a kadar süren bir dönemdi. Bir iç savaş ve kargaşa dönemi olmasına karşın, uzun (sanat), ekinç (kültür) ve yasinçtaki (teknolojideki) önemli ilerlemelerin görüldüğü ve Mahayana Burhancılığı (Budacılığı) ve Tavcılığın (Taoculuğun) yayıldığı bir dönemdi. Bu süre içinde, Gök Irmak'ın güneyindeki topraklara büyük ölçekli bir Türk göçü gerçekleşti. Bu dönem, Tabgaç (“Sui”) Kağanı Öng'ün (Mandarin: Ven) tüm Çin'i birleştirmesiyle sona erdi.

Kuzey Hanlığı

Tabgaçların kurduğu Kuzey Hanlığı, 439'da Kuzey Bey'in Kuzey Çin'i birleştirmek için “Kuzey Liang” Beyliği'ni yıkmasıyla başladı ve 589'da Tabgaç 隋 Suu (Mandarin: Süey) Kağanlığı'nın güneydeki “Çen” beyliğini yok etmesiyle sona erdi. [Suu, parlaklık / görkem demektir.]. Kağanlar 道悟 Tav Buka (Mandarin: Dao Vuu), 明遠 Ming Yügen (Mandarin: Ming Yüen) ve 太武 Tay Buka'nın (Mandarin: Tay Vuu) yönetimi altında, Kuzey Bey giderek genişledi. [Tav, yol; Ming, bin; Tay arslan ve at yavrusu demektir.].

拓跋桂 Tabgaç Kuya (Mandarin: Toba Guey), 三河 Üç Kıy [Üç Bora / Irmak] (Mandarin: Sen Hı) Yamacı Savaşı'nda “Sonraki Yan” ordusunu yok ettikten sonra, beyliğin başkentini ele geçirdi. Aynı yıl Tav Buka sanı alarak kendini han olarak taçlandırdı. Tav Buka'nın kıskarlığı (zulmü) nedeniyle, oğlu 拓跋紹 Tabgaç Yağa (Mandarin: Toba Şao) onu öldürdü. Ancak kardeşi terken tegin (veliaht prens) 拓跋思 Tabgaç Sığ (Mandarin: Toba Sı), Tabgaç Yağa'yı yenerek 明遠 Ming Yügen (Mandarin: Ming Yüen) sanı alarak olarak tahta çıktı. Apar Ka-

ğanı 大坦 Tudun (Mandarin: Datan), 415 kışında Kuzey Hanlığı sınırına baskın düzenledi, ancak Ming (Bin) Yüßen ordu-suyla onun karşısına çıkınca Tudun geri çekildi. Böylece yıllarca sürecek olan bir savaş dönemi başladı. Çoğu zaman Aparlar saldırdı, Kuzey Hanlığı ise güçlü bir biçimde karşı saldırıda bulundu. Ming Yüßen daha sonra Güney Hanlığı'nın bir bölgesini ele geçirmeyi başarsa da, kısa süre sonra öldü.

Ming Yüßen'den sonra oğlu 拓跋道 Tabgaç Tav (Mandarin: Toba Dao), 太武 Tay Buka (Mandarin: Tay Vuu) sanı alarak tahta geçti ve Güney Hanlığı'na karşı bir çok kez saldırı yaptı. 423'te Tay Buka, Kuzey Hanlığı tahtına çıktıktan hemen sonra, Apar Kağanı Tudun yaklaşık 60 bin çeriyle saldırdı. 429'da Tay Buka da Aparlara saldırarak, Tudun'u bozuna uğrattı. Aparlar, 439'da "Kuzey Liang" Beyliği ile yapılan savaşta Kuzey Hanlığı'nın yanında yer aldı. Kuzey Liang'ın düşmesiyle Tay Buka, kuzey Çin'i birleştirerek On Altı Beylik dönemini sona erdirdi. Ancak Tay Buka, Aparlara karşı hızlı bir saldırı başlattı. Yeni Apar Kağanı 武 Buka (Mandarin: Vuu), Tay Buka'yı saldırılarından vazgeçmeye zorlamak için şaşırtıcı bir saldırıda bulunduysa da başarılı olamadı. Buka'nın kardeşi, Kuzey Hanlığı çerilerine yakalandı ve yaklaşık 10 bin Apar çerisi öldürüldü. 444 yılında Tay Buka, Aparlara yeni bir saldırı başlatınca, Apar Kağanı Buka yenilerek kaçtı.

Tay Buka Kağan Kuzey Çin'i birleştirdikten sonra Doğu Türkistan'daki Kuroran Beyliği ile diğer Türk beyliklerine boyun eğdirdi. 448 ve 449'da Aparlara yeniden saldırdı. Yeni Apar Kağanı 土河鎮 Tokıçın (Mandarin: Tuu Hı Cın), bu saldırıdan kaçmayı başardı. [Tokıçı / Tokıçın, dövücü / vurucu demektir.]. Buna karşın 拓跋娜 Tabgaç Nağ (Mandarin: Toba Naa) Sengün, Aparlara ağır yitikler verdirdi. [Nağ / Nek, alavan (tımsah) demektir.]. Bundan sonra Kuzey Hanlığı birkaç yıl boyunca Aparlara saldırmadı. 450'de Tay Buka, bir kez daha

Güney Hanlığı'na saldırarak, başkent 健康 Çiğin Kang'a (Mandarin: Cien Kang) kadar yaklaştı. [Kang, baba / Tanrısal baba demektir.]. Ancak ağır yitiler vererek geri döndü. Bu sırada, Burhancı (Budacı) 蓋武 Kay Buka (Mandarin: Gay Vuu) yandaşları ayaklandı. Bu ayaklanmayı bastırdıktan sonra Tay Buka, Burhancılığı yasakladı. Tay Buka 452'de ölünce, yerine 文成 Öng Çang (Mandarin: Ven Çang) geçti. 458 kışında Öng Çang, Aparlara karşı büyük bir saldırı başlattı.

470 yılında Aparlar Hoten'e bir saldırı düzenleyince, Hoten beyi Kuzey Hanlığı'ndan yardım istedi. Bu durum, Aparlarla Kuzey Hanlığı'nı yeniden karşı karşıya getirdi. 472 ve 473 yıllarında Apar Kağanı 餘成 Ög Çang (Mandarin: Yüü Çang), Kuzey Hanlığı'na saldırarak 敦煌 Tung Kuvan'ı (Mandarin: Dunhuang) almaya çalıştı. [Tung, direk / giriş; Kuvan, kayın demektir.]. 478 yılında Ök Çang, bir kez daha saldırdı. Apar Kağanı "Güney Çi" beyi ile bir antlaşma yaparak, Kuzey Hanlığı'na saldırmak için 300 bin çeri gönderdi. Ög Çang 485'te yeniden Kuzey Hanlığı'na saldırdı. Ög Çang'ın ölümünden sonra yerine geçen 竇鸞 Tog Lıvang (Mandarin: Dou Luen), Kuzey Hanlığı sınırındaki baskınları yeniden başlattı, ancak bir sonuç elde edemedi. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçen Tog, doğ demektir.]. 501'de Apar Kağanı 諾蓋 Nogay (Mandarin: No Gay), Kuzey Hanlığı'nın kuzey sınırlarına baskın düzenlemeye başladı. 504'te 120 bin kişilik bir orduyla saldırdı, ancak bu saldırılar savuşturuldu.

523 yılında, La Yang kentinin kuzeyindeki kıtlık nedeniyle, altı çeri koşunu (garnizonu) ayaklandı. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra, hanlık 200 bin tutuzmuş (teslim olmuş) bulgakçı (isyancıyı) 河北 Kıy Bey'e (Mandarin: Hübey) konuşlandırıldı. 525'te sınır kentlerinde ayaklanarak yağma yapanları bastırmak için Kuzey Hanlığı, Aparlardan yardım isteyince, Apar Kağanı 阿那瓌 Ana Kuya (Mandarin: A Na Guey) 100 bin kişilik bir

ordu gönderdi. [Ana Kuya, ana savut (zırh) demektir.]. 526-527 yıllarında bir subay başka bir ayaklanma düzenledi. Kuzey Hanlığı sarayı düzeni korumak için çabaladıysa da bölünmeyi engelleyemedi. Yöneticiler arasında birbirini izleyen çatışmalar artınca, teginlerden 高欢 Aga Keng (Mandarin: Gao Huen) ülkenin doğusunun denetimini ele geçirdi. Çeriği (rakibi) olan diğer bir tegin 宇文泰 Ög Öng Tay (Mandarin: Yüü Ven Tay) da 535'te Çangan ile batı topraklarının denetimini ele geçirdi. Böylece Kuzey Hanlığı, Doğu ve Batı Hanlıkları olarak ikiye bölündü.

Aga Keng 534 yılında hanlık topraklarını yeniden birleştirmek amacıyla Batı Hanlığı'na karşı birkaç akın başlattı, ancak başarılı olamadı. 547'de Aga Keng ölünce, oğulları 高澄 Aga Çang (Mandarin: Gao Çang) ile 高洋 Aga Yanga (Mandarin: Gao Yang), kağanı denetim altında tutmayı sürdürdüler. 550'de Aga Yanga, kendi hanlığını ("Kuzey Çi") kurdu (551-577). 宇文覺 Ög Öng Çüğe (Mandarin: Yüü Ven Cüe) ise, "Kuzey Cou" hanlığını (557-580) kurarak, tahtı Batı Hanlığı kağanından aldı. [Çüğe, paltar (palto, pelerin) demektir]. "Kuzey Cou" Hanlığı 577'de "Kuzey Çi" Hanlığı'nı yenip kuzeyi yeniden birleştirdi. Ancak bu başarı kısa sürdü, çünkü "Kuzey Cou" 581'de Suu (Suey) kağanına yenilerek devrildi.

Güney Hanlığı

Güney Hanlığı'nın ("Liu Song") kurucusu 劉裕 Ulu Ög (Mandarin: Liu Yüü), 383'te 淝水 Bey Su (Mandarin: Fey Şuey) Savaşı'nı kazanan ordunun komutanıydı. Song Kitabı'na göre dedesinin babası 劉交 Ulu Çoğ (Mandarin: Liu Ciao), Han Kağanlığı'nın kurucusu 劉邦 Ulu Bang'ın (Mandarin: Liu Bang) küçük kardeşi 劉交 Ulu Çoğ'un (Mandarin: Liu Ciao) 20. kuşak soyundandı.

Ulu Ög, 420'de doğum adı 司馬德文 Sığma Tığan (Mandarin: Sıma Diven) olan 恭 Kong (Mandarin: Gong) Kağan'ı devirerek, güneydeki Çin Kağanlığı'na son verdikten sonra kendini 武 Buka (Mandarin: Vuu) Kağan olarak taçlandırdı. [Kong, koyun / koç; Tığan, blinç demektir.]. Buka'nın ölümünden sonra oğlu 邵 Yağa (Mandarin: Şao), kısa bir süre tahtta kaldıktan sonra, başbakan onu beceriksizlikle suçlayarak öldürdü ve onun yerine, doğum adı 劉義隆 Ulu Yılın (Mandarin: Liu Yilong) olan kardeşini, 文 Öng (Mandarin: Ven) sanıyla tahta çıkardı. [Yılın, yumuşak demektir.]. 430'da Öng, Kuzey Hanlığı'na karşı bir dizi akın başlattı. 445'ten başlayarak, Kuzey Hanlığı, Güney Hanlığı'nın anklığından (zayıflığından) yararlanıp saldırarak altı bölgeyi yağmaladı.

Terken tegin (veliaht prens) 蕭 Yığa (Mandarin: Şiao) ile tegin 劉軍 Ulu Yükin (Mandarin: Liu Cüin), Eng Han'ı 453'te büyücülükle suçlayarak öldürdüler. [Yığa, yığan / toplayan; Yükin, saygılı demektir.]. 小吳 Yığa Buka (Mandarin: Şiao Vuu) sanı alan Yükin, 464'te ölünce, yerine oğlu, 前廢 Çiğin Bey (Mandarin: Çien Fey) geçti. Ancak daha sonra amcası 劉宇 Ulu Ög (Mandarin: Liu Yüü) onu öldürerek, 明 Ming / Bin (Mandarin: Ming) Kağan olarak tahta geçti. Ming, Yığa Buka'nın tüm torunlarını öldürerek işe başladı. Ming'den sonra hanlığa küçük oğlu 侯飛 Kovi Bey (Mandarin: Hou Fey) geçti. Sengün 小道成 Yağa Tav Çang (Mandarin: Şiao Dao Çang) yavaş yavaş güç kazanmaya başlayarak, sonunda Kovi Bey'i tahttan indirerek, yerine onun kardeşi 舜 Yügen'i (Mandarin: Şuen) geçirdi. Yağa Tav Çang, çeriği (rakibi) sengün 賢有澤 Yeğen Yazı'yı (Mandarin: Şien You Zı) yendikten sonra, Yügen'i tahttan indirerek, 高 Aga (Mandarin: Gao) sanıyla kendi hanlığını ("Güney Çi") kurdu. [Eski Uygur belgelerinde de kişi adı olarak geçen Yazı, ova / düzlük demektir.].

Aga, hanlığının dördüncü yılında ölünce, yerine ardılı 吳 Buka geçti. Buka, Hanlığın sınırlarını korumakla yetinerek Kuzey Hanlığı ile barış yaptı. Oğlu öldüğü için Buka'nın torunları 小昭野 Yığa Çağa Yeğ (Mandarin: Şiao Cao Yee) ile 小扎文 Yığa Çağa Öng'ün (Mandarin: Şiao Cao Ven) kısa süren hanlıklarından sonra, Buka'nın bölesi (kuzeni) 小鷲 Yığa Lıvang (Mandarin: Şiao Luen) tahta geçerek, 明 Ming / Bin sanıyla taç giydi. İlk iş olarak Kaya ile Buka'nın tüm oğullarını öldürttü. Ming bir süre sonra hastalanarak, 498'de öldü ve yerine oğlu 小寶專 Yığa Bağa Yükün (Mandarin: Şiao Bao Cüin) geçti. Ancak 501'de ayaklanma başladı. Başkent 建康 Çiğin Kang'ın (Mandarin: Cien Kang) kuşatılması sırasında sengünlerinden biri Yığa Bağa Yükün'ü öldürdü. Yerine geçen 河 Kiy [Bora] (Mandarin: Hu), kısa bir süre kukla kağanlık yaptıktan sonra bakanlardan 小燕 Yığa Yan (Mandarin: Şiao Yen) onu devirerek kendi hanlığını (Lıvang) kurdu.

Han olduktan sonra Buka sanı alan Yığa Yan, 503'te Kuzey Hanlığı'na saldırdı, ancak yenildi. Kuzey Hanlığı, Doğu ve Batı olarak bölündükten sonra Buka, ayaklanan Doğu komutanı 侯景 Kovi Çing'in (Mandarin: Hou Cing) sığınma isteğini onayıp, onu kuzeydeki Doğu Hanlığı'na karşı bir orduyla gönderdi. [Çing /Ying, yenen demektir.]. Ancak ordu, ilk başarılarından sonra yenildi. Buka öldükten sonra yerine geçen 小剛 Yığa Kang (Mandarin: Şiao Gang) ile 小東 Yığa Tonga'nın (Mandarin: Şiao Dong) kısa süren kukla hanlıklarından sonra, bir sengün olan 侯 Kovi (Mandarin: Hou) tahtı ele geçirdi ve kendi hanlığını ("Han") kurdu. Başkent Çiğin Kang'ı ele geçirmesine karşın Kovi, yalnızca yakındaki bölgeleri denetliyordu. Hanlık topraklarının geri kalanı teginlerin denetimi altındaydı. Sonunda teginlerden 小義 Yığa Yeğ (Mandarin: Şiao Yüi), Kovi'yı yenerek kendi hanlığını kurdu ve 元 Yüßen (Mandarin: Yüen) sanı aldı. Siçuan'da yerleşik olan kardeşi 小智 Yığa Çiği'yi

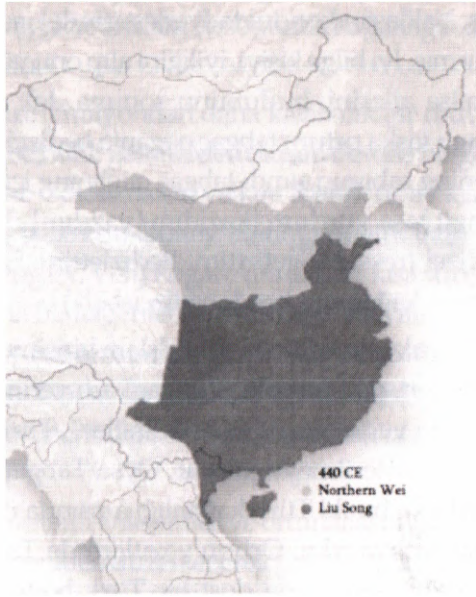
(Mandarin: Şiao Cii) yenmek için kuzeydeki Batı Hanlığı'ndan yardım istedi. Ancak Batı Hanlığı, Yığa Çiği'yi yendikten sonra Siçuan'ı ele geçirdi.

Yüßen öldükten sonra sengünler 陳八賢 Çen Bağa Yeßen (Mandarin: Çen Baa Şien) ile 王僧扁 Ong Sın Bißen (Mandarin: Vang Sing Bien), Yüßen'in yaşayan son oğlu Yığa Bang Çiği (小芳智 Şiao Fang Cii) han olarak tahta çıkardılar. [Çen / Çike; sert / kaba; Sın, boy / gövde; Bißen, bıçaklayan demektir.]. Kuzey Hanlığı ordularına karşı bir kaç yenilgiden sonra Ong Sın Bißen, 肖元明 Yığa Yüßen Ming'i (Mandarin: Şia Yüen Ming), 明 Ming / Bin sanıyla han olarak tahta çıkardı. Ancak, Çen Bağa Yeßen, Ming'in yönetiminden hoşnut olmayınca, onu öldürerek Yığa Bang Çiği yeniden tahta çıkardı. Çen Bağa Yeßen kısa bir süre sonra Yığa Bang Çiği da tahttan indirerek, 557'de kendi hanlığını kurarak 吳 Buka sanı aldı.

Buka'nın ölümünden sonra, yeßeni 常縣 Çang Yeßen (Mandarin: Çang Şien), 溫 Öng sanıyla tahta çıktı. Sengün 王林 Ong Lin (Mandarin: Vang Lin), bağımsız bir beylik kurmuştu ve artık sorun çıkarmaya başlamıştı. Ong Lin, kuzeydeki Doğu ve Batı hanlıklarıyla bağlaş kurdu. Yapılan savaşta Öng, Kuzey ordularını yendi. Öng'ün çabaları sonucu, Güney'in ekonomik durumu büyük ölçüde iyileştirildi ve hanlığın gücünü geri kazanıldı. Öng'ün ölümünün ardından oğlu 費 Bey (Mandarin: Fey) tahta çıktı. Amcası 常旭 Çang Sü (Mandarin: Çang Şüü), kısa süre sonra onu tahttan indirdi ve 軒 Sügen (Mandarin: Şüen) sanıyla tahta çıktı. [Sü, savaş; Sügen, savaşan / savaşçı demektir.]

Sügen, 573'te, kuzeye bir ordu gönderdi. Yıllarsüren savaşlar sonunda 577'de ordu yenildi. 581 yılında Tabgaç Suu (Mandarin: Suey) Kağanlığı kuruldu. Tabgaç Kağanı Öng, 588'de oğlu 楊光 Yang Kuvın'ı (Mandarin: Yang Guang) Güney Hanlığı üzerine bir orduyla gönderdi. [Kuvın, kayın (sert) demek-

tir.]. Ertesi yıl, Tabgaç Kağanlığı orduları başkent Çiğin Kang'ı ele geçirerek Güney Hanlığı'nı ortadan kaldırdı.

Kuzey Güney Hanlıkları

(I. Tabgaç) Suu Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin bugün 隋朝 Suey Çao “Suey Hanedanı” (MS 581-618) olarak adlandırdıkları bu kağanlık, Tabgaçların kurduğu ilk kağanlıktır. Mandarin okumasıyla Suey adı, Eski Türkçe suu (parlaklık, görkem) sözünden dönüştürülmüştür. Kıtaylardan ayrılan bir kol olan Tabgaçlar, bundan önce Kuzey Hanlığı'nı kurmuşlardı. Tabgaç adı, tabgacı (damgacı) sözünden Türk dili içinde kısalmıştır (yargıcı > yargıç gibi) ve 'yönetici' anlamına gelir. Kültegin Yazıtı'nda şöyle yazar:

“tabgaç budun ağısı yımşak ermiş süçik sabın yımşak ağın arıp ıraq budunıg ança yagutu er ermiş yaguru qontuqta isire angig bilge anta üyür ermiş edgü bilge kişig edgü alıp kişig yo-

rutmaz ermiş bir kişi yanıl sar oğusu budunu besükinge tegi udıqmaz ermiş". Tabgaç budununun ipeği yumuşakmış. Tath sözle, yumuşak ipekle aldatıp uzak budunu öylece yaklaştırmış. Yaklaşan kondukta [yerleştğinde] ise onu kendine bağlı kılmış. İyi bilge kişiyi, iyiliğini alıp onu yürütmezmiş. Bir kişi yanıl sa ailesini, budununu sonuna dek uyutmazmış.). " bengü taşka urtum tabgaç qaganta bedizçi kelürtüm bediztim mening sabımın sımdı tabgaç qaganıng içreki bedizçig ıtı". (... bengü taşa vurdum [kazıdım/yazdım]. Tabgaç kağanından bedizci (ressam) getirttim. Bedizlettim. Sözümü yazdırdım. Tabgaç kağanının kendi bedizcisi idi.)

Ancak günümüzün Türk-İslam birleşimcisi (sentezcisi) Türk tarihçileri, yazıtlardaki "Tabgaç" adı yerine "Çinli" adını kullanmayı yeğlerler. Böylece "Çinliler", Türklerin can düşmanı olarak gösterilmeye çalışılır. Oysa Tabgaçlarda bir Türk boyuydu ve bu iki Türk kağanlığı arasında doğal olarak bir çok savaş ortaya çıktı. Orhun yazıtlarında Tabgaçlar, dönemine göre düşman ya da dost bir Türk boyu olarak tanımlanır. Ancak yine de Orhun yazıtlarındaki Tabgaç adı, Türkçeye ve diğer dillere hep Çinli olarak çevrilir. Çünkü torluk (resmî) asun (dünyâ) tarihine göre Tabgaçların Türk olmaması gerekmektedir. Bu gerçeğin karartılmasına, torluk asun tarihinin sözcülüğünü yapan Türk tarihçileri de var gücüyle yardım etmektedir.

6. yüzyılın sonlarında Çin, daha çok zenginlik ve güç için durmadan birbirleriyle savaşan beyliklerle parçalanmış durumdaydı. 楊堅 Yanga Çiğın (Mandarin: Yang Cien) adlı bir komutan kuzeyi birleştirdiğinde, 581'de üç yüzyıllık bölünmüşlük sona erdi. Bu kağanlık yalnızca 37 yıl sürmesine karşın önemli yapısal değişiklikler yaptı ve bu da, ekinç (kültür) ile uzuşun (sanatın) geliştiği bir sonraki daha uzun süreli bir kağanlığın yolu açtı. Kamu yönetimi, yasalar ve toprak dağıtım

alanındaki onargalar (reformlar), kağanlık yönetiminin yeniden kurulmasına ve ortunaştırılmasına (merkezîleşmesine) yol açtı. Ancak kağanlığın, kılınsızlığı (ahlâksızlığı) ve büyük kamu tazalıkları (projeleri), ayaklanmalara ve sonunda kağanlığın devrilmesine neden oldu.

Yanga Çiğın, yarı milyondan daha kalabalık bir ordu ve 800 kişi taşıyabilen beş katlı gemilerden oluşan devasa bir gemi toparı (filosu) kurdu. Gök İrmak'ta yelken açarak üç ay içinde Nancing'i ele geçirdi. 589'da Güney Hanlığı düştü. Başkenti Çangan yaparak, Öng (文 Ven) Kağan sarı aldı ve kısa süre yaşayacak olan, önemli bir kağanlık kurdu. Kağanlık yalnızca iki kağan görebildi: 581-601 arasındaki 文 Öng ile 604-618 arasındaki oğlu 煬 Yanga. Güçlü sengünlerin (generallerin) yardımıyla birleşik bir Çin üzerindeki denetim pekiştirildi ve topraklar genişletildi.

Ayrıca yönetim sistemi iyileştirildi ve ortunaştırıldı (merkezîleştirildi). Yasa, yeniden düzenlenerek yalınlaştırıldı ve toprak onargası (reformu) yapıldı. Eski dokuz sıralı elçer (memur) düzeni kaldırıldı ve onun yerine, başkentte yapılan kamu yumuşu (hizmeti) sınavlarında gösterilen başarıya göre teğim (li-yâkat) temelinde yerel ilteberler (vâtiler) seçildi. Yetkililer daha sonra, yolsuzluğu azaltmak için doğdukları kentlerden uzak illere gönderildi ve görev süreleri üç ya da dört yılla sınırlandırıldı. Tüm inançlara hoşgörü gösterildi ve kağanlık yardımlarıyla desteklendi. Böylece olası bir bölünme nedeni en aza indirildi.

İlk olarak 5. yüzyılın sonlarında Kuzey Hanlığı döneminde kurulan Eşit Alan Sistemi genişletildi. Öng Kağan, bu düzeni 582'de tüm Çin'de uyguladı. Küçük çiftçilerin büyük mal iyelerince yutulmasını engellemek için çiftçilere 59 yaşına kadar işleyebilecekleri topraklar verildi. Çiftçiler emekli olduklarında ya da öldüklerinde toprakların çoğunluğu ülke yönetimine geri

dönüyor ve küçük bir kısmı da çocuklarına humaru (miras) olarak kalıyordu. Yoksul çiftçilere yardım etmek için diğer bir önlem olarak da, doğal kısrak (âfet) ya da kötü ürün dönemlerinde yoksul çiftçilere ayrılan tarı (tahıl) ambarları yapıldı.

Çanga, La Yang, 揚州 Yang Çoğu (Mandarin Yang Cou) gibi büyük kentlerdeki saray ve diğer kamu yapı tazalıklarına (projelerine) yapılan büyük yunlamalar (harcamar) ise, giderleri artırdı. Kağanın, sarayındaki beşekte (haremden) binlerce küнге (câriye) tutması ise kılınsızlığın (ahlâksızlığın) en göze batan örneklerinden biriydi. En kemelli (pahalı) tazalıklardan (projelerden) biri, Büyük Suvak (Kanal) olarak adlandırılan Gök Irmak ile San Irmağı birleştiren 40 metre genişliğinde büyük bir suvağın yapımıydı. Büyük Suvak, ordu birliklerinin ve tarı (tahıl) biçimindeki vergilerin güneyden, tarı sıkıntısı çekilen kuzeye taşınması için çok önemliydi. En büyük yapı tazalıklarından (projelerinden) biri de Çin Berkini'nin (seddinin) güçlendirilmesiydi. Çin Berkini Kuzey'deki Türklere karşı önemli bir savunma aracıydı ve bu nedenle genişletilerek güçlendirildi.

Üç Oğuzların kurduğu Türuk Kağanlığı'nın dördüncü kağanı Taspar'ın ölümünden sonra kağanlık, 584'te ikiye bölündü ve 603 yılına dek iç savaş sürdü. Mukan'ın oğlu Apa, kağanlığı istedi, ancak Kurultay bunun yerine öteki oğlu İşbara'yı kağan seçti. Her ikisinin çevresinde yandaşları oluştu. Çok geçmeden Mukan'ın üçüncü oğlu Tardu ile Mukan'ın kardeşi Taspar'ın oğlu Amrak da kağanlık istedi. Taspar Kağan ölmeden önce, ardından kendi oğlu Amrak'ın yerine ağabeyi Mukan'ın büyük oğlu Apa'nın kağan olmasını istemişti. Türk töresindeki kağanlık sırası da bunu gerektiriyordu. Taspar'ın ölümünden sonraki Kurultay sırasında İşbara, başka çıkar yolu olmadığını görünce, Apa'ya karşı Amrak'ı destekledi. Neden olarak da, aynı anadan olan kendi kardeşi Apa'nın annesinin hatun değil, küнге (câriye) olmasını gösterdi. İşbara, Apa'nın seçilmesi durumunda

ayaklanacağını söyleyerek Kurultay'ı keynedi (tehdit etti). Kurultay Amrak'ı atadı, ancak Apa'nın yandaşlarının tepkisi nedeniyle Amrak kağanlığı İşbara için terk etti.

Böylece İşbara kağan olarak bugünkü Moğolistan topraklarının ortasını, Tardu sağ yabgu olarak batı topraklarını, Amrak sol yabgu olarak doğu topraklarını, Apa da üst yabgu olarak kuzey topraklarını yönetti. Ancak 584'te İşbara Kağan, Apa'nın topraklarına baskın yaparak, annesini öldürdü. Apa batıya Tardu'ya sığınarak onunla bağlaş kurdu. Tardu'nun kardeşi Tamgan da bu bağlaşa katıldı. İşbara bu güçle başa çıkmayacağını anlayınca, kendini güvene almak için Tabgaç Kağanlığı'nın korumasını istedi. Tabgaçlar, bu isteği onadı. Ardından İşbara Apa'ya saldırdı, ama Apa bir kez daha batıya kaçarak, Buhara yakınlarındaki Paykent'e yerleşti. Ancak, İpek Yolu'nun denetimi konusundaki anlaşmazlık yüzünden bu kez de Tardu ile arası bozuldu.

587'de hem İşbara Kağan hem de Apa öldü. Onların ölümünden sonra kağanlığın doğusu, İşbara'nın kardeşi Bağa Kağan (587-589) ile İşbara'nın oğlu Tulan Kağan (589-599) yönetiminde kalırken, batı da Tardu (587-603) yönetiminde kaldı. Tulan'ın ölümünden sonra Tardu kısa bir süre doğu ve batıyı yeniden birleştirdi, ancak 603'ten sonra iki kanat kesinlikle birbirinden ayrıldı. Tardu, Tabgaç Kağanlığı'nın başkenti Çangan'a 600 yılında saldırdı ve Yanga Kağan'ın Türk Kağanlığı'nın iç savaşına karışmasına son vermesini istedi. Buna karşılık Tabgaç yalbarlığı (diplomasisi), Türik Kağanlığı içinde bir ayaklanma örgütledi. Bu da Tardu'nun kağanlığının sona ermesine yol açtı.

Tabgaç Kağanlığı orduları Vietnam'daki Annam ve Çampa'dan toprak ele geçirerek, ülke güneye doğru genişledi. Tabgaç ordusu bu savaşta, Çampa'nın fillerle donanmış ordusunun saldırısına uğradı. Kağanlık ordusu geri çekilir gibi yapı-

rak filleri tuzağa düşürmek için çukurlar kazdı ve Çampa birliklerini saldırmak için kışkırttı. Ardından fillere karşı “arbalet” (büyük tatar yayı) kullanılarak, fillerin kendi çerilerini çiğnemeleri sağlandı. Tabgaç birlikleri savaşı kazansa da, çerilerin sıtma gibi hastalıklara karşı bağışıklığı olmadığı için birçoğu hastalığa yenik düştü.

Kağanlık, Kore'nin üç hanlığından biri olan Goguryeo'ya saldırmak için bir dizi büyük akın düzenledi. Yanga Kağan, bu savaşlar için birçok kişiyi çeriliğe aldı. Bu ordu o kadar büyüktü ki, Goguryeo'ya saldırmadan önce tüm orduların son toplanma bölgesinden çıkması 30 gün sürdü. Ordu 3 binden çok savaş gemisi, bir milyonun üzerinde yaya, 50 bin atlı ve 5 bin topçudan oluşuyordu. Ancak dört saldırının hepsi de başarısızlıkla sonuçlandı ve kağanlığın bir daha hiç toparlayamayacağı mal-lık (finans) ve iş gücü açığına neden oldu.

Goguryeo savaşı ve köylülerinin katlandığı zorluklar 613'te yaygın bir ayaklanmaya yol açtı. Bu ayaklanma Türik Kağanlığı karşısında uğranılan yenilgilerle daha çok körüklendi. İkinci ve son kağan Yanga, artık Kut'unu yitirmişti. Ayaklanmalar 617'ye kadar sürdü. Yanga Kağan, 618'de çeşitli bulgakçı kümelerin başkente saldırısından sonra güneye kaçtı. Orada, kendi sengünlerinden birinin oğlu onu öldürdükten sonra kağanlık yıkıldı. Bu arada kuzeyde soylulardan 李元 İlig Yügen (Mandarin: Lii Yüen), bir ayaklanma başlattı ve ardından tahta çıkarak kendi kağanlığını (“Tang”) kurdu.

Burhancılık (Budacılık), daha önceki On Altı Beylik ile Kuzey Güney Hanlıkları dönemindeki gibi oldukça tıyaldı (popülerdi) ve Han Kağanlığı döneminde Hindistan'daki Kuşan Türkleri üzerinden Çin'e yayılmıştı. Konfüçyüsçü bilge 王彤 Ong Tung (Mandarin: Vang Tong), bu kağanlık döneminde yazıp öğretti.

(I. Tabgaç) Suu Kağanlığı

(II. Tabgaç) Tang Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 唐朝 Tang Çao “Tang Hanedanı” olarak adlandırdıkları bu kağanlık, Tabgaçların kurduğu ikinci kağanlıktır. Mançu tarihçileri Tang adını tam, olağan üstü, enfes, mükemmel gibi anlamlara gelen Tang sözünden almışlardır. İkinci Tabgaç Kağanlığı, Çin uzuş (sanat) ve ekincinin (kültürünün) altın çağı olarak görülür. 618'den 906'ya kadar süren bu kağanlık, Asya'nın büyük bir bölümüne yayılan uluslararası bir üne kavuştu.

Tang Kağanlığı, İpek Yolu ve deniz yolu aracılığıyla Avrupa, Orta Doğu, Orta ve Güney Asya ile olan ködüyü (ticâreti) artırdı. Yeni çini türleri ile gelişmiş gümüş işleme yasıncıları (teknikleri) gelişti. Orta Doğu'ya ipek, sır (cilâ), çini gibi mallar satıldı. Batı bölgelerinden gelen şarkılar, oyunlar ve çalgılar ka-

ğanlıkta tuyallaştı (popülerleştı). Bunlar, Kuça ile Tarım'ın diğır bölgelerinden gelen telli, üflemeli ve vurmali çalgılardı. Uygur bölgesinin şarkıları bir çok Tabgaç koşuğuna (şiiirine) esin kaynağı oldu. Uygur Türkleri, ekinç (kültür) ile uzuş (sanat) alanlarında diğır Türk elginlerinden (halklarından) daha ileri bir durumdaydı.

Kağanlığı kuran 李元 İlig Yüğın (Mandarin: Lii Yüen), önceki kağanlığı kuran Öng'ün teyze oğluydu. Suu Kağanlığı'nın çöküşü sırasında bugünkü Şenşı bölgesinin ilteberiydi. Büyük bir saygınlığı ve ordu deneyimi vardı. İllig Yüğın, 617'de oğlu ve onun gibi savaşıçı olan kızıyla birlikte Çangan'ı ele geçirdi. İkinci kağan Yanga'yı tahttan indirerek, onun çocuk yaştaki oğlu Yanga Yağ'a'nın (楊侑 Yang You) atabeyi oldu. 618'de Sengün 字文化及 Ög Öng Kuyaçı'nın (Mandarin: Yüü Ven Huacii) Yanga'yı öldürdüğü salığı (haberi) üzerine, Yanga Yağ'a'yı indirerek, kağan olarak tahta çıktı. [Kuyaçı, zırhçı demektir.]. 626'da Oğlu 李世民 İlig Şi Ming (Mandarin: Lii Şii Min) onu zorla tahttan indirinceye kadar, 高足 Aga Uz (Mandarin: Gao Zu) sanıyla tahtta kaldı.

İyi bir savaşıçı olan İllig Şi Ming, ilk önce iki erkek kardeşini pusuya düşürerek öldürdü. Kısa bir süre sonra, babasını tahttan indirerek kağanlığa geçti ve 太宗 Tay Song (Mandarin: Tay Zong) sanı aldı. [Song, soy / çocuk demektir.]. Tay Song, 628'de savaşıta ölenler için Burhancı (Budacı) anma töreni düzenledi ve ertesi yıl, savaşıın her iki yanında ölenler için taşmanların (keşişlerin) yalınabilmeleri (dua edebilmeleri) için büyük savaşıların yapıldığı yerlere Burhancı çaytılar (manastırlar) yaptırdı. Tay Song ayrıca Konfüçyüsçü bitilgecileri (akademisyenleri) belirlemek ve onları kamu yumuşuna (hizmetine) yerleştirmek için daha tutarlı bir düzen kurdu ve Konfüçyüsçü okullar açtı.

Uzun süren bir içsavaştan sonra 603'te, Türuk Kağanlığı Doğu ve Batı Kağanlıkları olarak ikiye bölünmüştü. Ötüken'den yönetilen Doğu Kağanlığı sırasında, 石皮 Şi Bi (Mandarin: Şii Pii) Kağan (609-619) ile İllig Kağan (620-630) Tabgaç Kağanlığı'ndaki soy değişimi (Suu ile Tang arasındaki geçiş) sırasında Tabgaçlara sürekli olarak saldırdı. [Eski Türkçe Şi, öğretmen / bilge; Bi, bey demektir.]. Sonunda 626'da, Tay Song Kağan ile İllig Kağan, Bian Köprüsü'nde Tengricilik geleneklerine göre ak bir atı keserek bir bağlaş kurdu. Tabgaçlar töleş (tazminat) ödedi ve daha çok vergi verme sözü verdi. Bu, Bey Suyu Bağlaş (Mandarin: 渭水之盟 Vey Şuey Ci Ming) ya da Begen Köprüsü Bağlaş (Mandarin: 便橋會盟 Bien Çao Hui Ming) olarak bilinir. Doğu Türuk Kağanlığı bu süre içinde Tabgaç topraklarına toplam 67 kez saldırı yaptı.

Doğu Türuk Kağanlığı 626-630 yılları arasında, Tabgaç Kağanı Tay Song ile bağlaş kuran kağanlık içindeki Dokuz Oğuzların ayaklanmasıyla çökmeye başladı. 630'da, 李靜 İlig Cing (Mandarin: Lii Cing) komutasındaki bir Tabgaç ordusu, 陰 Yin [gövde] Dağı Savaşı'nda İllig Kağan komutasındaki orduyu yendi. İllig Kağan kaçtı, ancak tutsak alınarak Çangan'a gönderildi. Böylece Doğu Türuk Kağanlığı ortadan kalktı.

Daha önce Doğu Türuk Kağanlığı'na bağlı olan boylar çevreye dağılmaya başladılar. Büyük bir kısmı da Çin'e yerleşti. Çin'e yerleşmiş olan Üç Oğuz beyleri, Tabgaç Kağanlığı'nı ele geçirmek için bir dizi deneme yaptı. İlk olarak 大布 Tapıg (Mandarin: Daa bu) 630-638 yılları arasında ayaklanarak kağanlığını ötüngedi (ilân etti). [Tapıg, saygı demektir.]. Ancak başaramayıp yenildi. Onu, 638-639 yılları arasında Yuğu Şat izledi. Ancak o da başaramadı. Bu arada 亦珠車壁 Yuğcu Cebe / Çebi (Mandarin: Yicu Çibi) de, 638-639 ve daha sonra 648-650 yılları arasında ayaklanarak kağanlığını ötüngedi. Ancak o da Tabgaç Kağanlığı'nı ele geçiremedi. 639 yılında Şi Bi Kağan'ın

oğlu ve Tölis Kağan'ın kardeşi 傑士帥 Çiği Şi Çoğa (Mandarin: Cie Şi Şuay), yanına topladığı 40 adamı ile Tay Song'un yazlık sarayına saldırdı. [Çiği, önleyen; Şi, öğretmen; Çoğa, tören / yöntem demektir.]. Ancak hepsi birlikte öldürüldü. [Nihal Atsız'ın "Düşman Çinlilerin" sarayını basan "Kahraman Kürşat ile 40 çerisi" uydurma öyküsünün gerçeği budur.]

Doğu Türuk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Çin'e yerleşen Üç Oğuzların San Irmak'ın güneyinde bulunmalarının iyi olmadığını dile getirenler çoğalmaya başladı. Bunun üzerine 641'de Tabgaç kağanı Tay Song, 阿史那李思摩 Aşuna İlig Sığma'yı (Mandarin: Aşına Lii Sımo), Çili Bi (七里皮 Çili Pii) kağanı sanıyla atayarak (641-643) çeşitli bölgelerde oturan Üç Oğuzları San Irmak'ın kuzeyine götürmesine ve orada duvarlar yaparak uzun süre sınır kalelerini korumasını arzuladı (karar verdi). [Çili, saygı demektir.]. 641 yılında Çili Bi Kağan, 30 bin avulluk (âilelik) boyu, 40 bin çerisi ve 90 bin atı ile San Irmak'ı geçerek 丁香 Tıng Yığına (Mandarin: Ding Şiang) Kalesine yerleşti. [Aşuna, aşan / geçen demektir. Çili, saygı demektir.].

Doğu Türuk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Tabgaç Kağanlığı, Batı Türuk Kağanlığı'na ve Tanrı Bölgesi'ndeki kağanlığa bağlı olan hanlıklara karşı akınlara başladı. 640'da Koço Hanlığı'na, 644'te Karaşar Hanlığı'na ve 648'de yeniden Koço Hanlığı'na yapılan akınlar sonunda yenilen Batı Türuk Kağanlığı geri çekildi. 657'de Tabgaç sengünü 蘇定芳 Suu Tıng Bang'ın (Mandarin: Suu Ding Fang), Türuk Kağanı İşbara'yı yenmesinden sonra Batı Türuk Kağanlığı da yıkıldı. Tabgaç Kağanı Tay Song, kendisini Üç Oğuzların da kağanı olarak ötüngeyerek (ilân ederek), İpek Yolu'nu denetim altına aldı.

Tay Song öldükten sonra, 650'de yerine oğlu 高宗 Aga Song (Mandarin: Gao Zong) tahta çıktı. Ancak yönetiminin çoğu 吳 Böke Hatun'nun denetimi altında geçti. [Eski Uygur belgelerine göre Buka adı, yalnız erkeklere verilirken, onun değişik bir söy-

lenişi olan Böke adı hem erkeklere hem de kızlara verilmektedir.]. Böke Hatun, Tay Song'un küngelerinden (câriyelerinden) biriydi. Tay Song'un ölümünden sonra bir çaytıya (manastıra) gönderildi, ancak ona uzun süredir tutkun olan Aga Song, saraya geri çağırdı. 660'ta Aga Song bir inme nedeniyle iş göremez duruma gelince, Böke Hatun onun görevlerinin çoğunu üstlendi. Böke'nin en büyük oğlu terken tegin (veliaht prens), annesinin davranışlarını sorgulamaya başladığında, 675'te birden bire öldü. Birçok kişi onu Böke Hatun'un ağıladığından (zehirlediğinden) kuşkulandı. Bir sonraki terken tegin oğlunu, 680'de bir ayaklanma tasarlamakla (planlamakla) suçlayıp sürgüne gönderince, oğlu daha sonra kendini öldürdü.

679 yılında Aşuna boyu önderlerinden 文福 Öng Bur (Mandarin: Ven Fuu) ile 風集 Bırık Çiği (Mandarin: Fing Cii), 尼舒夫 Nikü Bur'u (Mandarin: Nişu Fuu) kağan yaparak Tabgaçlara karşı ayaklandırıldılar. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak bulunan Nikü / Nekü, yaklaşık / herhangi demek olan negü sözünden gelir.]. 680 yılında Tabgaç ordusu Nikü Bur'un ordusunu yendi. Ardından Nikü Bur, kendi adamları tepерinden (tarafından) öldürüldü. Öng Bur, bu kez de 福年 Bungan'ı (Mandarin: Funien) kağan yaparak yine Tabgaçlara karşı ayaklandırıldı ama yine yenildiler. [Bungan / Mungan, şaşmış / hayran kalmış demektir.]. Bunun üzerine Öng Bur, Bungan ile birlikte Tabgaç ordusuna tutuzdu (teslim oldu) ve 681 yılında 54 adamıyla birlikte yokatıldı (îdam edildi).

Aga Song 683'te ölünce, yerine Böke Hatun'un yaşayan en büyük oğlu 中宗 Çong Song (Mandarin: Cong Zong) geçti. [Çong / Çung, güçlü demektir.]. Çong Song, kansının babasını başbakan olarak atamaya çalıştı. Ancak tahtta yalnızca bir buçuk ay kaldıktan sonra, annesi onu tahttan indirerek, yerine küçük kardeşi 瑞宗 Arığ Song'u (Mandarin: Rui Zong) geçirdi. Bu olay, bir grup Tabgaç tegininin 684'te ayaklanmasına neden

oldu. Ancak, Böke'nin orduları teginleri iki ay içinde bastır-
dı. 682 yılında Kutluk, Bungan'ın adamlarından geriye kalanlarla
birlikte ayaklanarak, kuzeydeki bir Tabgaç kalesini ele geçirip,
Tabgaç Kağanlığı'nın kuzeyine yerleşti. Kendilerini Yin dağları
çevresinde toparlayınca Kutluk, kardeşi Böğü Çur ile en yakın
arkadaşı Tongukuk, Üç Oğuz boylarının çoğunun desteğini ka-
zanmayı başardı.

İkinci Türik Kağanlığı olarak örgütlenen Üç Oğuzlar, 682
ile 687 yılları arasında Tabgaç ordularına karşı başarılı saldırılar
gerçekleştirdiler. İltiş Kağan sarı alan Kutluk, 687 yılında Yin
dağlarından ayrıldı ve güçlü ordusuyla, bugünkü orta ve
kuzey Moğolistan topraklarındaki öteki Türk boylarının yaşı-
dığı alanlara saldırdı. 687 ve 691 yılları arasında Dokuz Oğuz-
ların yaşadığı toprakları ele geçirerek kağanları Abuz Kağan'ı
öldürüp onlara boyun eğdirdi.

Böke Hatun, 690'da Burhan'ın (Buda'nın) bir kadın kağan
olarak kendi içinde yeniden doğduğunu öne sürerek, oğlu Arıg
Song'u terken teginliğe indirip, onun atabeyi (naibi) olarak ka-
ğanlığı yönetmeye başladı. Ancak 705'te bir saray urası (dar-
besi) ile devrildi ve oğlu Çong Song yeniden tahta çıktı. Böke
Hatun'un yönetimi sırasında ve sonrasında sarayda çok sayıda
kadın koşukçu (şâir) ile yazar bulundu. 706'da Kağan Çong
Song'un kansı 魏 Bey (Mandarin: Vey) Hatun, kız kardeşi ve
kızlarıyla birlikte kağanlık değrelerinde (dâirelerinde) çalışmak
için eşini inandırdı. 709'da, kadınlara oğullarına kumarı (miras)
bırakma yetkisi vermesini istedi, ki bu daha önce yalnızca er-
keklerin yetkisindeydi. Bey Hatun sonunda Çong Song'u ağu-
layarak, on beş yaşındaki oğlunu 710'da tahta çıkardı. 15 gün
sonra, 李隆基 İlig Yungcı (Mandarin: Lii Longci) [daha sonraki
sarıyla Kağan 玄宗 Yüßen Song] birkaç adamıyla saraya girip
Bey Hatun'u öldürerek, babası Arıg Song'u tahta çıkardı.
Ancak, Çong Song'un Bey Hatun'un etkisine girdiği gibi, Arıg

Song da kız kardeşi 太平 Tay Ming (Mandarin: Tay Ping) Hatun'un etkisi altına girdi. [Yungcu, tüketen/kullanan demektir.].

691'de İleriş Kağan ölünce, yerine Kapgan Kağan sanı alan küçük kardeşi Böğü Çur geçti. 696-697 yılları arasında Kapgan, Kıtaylara boyun eğdirdi ve Tabgaç ordularının ilerlemesine engel olan Tatabılarla bağlaştı kurdu. 706-707 yılında Bayırkuları yendikten sonra, Kerulen'in üst kısımlarından Baykal Gölü'ne kadar uzanan toprakları ele geçirdi. 709-710'da Azlara ve Çiklere boyun eğdirerek, Sayan dağlarını (Orhun yazıtlarında "Kögmen Yış") geçerek kuzeydeki Yenisey Kırgızlarına saldırdı. Kırgız kağanı Barlas savaşta öldürülerek, Kırgızlara da boyun eğdirildi.

712'de Tay Ming (Bin) Hatun başarısız bir saray urasından (darbesinden) sonra 713'te kendini astı. 712'de Arıç Song tahttan çekilerek, yerini oğlu 玄宗 Yügen Song'a bıraktı. 720'de Yügen Song, Bilge Kağan'a saldırdı. Ancak Tongukuk, Tabgaçların yanında savaşan öncü Basmıl ordusunu yendi. Türuk Kağanlığı orduları Gen Su'ya çekildi. Ertesi yıl Yügen Song, Tongukuk'a, Türuk Kağanlığı'nın Tibet'le bağlaştı kurmaması için urunç (rüşvet) önerdi. Bunu onayan Tongukuk, 30 tane at karşılığında 100 bin parça ipek aldı. Yügen Song, bu bilgeliği (!) karşısında Tongukuk'u övdü.

Dokuz Oğuzlardan Kutlug Bilge, Karluklar ve Basmıllarla bağlaştı kurarak, 744 yılında Ötüken'i ele geçirdi ve son Türuk Kağanı Ozmuş'ı yenerek, kellesini Tabgaç sarayına gönderdi. Ozmuş'tan sonra yerine oğlu Kulun Bey geçti. Tabgaç kağanı Yügen Song, Sengün 王仲慈 Ong Çong Sıgı (Mandarin: Vang Cong Su) bir orduyla gönderdi. Ong Çong Sıgı, Türuk ordusunun Apa Tarkan komutasındaki doğu kanadını yendi. Kulun Bey kaçmaya çalışsa da, Dokuz Oğuzlar onu tutuklayarak, 745'te babası gibi kellesini vurdular. Üç Oğuzların bir kısmı bozkırlardaki öteki boylara sığındı. Ancak Apa Tarkan, Bilge

Kağan'ın dul eşi ile Tongukuk'un kızı da içinde olmak üzere büyük bir kısmı ise Tabgaçlara sığındı. Tabgaç Kağanı Yügen Song, Bilge Kağan'ın dul eşini bir kunçuy (prenses) olarak ya-sallaştırarak, onu Üç Oğuzların başı olarak atadı.

Yügen Song'un 44 yıllık kağanlığı sırasında ülke bir altın çağ yaşadı. İlerici ve yardımsever bir kağan olarak görülen Yügen Song, 747 yılında ölüm kıynırını (cezâsını) bile kaldırdı. Kağan, ekince (kültüre) verdiği önemle ünlüydü. Ayrıca oyuya (mü-zîge) ve atlara karşı bir tutkusu vardı. Bu amaçla bir bûdüyen (dans eden) atlar sürüsü oluşturdu ve ünlü at bedizcisi (res-samı) Han Gan'ı sarayına çağırdı. Ayrıca Kağanlık Oyu Bitil-gesi'ni (Müzik Akademisi'ni) kurdu. Ancak Yügen Song, bir küngesine (Câriyesine) o kadar tutkundu ki kağanlık görevle-rini görmezden gelmeye ve avul (âile) üyelerini yüksek görev-lere getirmeye başladı. Sonunda büyük bir ayaklanma patlak verdi.

"Bir Üç Oğuz olan Tabgaç Kağanlığı komutanlarından 安祿山 Anglı Şan (Mandarin: An Lu Şeen), 744'te Kıtaylara karşı kazandığı bir savaş ile ünlüydü. [Anglı, akıllı / zekî; Şan, dağ demektir.]" Kuzey sınırlarını koruyan tımar iyesi Tabgaç ko-mutanları, topraklarının oğullarına geçme yetkisini de kazana-rak, gittikçe güçlenmişlerdi. Bu da, kağanlığı ortundışı (âdemi merkezî) bir yapıya dönüştürmüştü. Anglı Çen, 755'te 100 bin-den çok çeriden oluşan ordusuyla ayaklandı. La Yang'ı ele ge-çirdikten sonra, kısa süreli bir hanlık bile kurdu. Tabgaç Sengünü 郭子儀 Kuya Uz Yiği'nin (Mandarin: Guo Zı yii) baş-kentte orduya yeni katılan çerileri, Anglı Çen'in sınır akıncıla-rıyla boy ölçüşemezdi. Bu nedenle saray yaşayanları Çangan'dan kaçtı. Terken Tegin, çeri topladığı bir sırada Anglı Çen'e yakalanmamak için kaçmak zorunda kaldı.

Tabgaç Kağanı 756'da Dokuz Oğuz Kağanı'ndan yardım is-tedi. Dokuz Oğuzlar, Tabgaçların yardımıyla Üç Oğuzların

Türük Kağanlığı'nı yıktıktan sonra, Dokuz Oğuz Kağanlığı'nı kurmuşlardı. 747 yılında Kutluğ Bilge Kül Kağan ölünce, yerine oğlu Bayan Çur'u kağan olarak bıraktı. [Dokuz Oğuz Kağanlığı bugün yanlış olarak Uygur Kağanlığı olarak adlandırılıyor.]. Dokuz Oğuz kağanı Bayan Çur kızını bir Tabgaç tegini ile evlendirmiş, kendisi de bir Tabgaç kunçuyu ile evlenmişti. Ayrıca Tabgaç Kağanlığı, Dokuz Oğuz Kağanlığı'na bol bol yiğ (ham) ipek armağan etti.

Bayan Çur Kağan, oğlu Karı Çur Tegin komutasındaki dört bin atlıdan oluşan bir orduyu Tabgaçların yardımına gönderdi. 757 yılında Çangan ile La Yang kurtarıldı. La Yang'daki savaştan sonra Dokuz Oğuzlar kenti üç gün boyunca yağmaladılar. Tabgaç kağanı, yardımcıları için Bayan Çur'a 20 bin parça ipek gönderdi. Tibetliler bu çolayı (fırsatı) değerlendirerek, Tabgaç tabınlığındaki birçok bölgeye baskın düzenledi. Angli Çen'i, 757'de enüklerden birinin öldürmesine karşın ayaklanma durmadı. Angli Çen'in yakın arkadaşı ve yine bir Üç Oğuz olan 史思明 Şi Sığ Ming (Mandarin: Şi Sı Ming), Angli Çen'in öldürülmesinden sonra ayaklanmayı sürdürdü.

759'da Dokuz Oğuzlar, bitmeyen bu ayaklanmayı ezmek için Tabgaçlara yardım etmeye çalıştılar, ancak başarısız oldular. Bayan Çur Kağan ölünce, yerine oğlu Tengri Böğü geçti. 762'de Tengri Böğü, Tabgaç Kağanlığı'nı 4 bin çeriyle ele geçirmeyi düşündü, ancak pazarlıklardan sonra sonra Tabgaçlarla anlaşarak La Yang'da ayaklananları yenmelerine yardım etti. Savaştan sonra Dokuz Oğuzlar kenti yine yağmaladı. Yardımları ve kenti terk etmeleri için Tabgaçlardan 100 bin parça ipek aldılar. 763 yılında Şi Sığ Ming'i kendi oğlu öldürdükten sonra ayaklanma sona erdi.

779'da Dokuz Oğuz Kağanı Tengri Böğü, Soğdakların kışkırtmasıyla Tabgaç Kağanlığı'nı yine ele geçirmeyi tasarladı. Ancak Tengri Böğü'nün amcası Tun Bağa Tarkan, bu tasarıya

karşı çıkararak, Tengri Bögü ile birlikte avulunu (âilesini) ve onu kışkırtan Soğdakları öldürdü. Tun Bağa Tarkan, Alp Kutluk Bilge Kağan sanı alarak Dokuz Oğuz tahtına çıktı.

Tabgaç Kağanlığı 845'te, çetelerin ve ırmak korsanlarının Gök Irmak boyundaki yerleşimleri yağmalamalarını engellemeyemedi. 858'de Sarı Irmak taşarak büyük bir alkınca (felâkete) yol açtı. Büyük Suvak (kanal) boyundaki, Kuzey Çin Ovası'nın yerleşimleri ve tarım toprakları sular altında kaldı. On binlerce kişi boğdu. Ayrıca 873'te ortaya çıkan kıtlık, kağanlığın temellerini sarstı. On binlerce kişi açlıkla karşı karşıya kaldı. Artık Tabgaç kağanları Kut'larını yitirmeye başlamıştı.

820'den sonra enükler (hadımlar), saray dolambaçlarıyla (entrikalarıyla) kağanları birbiri ardına öldürdü. 835'te Öng Song Kağan, buna bir son vermek için enüklere karşı bir pusur kurdu, ancak başarısız olunca üç bakanı ile bin saray görevlisi kent alanında yokatıldı (îdam edildi). 860 yılında çeteler ve küçük ordular, ködücüler (tüccarları) soymaya, kentlere saldırıya ve çok sayıda kişiyi öldürmeye başladı. Doğal kısırlıklar (âfetler) ve tımar iyelerinin ortundan bağımsız davranışlarına ek olarak, 874'teki Huang Çao Ayaklanması'nın bastırılması on yıl sürdü. Küçük ordular büyüklüğündeki büyük haydut kümeleri, kırsal bölgelere büyük ziyan verdi. [Ziyan sözü Farsça değil, Eski Türkçe çetin / güç anlamına gelen sığan sözünden Oğuz lehçesi içinde dönüşmüştür.].

Kağanlığın son yirmi yılı boyunca aşamalı çöküşü, kuzey Çin'de iki komutanın yükselişine ve karşı karşıya gelmesine yol açtı. Bunlar 李克用 İlig Kıv Yanga (Mandarin: Li Ku Yong) ile 朱溫 Çuğ Öng'dü (Mandarin: Cuu Ven). İlig Kıv Yanga, Türk Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Çin'e yerleşen Üç Oğuz beylerinden. Mançu tarihçileri bu Oğuzları, eski Türkçe boy beylerinin sarı olan şat sözünden dönüştürdükleri "şatuo" olarak adlandırır. Çuğ Öng ise bir Tabgaçtı. Daha önce Tabgaç ordu-

ları, İllig Kıy Yanga komutasındaki Üç Oğuzların yardımıyla Şi Sığ Ming'in ayaklanmasını bastırarak onu tutsak almıştı. Yardımlarından dolayı İllig Kıy Yanga'ya 朱全忠 Çuğ Çögen Çong (Mandarin: Cu Çüen Cong) sanı verildi.

901 yılında Çuğ Öng, başkent Çangan'ın ve kağanlık avulunun (âilesinin) denetimini ele geçirdi. 904'te Kağan 趙總 Çağa Song'u (Mandarin: Cao Zong) öldürerek, yerine onun genç oğlu 艾 Ay'ı tahta çıkardı. Ertesi yıl Ay'ın kardeşleriyle kağan atabeyi (nâibi) 河 Kıy Hatun'u ve birçok yöneticiyi yokattı. 907'de, Ay'ı devirip kendisi tahta çıktı ve bir yıl sonra Ay'ı ağılayarak öldürdü. Kuzey Çin'de Kıtaylar 907'de, Çuğ Öng'e karşı İllig Kıy Yanga ile bağlaş kurarak Kıtay Kağanlığı'nı kurdu. Çuğ Öng, o yıl öldü. İllig Kıy Yanga ise, ondan bir yıl sonra 908'de öldü.

Mançu tarihçilerinin 五朝十國 Vuu Çao Şi Guo "Beş Hanedan On Beylik" dönemi olarak adlandırdıkları sürede, Tabgaç Kağanlığı'nda 960 yılına kadar, kısa süre yaşayan arka arkaya beş kez haneden değişimi oldu ve kağanlık toprakları giderek küçüldü. Bu nedenle, 907-960 arasındaki dönemi Tabgaç Tang Kağanlığı'ndan ayrı tutmak doğru olmaz. Kağanlık topraklarının bir kısmında ise yine kısa süre yaşayan on beylik kuruldu. 960'ta Üçüncü Tabgaç Kağanlığı (Song) kurulduktan sonraki 19 yıl içinde bu beylikler yavaş yavaş bastırıldı. Bu dönemde, ortaya çıkan beylikler arasında neredeyse sürekli bir savaş vardı. Hepsinin amacı, Tabgaç Kağanlığı'nın ardılı olarak ülke çapında yasallık kazanmaktır. Dolayısıyla "Beş Hanedan On Beylik" diye adlandırılan bu dönemi Tabgaç Kağanlığı içinde incelemek gerekir.

Çuğ Öng 907'de çocuk kağan Ay'ı devirerek tahta çıktıktan sonra, kağanlık topraklarının çoğunu denetimi altında tuttu. Mançu tarihçiler bu dönemi (907-923) "Sonraki Liang" olarak adlandırır. Daha sonra 923'te bir Üç Oğuz beyi olan İllig Kıy

Yanga'nın'un oğlu 李存勗 İlig Sügen Sü (Mandarin: Li Suen Şüü), Çuğ Öng'ü devirerek tahta çıktı. İlig Sügen Sü, Kuzey Çin'in çoğunu yeniden birleştirdikten sonra ertesi yıl, 907'de 李茂珍 İlig Mar Çin'in (Mandarin: Li Mao Cın) Gensu, Şenşi ve Siçuan'da kurmuş olduğu beyliği yıktı. Ancak 926'da, bir su-bayın ayaklanması sırasında öldürüldü. Onun yerine, İlig Kıy Yanga'nın yine Üç Oğuz olan övey oğlu 李繼源 İlig Çiği Yügen (Mandarin: Lii Cii Yüen) tahta çıktı. 936'da Çiği Yügen'in damadı ve yine bir Üç Oğuz olan olan 石敬瑭 Şi Çing Tang (Mandarin: Şi Cing Tang) ayaklanarak, Kıtay birliklerinin yardımıyla başkenti ele geçirip tahta çıktı. Mançu tarihçileri bu dönemi (923-937) "Sonraki Tang" olarak adlandırır.

Ancak 943'te, Kıtay Kağanlığı savaş açıp üç yıl içinde Tabgaç başkentini ele geçirince, Şi Çing Tang devrildi. Kıtaylar, bir süre sonra bölgeden geri çekildi. Mançu tarihçileri bu dönemi (936-943) "Sonraki Jin" olarak adlandırır. Yine bir Üç Oğuz olan 劉知遠 Ulu Çiği Yügen (Mandarin: Liu Cii Yüen), 947'de kağanlık başkentine girerek tahta çıktı. 951'deki bir urasın (darbenin) ardından 郭威 Kuduğ Bey (Mandarin: Guo Vey) adlı bir Tabgaç sengünü tahta çıktı. Mançu tarihçileri bu dönemi (947-951) "Sonraki Han" olarak adlandırır. Kuduğ Bey'in 954'te ölümünden sonra, övey oğlu 柴榮 Çağ Arun (Mandarin: Çay Rong) tahta geçerek, kağanlığı yeniden birleştirmeye çalıştı. [Arun, imir (şafak) demektir.]. 960 yılında, sengün 趙匡胤 Çağa Kuvan Yin (Mandarin: Cao Kuang Yin) bir urasla Çağ Arun'u devirerek tahta çıktı ve Üçüncü Tabgaç Kağanlığı'nı (Song) kurdu. Mançu tarihçiler bu dönemi (951-960) "Sonraki Cou" olarak adlandırır.

Mançu tarihçileri, güneyde kurulan on beyliği ise 楊吳 Yang Vuu (907-937) [Yanga Buka], 吳越 Vuu Yüe (907-978) [Buka Ay], 閩 Min (909-945) [Ming / Bin], 馬楚 Maa Çu (907-951) [Mar Çuğ], 南漢 Güney Han (917-971), 前蜀 Önceki Şuu (907-

925) [Yuğ / Yoğ], 後蜀 Sonraki Şu (934-965), 荆南 Güney Cing (924-963) [Çing / Ying], 南唐 Güney Tang (937-976) ve 北漢 Kuzey Han (951-979) olarak adlandırılırlar. Üç Oğuzların kurduğu “Kuzey Han” dışındaki tüm beylikleri Tabgaçlar kurdu. Dolayısıyla, bu beyliklerin de gerçek adlarını bilmiyoruz.

Tabgaç Tang Kağanlığı çökerken 907'de Kuzey Çin'de Kıtay Kağanlığı, çöktükten sonra da 960'ta Güney Çin'de Üçüncü Tabgaç Kağanlığı kuruldu. 1038'de ise, Tangut Kağanlığı kuruldu. Bu üç kağanlık da Çin'de kurulan Türk kağanlıklarıydı. Bu dönemde yaşayan Kaşgarlı Mahmud'un bir Türk ülkesi olduğunu söylediği Çin, bu üç kağanlığın topraklarıydı.

(II. Tabgaç) Tang Kağanlığı

Kıtay Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 遼朝 Liao Çao “Liao Hanedanı” olarak adlandırdıkları Kıtay Kağanlığı, 907'den 1125 yılına kadar Kuzey Çin'i yönetti. Mançular Liao adını, Kuzeydoğu Çin'deki 遼 Liao Irmağı'nın adından alarak takmışlardır. Yoksa Kıtaylar kağanlıklarını “Liao” olarak adlandırmadılar. Mandarin okumasıyla liao sözü, Türkçe 'inilti' demek olan yığı sözünden dönüştürülmüştür. Irmağın Türkçe adı 遼 Yığı'dır. Kıtay adı, Eski

Türkçe düzeltmek, iyileştirmek anlamlarına gelen qıdamak / qıtmak sözünden, eski dildeki -ay yapım ekiyle türemiştir ve 'düzgün olan', 'iyi olan' anlamlarına gelir. Orhun Yazıtları'nda bu boyun adı olarak geçen Kitan adı da, Kıtay adının Eski Türkçedeki dört çoğul ekinden biri olan -n çoğul ekiyle türemiş olan biçimidir.

Mançu tarihçilerinin 鮮卑 Şien Bey (Yeğen Bey) olarak adlandırdıkları Kıtaylar, Kunlulardan bölünen eski bir Türk koludur. 87 yılında Kunluların doğu kolu 500 bin kişi olarak Kun birliğinden ayrıldıktan sonra, 93 yılında 400 bin kişi daha bu ayrılanlara katıldı. Kıtaylar sekiz boydan oluşuyordu ve toprakları bugünkü İç Moğolistan'ın doğusu ile Mançurya'yı kapsıyordu.

Kıtaylar, 6. ile 9. yüzyıllar arasında sırasıyla Türuk Kağanlığı, Dokuz Oğuz Kağanlığı ve Tabgaç Kağanlığı'nın egemenliği altında yaşadılar. 605 yılında Kuzey Çin'e baskınlar düzenlediler. Tabgaç kağanı, Türuk Kağanlığı'ndan Kıtaylara karşı yardım isteyince, Türuk Kağanlığı 20 bin atlı gönderdi. Tangutlar gibi, Kıtaylar da 7. ve 8. yüzyıllarda Türuk ve Tabgaç kağanlıkları sınırları arasında bir ara güç olarak kaldı. Kıtaylar, Kırgızların Ediz Kağanlığı'nı yıkmasından ve İkinci Tabgaç Kağanlığı'nın çökmesinden sonra gelişen bir güç olarak öne çıktı. Kıtay boylarını birleştirmeyi başaran Kıtayların 耶律 Yarud (Mandarin: Yelü) boyunun beyi 阿波吉 Abacı (Mandarin: Aboci), 907 yılında Kıtay Kağanlığı'nı kurdu. [Abacı, kâbus demektir.] Kağanlığın alanı bugünkü Mançurya, Moğolistan ile Çin'in kuzey bölgelerini kapsıyordu.

Abacı önce doğudaki Mançulara saldırarak onları tabınlığı altına aldı. 903'te tüm Kıtayların baş komutanı seçildi. İki yıl sonra, Üç Oğuz beyi İllig Kıv Yanga ile kan andı içmek için 70 bin atlıyla birlikte onun yanına gitti. 907'de diğer yedi Kıtay boyunun desteğini alarak, Kıtayların önderi oldu. Daha sonra

Kıtay boy beylerinin yedisini de öldürdü. 912 ve 913'te Abaçı'nın kendi avul (âile) üyeleri ayaklanma girişiminde bulundular. İlk ayaklanmanın yenilgiye uğratılmasından sonra Abaçı, bulgakçıları bağışladı. 917 ile 918'deki ikinci ayaklanmadan sonra, yalnızca kendi kardeşlerini bağışladı, ancak diğerlerine ölüm kıyını verdi.

Abaçı, 916'da Tanrı Kağanı sarı olarak kağanlığını duyurdu. İlk eşinden olan en büyük oğlu 貝 Bey'i (Mandarin: Bey) terken tegin olarak seçti ve tüm soyluların and içmesini istedi. İki yıl sonra Kıtay sarayı, içinde büyük bir bahçe ile kağanlık çadırlarının bulunduğu yüksek duvarlarla çevrili olan, bugünkü İç Moğolistan'ın doğusundaki Bayın kentine taşındı. Kağanlığın yönetimi, yaylak-kışlakçı boyları denetleyen kuzey yönetimi ile kentlerde yerleşik oturan boyları denetleyen güney yönetimi arasında bölündü. İki yönetim kurumuna başbakanlar başkanlık ediyordu. Güneydeki yönetimi yönetici Yarud boyu atarken, kuzeydeki yönetimi de diğer Kıtay boylarının oluşturduğu birlik atıyordu.

920'de Abaçı, Kıtay yazısı olarak bilinen Çin yazı imgelerinin kullanılmasını buyurdu. 925'te bir Uygur elçiliğinin gelmesinden sonra Abaçı, küçük kardeşi 迭 剌 Tığlı'dan (Mandarin: Dieli) -bugün eski Uygur alfabesi denilen- eski Türk yazısını incelemesini istedi. Kıtay Kağanlığı döneminden kalan hiç bir kapsamlı belge günümüze ulaşmadı, çünkü daha sonra Mançu Kağanlığı döneminde tümü ortadan kaldırıldı. Yok edildi ya da saklanıyor. Mançuların Kıtaya karşı özel bir kını vardı.

Kağanlığı sırasında, Abaçı diğer komşu Türk boylarına saldırarak Kıtay topraklarını genişletti. 922'den 923'e kadar Tabgaç Kağanlığı'na baskınlar düzenledi. Bir yıl sonra bugünkü Moğolistan topraklarında yaşayan Tatarlara saldırdı. Akınları 926'da ölümüne kadar sürdü ve Kore'nin kuzeyindeki Balhae Hanlığı'nı yıktı. Abaçı 6 Eylül 926'da 54 yaşında tifodan öldüğünde, ardında koskoca bir kağanlık bıraktı.

Abaçı Kağan'ın ölümünden sonra, 德廣 Tugan (Mandarin: Diguang) tahta çıktı. Tugan, Abaçı'nın ikinci oğluydu. En büyük oğlu ve terken tegin olan 26 yaşındaki ardılı Bey'i, aydın olduğu gerekçesiyle tutucu Kıtay seçkinleri sevmiyordu. Bey'in, bediz yapma ve yazı yazma becerileri vardı ve geniş bir kitaplığı bulunuyordu. Ayrıca oyu (müzik), otacılık (tıp) ve fal (kehânet) konularında analtılıydı (meraklıydı). Bu yüzden Abaçı, Bey'i terken tegin olarak atadığında, tüm beylere bağlılık andı içirmişti.

Ancak, kocasıyla birlikte binlerce atlıya komuta eden ve akınlarda birliklere önderlik eden annesi 舒祿平 Sulug Ming (Şulu Ping), kocasıyla birlikte gömülmesi için sağ elini kestikten sonra tüm işlerin denetimini atabey (nâip) olarak ele geçirdi. [Sulug, arığ (namuslu) / temiz demektir.]. Sulug Ming (Bin), Bey'in çekilerek yerine kardaşı Tugan'ın tahta çıkmasını istiyordu. 927'nin sonlarına doğru, Bey çekilince, Tugan tahta geçti. Bey, daha sonra Tabgaç Kağanlığı'na sığındı, ancak oradaki soy değişimleri sırasında öldürüldü.

929'da Tatar boylarından Kongratlar ayaklandı. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra Tugan Kağan, o yıl küçük kardeşi 李虎 İlig Kuy'u (Mandarin: Lii Huu) Tabgaç Kağanlığı'na saldırması için gönderdi. 933'te Tugan, Tangut boylarına karşı bir akın düzenledi. Bu dönemde Kıtay topraklarının en büyük genişlemesi sağlandı. O sırada Tabgaç Kağanlığı karışıklık içindeydi. 936'da 席景堂 Şi Ying Tang (Mandarin: Şi Cing Tang), Kıtayların yardımıyla Tabgaç tahtına çıktı. Ardından bir alkayış (teşekkür) olarak, 16 bölgeyi Kıtaylara verdi. Tugan birden hastalanarak 947'de 45 yaşında öldü.

Tahta geçen 阮 Orun (Mandarin: Ruan), Bey'in oğluydu ve terken tegin değildi. [Konum, yurt, taht gibi anlamlara gelen Orun, eski Uygur belgelerinde bulunan bir addır.]. Bey'in 930'da ayrılmasından sonra Tugan, Orun'u büyütmüştü ve bir-

birine baba oğul kadar yakındılar. Orun, Tabgaç saldırısına katılarak yetenekli bir savaşçı ve komutan olarak kendini kanıtlamıştı. Yiği, başkente geri dönerken Orun'a saldırdı ama yenildi. Babaannesi Sulug Ming de, daha sonra kendi ordusunun başında Orun'a saldırdı. İki ordu, başkentün güneyinde, Şar Irmağı kıyısında karşı karşıya geldi. Günlerce süren savaştan sonra yenen yenilen belli olmayınca, bölelerden (kuzenlerden) birinin aracılığıyla barış yapıldıktan sonra Orun'un kağanlığı tanındı.

Orun Kağan, Sulug Ming ile Yiği'yi başkentten sürgün etti. 948 yılında Tugan'ın ikinci oğlu, Orun'u öldürmek için pusu kurdu. Pusu başarısız oldu ve saldırganlar bağışlandı. Orun, 949'dan 950'ye kadar Tabgaç topraklarına saldırdı. 951'in sonlarında, dedesi Abaçı'nın küçük kardeşinin oğlu 查格 Çaka (Mandarin: Çağı), Orun'u öldürmeye çalıştı, ancak yakalanarak öldürüldü. Bu dönemde, 960 yılında Üçüncü Tabgaç Kağanlığı kuruldu. Orun, 969 yılında 33 yaşındayken öldü ve yerine henüz tahta geçecek yaşta bir oğlu olmadığı için, bir dizi ayaklanma çıktı.

Daha sonra tahta Tugan'ın en büyük oğlu 舒祿 Sulug (Mandarin: Şulu) geçti. Sulug çok içiyor ve çoğunlukla ya avlanıyor ya da uyuyordu. Dolayısıyla böleleri Sulug'u bir kaç kez pusu kurularak öldürmek istediler, ancak yakalanıp öldürüldüler. 969'da Sulug, bütün bir ayını içki içerek geçirince, korumalarından bir kaçını öldürmeye başladı, ancak daha sonra korumalarından altısı onu öldürdü.

Sulug'tan sonra tahta geçen Orun'un oğlu 西安 Yeğen (Mandarin: Şien) döneminde Tabgaç Kağanlığı, 978'de bir beylik dışındaki tüm beylikleri ortadan kaldırdı. 980'deki bir savaşta Kıtaylar, Tabgaçları yendi. 982'deki başka bir savaşta ise Tabgaçlar Kıtayları yendi. Kıtaylar 973'e gelindiğinde, Kıtaylar Tangutlarla sorun yaşamaya başladı. Mançular, 973 ve 976'da

Kıtay topraklarını yağmaladı. 982'de Yeğen bir av sırasında hastalanarak 34 yaşında öldü. Yerine oğlu 11 yaşındaki 龍鬚 Yungçı (Mandarin: Longşü) tahta çıktı. Bu nedenle annesi 燕燕 Yengen (Mandarin: Yenyen) atabeyliğini yaparak 1009'da ölünceye kadar kağanlığı yönetti. [Yengen, yenen demektir.]. Yengen, çok yetenekli bir kadındı ve savaşlarda ordulara komuta ediyordu. 997'de Mançular tümüyle Kıtay tabınlığı altına alınarak vergiye bağlandı. Mançu beyleri, aylığa bağlanarak saray görevlisi yapıldı.

Kıtayların Kore'deki Balhae Hanlığı'nı yıkmasından sonra diğer bir Kore hanlığı olan Goryeo ile Kıtayların arasındaki ilişkiler bozuldu. Goryeo, Kıtay Kağanlığı'na karşı Kıtay Kağanlığı'nın güneyindeki Tabgaç Kağanlığı'nı desteklemeye başladı ve Kıtayların tabınlığı altındaki Mançuların yaşadıkları toprakları ele geçirdi. Tabgaçlara saldırmayı tasarlayan Kıtaylar, bunun yerine 993'te Goryeo'ya saldırdı. Ancak Kıtay orduları Çongçon Irmağı'nın ötesine geçemeden geri çekildi. Kıtaylar daha sonra 1010'da bir kez daha Goryeo'ya saldırdılar. Kıtay kağanının yönettiği bu savaşta Kıtay orduları Goryeo'nun başkenti Kaesong'u ele geçirdi. 1018'deki üçüncü ve son Kıtay saldırısını, Goryeo orduları püskürttü. Bundan sonra iki kağanlık arasındaki 30 yıllık savaş sona erdi.

Kıtay Kağanlığı, Çin ovasının kuzeyinde önemli bir güç durumuna gelerek eski Tabgaç topraklarının kuzeyi ile Dokuz Oğuz ve Tatabı topraklarını egemenliği altına aldı. Tabgaçlarla 1005 yılında yapılan bir antlaşmayla, 120 yıl boyunca Kıtay Kağanlığı ile Üçüncü Tabgaç ("Song") Kağanlığı arasında barış sürdü. 1031'de Yungçı 60 yaşındayken öldü. Yerine en büyük oğlu 15 yaşındaki 宗申 Song Yen (Mandarin Zong Şen) geçti. [Song, oğul; Yen, gövde demektir.]. 1043'te kağanlık içinde yaşayan Tabgaçların ok ve yay taşımaları yasaklandı. 1046'da Kıtayların Tabgaç Kağanlığı'na köle satmaları yasaklandı.

1042'de Tangutlar, Tabgaçlara saldırdı. İlk Tangut kağanı 1043'te, Tabgaçlarla olan savaşında Kıtayların kendisine katılmalarını istediğinde, Song Yen bu isteği geri çevirdi. 1044'te Kıtay topraklarında yaşayan Tangutlar ayaklanarak, Tangut Kağanlığı'na sığındı. 1048'de Tangut Kağanı ölünce taht, bebek yaşta olan oğluna geçti. Kıtaylar, bundan yararlanarak Tangutlara saldırdı. Kıtay ordusu, çok az bir direnişle karşılaştı, ancak atları için su ve otlak eksikliği nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldılar. Song Yen, 1055'te 39 yaşındayken öldü. Yerine oğlu 弘基 Kunçi (Mandarin: Hongci) geçti. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçen Kunçi, kuncu (gaspçı) demektir.]. Kıtay Kağanlığı Kunçi'nun kağanlığı sırasında görece durgun bir dönem yaşadı. Kağanlığın tabınlığı altındaki Tatar boyları bir kaç kez ayaklandılarsa da, bu ayaklanmalar bastırıldı. 1101'de Kunçi, 68 yaşındayken ölünce yerine torunu Yinçü (延禧 Yenşi) geçti. [Yinçü, inci demektir.].

1103 ve 1105 yılları arasında Tangutlar, Kıtaylar'dan bir çok kez Tabgaçlara saldırılarını istediler, ancak Kıtay sarayı bu isteği buksadı (reddetti). Komşu ülkelerle ve boylarla yalbarsı (diplomatik) ilişkiler korundu. Tatarlar bile 1106, 1110 ve 1112'de bağlılık sözü veren elçiler gönderdi. Barış dönemine karşın, 1125'te Mançular ayaklandı. Mançular, Goryeo (Kore) sınırından kuzeye doğru uzanan bölgede parçalanmış boylar olarak yaşıyordu. Küçük bir elgin (halk) olmalarına karşın, Tabgaç Kağanlığı onları Kıtaylara karşı gizli bir bağlaş olarak görüyor ve kışkırtıyordu.

Kıtaylar, Mançuları üç kümeye ayırmıştı; Kıtay toplumuna uyum sağlamış olan “uygar” Mançular, Kıtaylara bağlı olan “turtut” (itaatkâr) Mançular ve sarayla düzenli ilişkisi olan “yaban” Mançular. Yaban Mançular, biçimsel olarak Kıtaylara bağlıydı, ancak işlevsel olarak bağımsızdı. Yaban Mançu boylarından biri olan Vanyan boyu, komşu Mançu boyları üze-

rinde tabınlık kurarak bir Mançu birliği yarattı. Kıtay sarayı ise büyük bir yanlış yaparak, bunu onayıp beylerine ilteber (vâli) sanı verdi.

Mançu sorunu, 1112 sonlarında, Yinçü'nün, bir ırmağa bir balık avlama gezisine çıkmasıyla başladı. Av şöleninde Mançu boy beylerinin, bir saygı göstergesi olarak sırayla kalkıp kağanın önünde oynamaları gerekiyordu. Ancak Vanyan boyunun beyi Aguda, kendisine bir çok kez söylenmesine karşın oynamak istemedi. Bu nedenle Yinçü, Aguda'nın öldürölmesini söyledi. Başbakan ise, kağanı bundan vazgeçirdi. Bunun ölümölül bir yanlış olduğu, Aguda'nın ertesi yıl Mançuların yöneticisi seğıildiğinde anlaşılacaktı.

Bağışlanmasından yüz alan Aguda, Vanyan tabınlığına karşı çıkıp Kıtay topraklarına sığınan bir Mançu beyi Aşu'nun geri verilmesini istedi. Aşu geri verilmeyince, Aguda Kıtay sınırında siperler kurmaya başladı. 1114 yılının sonlarında Aguda, Ningciang'a saldırdı. Mançu keynemini (tehdidini) küçümseyen Yinçü Kağan, tabınlığı altındaki Balhae'den (Kuzey Kore'den) bir kaç birlik gönderdi. Bu birlikler yenilince, Kıtaylar ile “uygar” ve “turtut” Mançulardan oluşan bir kaç birlik daha gönderdi. Ancak onlar da yenildi. Yıl sonunda Mançular birkaç sınır bölgesini ele geçirince, diğer Mançu boyları da Aguda'ya katıldı.

1115'te Aguda kendi kağanlığını duyurdu. Yinçü, Mançularla kengeşmek (müzâkere etmek) için elçi gönderdi. Ancak Aguda, “kağan” sanıyla yazılmadığı gerekçesiyle Yinçü'nün gönderdiği bitiyi (mektubu) geri çevirdi. Aguda, Aşu'nun geri gönderilmesini ve Kıtay birliklerinin bölgenin ana yönetim ortunu (merkezi) olan Huanglong'dan çekilmesini istedi. Ardından Huanglong, Mançuların eline geçti. Yinçü, savaşmak için 1115 kışında büyük bir ordu topladı. Ancak, amcasını tahta çıkarmak için yapılan bir uras (darbe) girişimi, işi baltaladı. Uras-

çılar orduyu terk ederek, Yinçü'nün amcasına tasanlarını bildiren salıkçılar (haberciler) gönderdiler. Ancak amcası, urasa katılmayı buksayarak (redderek) salıkçıların başlarını kesti. Bulgakçılar daha sonra, Kıtaylara bağlı küçük bir Mançu birliğinin yenilgisine uğradı. Uras önderi, Aguda'ya kaçmaya çalışırken yakalanıp, belinden ikiye bölünerek yokatıldı (îdam edildi). Urasa karışan 200'den çok Kıtay soylusu yokatılarak, avulları (âileleri) köle yapıldı.

1116'nın başlarında, Gao Yong Çang adlı bir Balhae (Kore) subayı, kendi kağanlığını duyurarak, Mançu kağanından yardım istedi. Bu sırada Kıtay doğu başkentinde başka bir ayaklanma başladı. Kore'ye giden Mançu yardım birlikleri, oradaki Kıtay birliklerini püskürttü. Sonra da Balhae bulgakçılarına saldırarak, Gao Yong Çang'ı öldürdüler. Böylece, Yıği (Liao) Irmağı'nın doğusundaki tüm bölge Mançuların eline geçti. Yinçü, amcası Çın'ın (春 Çun) bağlılığını sınamak için onu Kıtay ordularının başkomutanlığına getirerek, Mançulara karşı savunma kamşağıyla (operasyonu) görevlendirildi. 1117'nin sonunda, Mançu orduları, Yıği Irmağı'nı geçerek, Çın'ın ordu-sunu yenip bir kaç bölgeyi ele geçirdi.

1118'de Yinçü, barış görüşmelerini başlattı. Ancak Mançuların istekleri yerine getirilemeyecek kadar ağırdı. Mançular, Kıtay Kağanlığı'nın yarısıyla, ipek ve gümüş olarak töleş (tazminat) istiyordu. Kıtay Kağanlığı 1119'da kıtlık ve yerel ayaklanmalarla boğuştu. 1020 başlarında Aguda kengeşleri (müzâkereleri) kesti. Mançular 1120'nin ortalarında Kıtay başkentini ele geçirdi. 1121 başlarında Yinçü'nün küngesi (câriyesi), kendi oğlunu tahta geçirmek için bir uras girişiminde bulundu, ancak başarısızlığa uğrayınca kendi canına kıydı. Aynı yılın sonlarında Mançular yeniden saldırıya geçti.

Yinçü, amcasını güney başkentinde sorumlu bırakarak, batı başkentine geçti. Kısa bir süre sonra, Yin Dağları'na giderek,

buradaki yerel Türk boylarından yeni birlikler toplamaya çalıştı. Mançular, 1122 başlarında batı başkentini de ele geçirdi. Sınırlarının saldırıya uğramasından çekinen Tangutlar, Yinçü'yü desteklemek için birlikler gönderip Mançu ilerlemesini durdurdular. Ancak kısa bir süre sonra Mançular, Kıtay-Tangut güçlerini yenerek, güney başkentine doğru yöneldi.

Güney başkentinde üç ay önce kendi kağanlığını kuran Kunçü'nün amcası Çin, öldü. 1122 sonlarında, Tabgaç Kağanlığı birlikleri güney başkentine saldırdı, ancak Kıtay savunmasını yaramadı ve kenti ele geçiremedi. Kışın Aguda güney başkentini alınca, Kıtaylar iki bölük olarak batıya kaçtı. 肖 Yığa (Mandarin: Şiao) komutasındaki bir bölük, Tangut Kağanlığı'na sığındı. Yığa, burada beş ay sonra öldü. 大石 Taşık (Mandarin: Daşi) komutanlığındaki diğer bölük, Tangut sınırında Yinçü Kağan'a katıldı. 1123 yazının başlarında Mançular, Taşık'ı, yakalayarak, onu Yinçü'nün bulunduğu yere götürmeye zorladılar. Burada Yinçü ile bir oğlu dışındaki tüm kağanlık avulu (âilesi) yakalandı. Yinçü, Tangut Kağanı'na sığındı.

Ardından Yinçü, batı ile güney başkentlerini geri almak için Mançulara saldırdı. Kurtularak Yinçü'ye yeniden katılan Taşık ise, bir süre sonra Yinçü'yü terk edip batıya gitti. Yinçü 1125 başlarında yakalanarak, Mançu sarayına gönderildi. Burada 1128 yılında 54 yaşındayken öldü. Kıtay Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra Taşık, Kara Kıtay Kağanlığı'nı kurdu. Ardından güçlü bir ordu kurarak, Kuzey Çin'i Mançulardan geri aldı ve eski Kıtay Kağanlığı'nı yeniden kurmaya çalıştı. Ancak 1134'te Mançularla yaptığı yenilgiyle sonuçlanan savaştan sonra Orta Asya'ya çekildi. 1115'den 1234'e kadar yaşayan Birinci Mançu Kağanlığı ("Cin"), pek etkili olamadı. Cengiz Han'ın kurduğu Tatar Kağanlığı, 1234'te Tabgaçların yardımıyla Mançu kağanlığını ortadan kaldırdı. Mançu Kağanlığı'nın toprakları Tatarlar Kağanlığı ile Tabgaç Kağanlığı arasında bölündü.

Kıtay Kağanlığı

(III. Tabgaç) Song Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 宋朝 Song Çao “Song Hanedanı” olarak adlandırdığı Üçüncü Tabgaç Kağanlığı, 960'ta başladı ve 1279'a kadar sürdü. 宋 Song sözü, Türkçe son / taban anlamına gelen song sözünden alınmıştır. Tabgaçların kurdukları bu kağanlığı Song olarak adlandırdıkları bilinmez, ancak bu kağanlığın bir adının olması için ben de Song Kağanlığı olarak adlandırıyorum. Kaşgarlı Mahmud bu kağanlıktan yalnızca “Tabgaç” olarak söz etmiştir. Song Kağanlığı, sıklıkla kuzeyindeki Kıtay, Tangut ve Mançu kağanlıklarıyla çatıştı. Tatar Kağanlığı, daha sonra bu kağanlığı yıkarak tüm Çin'i ele geçirdi. Bu kağanlık, dünya tarihinde ilk olarak kağıt para basan ve Çin tarihinde ilk olarak kalıcı bir donanma kuran ülkedir. Ayrıca barutu bulan ve singarı (pusulayı) etkin olarak kullanan ilk ülkedir.

Mançu tarihçileri Tabgaç Song Kağanlığı'nı iki döneme ayırırlar: Birinci dönemde (960-1127) başkent, kuzeydeki Biancing (şimdiki Kaifeng) kentindeydi ve kağanlık bugünkü Doğu Çin'in çoğuna tabındı. İkinci dönemde (1127-1279), Kağanlık, topraklarının kuzey yarısını Birinci Mançu Kağanlığı'na ("Cin") yitirdi. Bu süre içinde, Tabgaç sarayı Gök Irmak'ın güneyine çekilerek, başkentini Linan'da (şimdiki Hangcou) kurdu.

開封 Kayvın'ı (Mandarin: Kayfing) başkent yapan Tabgaç Kağanı 太祖 Tay Uz (Mandarin: Tayzu), Çin'in geri kalanını tutuyamak (fethetmek) için on altı yıl uğraşarak, Tabgaç Tang Kağanlığı'nın eski topraklarının çoğunu ele geçirdi. [Kayvın, uysal / evcil demektir.]. Kağanlık, Kıtay ile Tangut kağanlıklarıyla savaş ile yalbarlık (diplomasi) arasında gidip geldi. Tabgaçlar, Kıtay Kağanlığı'nı bastırmak ve 938'den beri Kıtay tabınlığı altındaki bugünkü Pekin ile Tiancin'in de içinde bulunduğu on altı bölgeyi yeniden ele geçirmek için Kıtaylara saldırdı. Ancak yenilmeleri sonucu, 1005 yılında bir antlaşma yaparak Kıtaylara vergi ödemek zorunda kaldılar. Tabgaçlar, ileride olabilecek Kıtay saldırılarını engellemek için sınır boyunca geniş bir savunma ormanı kurdular.

Tabgaç Kağanlığı, 11. yüzyılın başlarında Tangutlara karşı birkaç yengiş (zafer) kazanmayı başardı. Ancak Tangutlardan kazanılan topraklar bir süre sonra yitirildi. Kağanlık, Vietnam beyliği Day Viet'e karşı iki kez savaştı. İlk savaş 981'de oldu. İkincisi ise, 1075'ten 1077'ye kadar sürdü. Yapılan barış sonucu, iki ülke de ele geçirdiği topraklarla savaş tutsaklarını 1082'de karşılıklı olarak değiştirdi. 1100-1125 yılları arasında Mançularla kurulan bağlaş sonucu, 1125 yılında Kıtay kağanlığı devrildi. Bunun üzerine Tabgaçlar Tabgaç-Kıtay sınırı boyundaki savunma ormanını ortadan kaldırdı. Yaptıkları bu yanlış, daha sonra Mançuların Tabgaçların kuzey topraklarını kolayca ele geçirmesine yol açacaktı.

Tabgaç ordusunun çeril anklığı (askerî zayıflığı), anlayan Mançular, bağlaşı bozarak 1127'de Mançu-Tabgaç savaşlarını başlattı. Önceki savunma ormanının kaldırılması nedeniyle, Mançu ordusu, Kuzey Çin Ovası boyunca Kaifeng'e kadar hızla yürüdü. Saldın sırasında Mançular yalnızca başkenti değil, kağanlıktan çekilen Huizong'u, oğlu yeni kağan Çinzong'u ve kağanlık saray üyelerinin çoğunu ele geçirdi. Geriye kalan Tabgaç orduları, kendi kağanlığını duyuran Huizong'un diğer oğlu Gaozong (1127-1162) altında yeniden bir araya gelerek, Linan'da yeni bir başkent kurmak için Gök İrmak'ın güneyinde çekildi.

Kuzey Çin'i ele geçiren Mançu kağanı kendini Çin'in yasal tabını görerek, Çin Kağanlık imgeleri olan toprakla sarı rengi kullanmaya başladı. Sarı renk, Türk geleneklerinde soyluluğun imgesiydi. Beş Özü (element) inancına göre de, ateşten sonra toprak geliyordu ve ateş, Tabgaç Kağanlığı'nın imgesiydi. Bu imgeler ağaç, kuy (metal), su, ateş ve topraktı. Bu nedenle Mançu Kağanlığı, Tabgaçların Çin'deki tabınlığının sona erdiğini önesürerek, kendini yasal tabın olarak görmeye başladı.

Tabgaç Kağanlığı artık anılmış (zayıflamış) olsa da, başkari (ekonomiyi) canlandırmak ve Mançulara karşı kendini savunmak için yeni yollar buldu. Kağanlık 1132'de, ködüyü (ticâreti) sürdürebilmek için büyük bir donanma kurdu, gemlikleri (limanları) iyileştirdi ve yeni deniz sırkanları (fenerleri) yaptı. 1161'de Gök İrmak üzerinde Mançu deniz güçleriyle iki kez savaştı. Bu savaşlar sırasında Tabgaç donanması, güvertelerde barut bombalarını ateşleyen mancınuklarla donanmış hızlı çarklı deniz araçları kullandı. Mançu güçleri, 600 savaş gemisindeki 70 bin adamla övünmelerine ve Tabgaçların 120 savaş gemisinde yalnızca 3 bin adam bulunmasına karşın, Tagaç donanması her iki savaşı da kazandı. Donanmanın kurulmasından yüz yıl sonra, deniz yayalarının (piyâdelerinin) sayısı 52 bine ulaştı.

Tabgaç Kağanlığı Mançularla savaştığı sıralarda, kuzeyde yeni bir Türk kağanlığı daha kuruldu. Cengiz Han önderliğindeki Tatarlar, ilk olarak 1205 ve 1209'da Mançu Kağanlığı'na saldırdı. 1211'de Mançulara saldırmak için büyük bir Tatar ordusu toplandı. Tatarlar 1217'de Mançu topraklarına girince, Mançu Kağanı Otubu, Tabgaç Kağanı'na elçi göndererek barış yapmak ve Tatarlara karşı birleşmek istediye de, Tabgaç Kağanı buna karşı çıktı. Tatarlar 1220'de Mançu topraklarında ilerliyordu. Bunun üzerine Otubu, Cengiz Han'a salık (haber) göndererek, onu kardeş gibi tanıyacağını bildirdi. Ancak Cengiz Han bunu istemeyip saldırılarını sürdürünce, Tatar ordusu Mançuları yendi. 1221 başlarında Tatar ordusu, Sarı Irmak'ı geçerek iki Mançu kentini ele geçirdi.

1221 yılı sonunda Tabgaç Kağanı, Mançulara karşı Tatarlarla birlik kurdu. Tatar ordusu 1222'de Şensi bölgesindeki bir çok yeri ele geçirdi. Mançu kağanı Otubu 1223 yılında ölünce, tahta oğlu Ninkiasu çıktı. Tatar Kağanı Ögedey 1230 yılında Mançu topraklarına girerek Kayfeng'i ele geçirdi. Bunun üzerine Mançu kağanı, yanındaki bir kaç subayla birlikte kaçarak Kueteifu kentine sığındı. Tatarlar, Tabgaçlarla birlikte kenti kuşattı. Kent iki ay direndi. 1234 yılının ilk günü büyük bir saldırı yapıldı. Savaş akşama kadar sürdü. Ertesi gün Tatar ve Tabgaç orduları kente girdi. Ninkiasu, düşmanlarının eline geçmemek için kendini bir evde astı. Böylece Birinci Mançu Kağanlığı ortadan kalkmış oldu.

Bu savaşlar sırasında Tabgaçlar, Tatarlarla bağlaş kurmuşlardı. Ancak Tabgaç Kağanlığı, Mançu Kağanlığı'nın yıkılmasından sonra, daha önce kendisinin olan Kaifeng, Luoyang ve Çangan'ı yeniden ele geçirdiğinde bu bağlaş bozuldu. 1268'de Kubilay Han, Tabgaçların üzerine yürüdü. Yıllar süren savaşlardan sonra 1274'de Tatar ordusu, Tabgaç Kağanlığı'nın bir çok yöresini ele geçirdi. Daha sonra Tatarlar, Tabgaç başkentini ku-

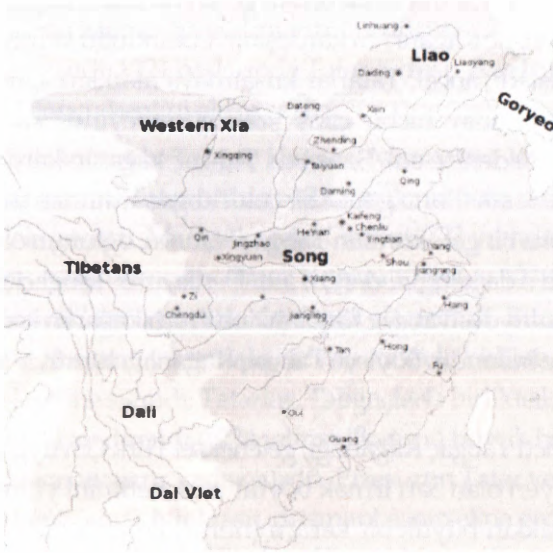
şattılar. Tabgaçlar, görüşmeler için Kubilay'ın gönderdiği iki elçiyi öldürünce, Tatar ordusu kente girerek Tabgaç kağanlık üyelerini tutsak aldı. Ancak Kubilay Han onlara çok iyi davrandı. Tabgaç Kağanlığı toprakları hemen hemen tümüyle ele geçirilmişti. Ardından Tatar donanması Kanton kentine saldırdı. Tatarlar bu kenti karadan ve denizden kuşatarak aldı. Tabgaç donanması, açıklardaki iki adaya kaçtı.

Tatar donanması, 1279'da bu adalara saldırdı. Kanton'daki Tatar gemileri de bu saldırıya katıldı. Tabgaçlar akşama doğru yoğun sisten yararlanarak on altı gemiyi açıklara kaçırdılar. Bir subay Tabgaç Kağanı'nın kardeşinin bulunduğu gemiyi de kaçırmak istedi, ancak Tatarlar kuşatmaya aldıkları için başaramadı. Bu subay hiçbir çıkış yolu göremeyince karısını ve çocuklarını denize attı. Sonra da Tabgaç kağanın kardeşi kendini denize attı. Bunu gören bir çok Tabgaç ardından denize atladı. Başka bir gemide olan Tabgaç Hatunu, oğlunun ölümünü duyunca o da kendini denize attı. Deniz artık Tabgaçların ölüleriyle doluydu. Tabgaç Kağanlık mührü kağanın kardeşinin üzerinde bulundu. Böylece Tabgaç Kağanlığı tümüyle son bulmuş oldu.

Üçüncü Tabgaç Kağanlığı, geleneksel Türk Çin uygarlığının doğum yeri olan San Irmak boyunun denetimini yitirmiş olsa da, toprakları büyük bir karaçu (nüfus) ile verimli tarım topraklarını içerdiğinden, başkaral (ekonomik) gücünü korudu. Kağanlık, denizsınırlarını savunmak için güçlü bir donanmayı yaptı. Mançuları ve daha sonra Tatarları püskürtmek için, barut ile güçlendirilen devrim niteliğindeki yeni çeri yasınçlarını (askerî teknikleri) geliştirdi.

9., 10. ve 11. yüzyıllarda Çin karaçusu (nüfusu) iki katına çıktı. Bu büyüme, orta ve güney Çin'de genişletilmiş pirinç ekimi, güneydoğu ve güney Asya'dan getirilen erken olgunlaşan pirinç kullanımı ile yaygın gıda artışı üretimi ile gerçekleşti.

Yapılan karaçu (nüfus) sayımında, 90 milyon kişi saptandı. Toplumsal yaşam oldukça canlıydı. Ülke elgini (hakı), değerli uzuş (sanat) yapıtlarını görmek ve ködü (ticâret) yapmak için bir araya geliyor ve bayramlarda (festivallerde) birbiriyle kaynaşıyordu. Kentler canlı eğlence ortunlarına kavuştu. Tahta baskının hızla genişlemesi ve 11. yüzyılda devinimli baskının bulunuşuyla yazın ve bilimin yayılması arttı. Yasınç (teknoloji), bilim, bilgelik (felsefe), boşkut (matematik) ve yasıncılık (mühendislik) gelişti.

(III. Tabgaç) Song Kağanlığı

Tangut Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 西夏 Şii Şia (Batı Şia) olarak adlandırdığı Tangut Kağanlığı, 1038-1227 yılları arasında var oldu. Mançu tarihçilerinin 夏Yayı (Şia) Hanlığının adından aldıkları bu adı Tangutlar kullanmadı doğal olarak. Kaşgarlı Mahmut

bu kağanlıktan “Tangut” olarak söz eder. Tangut, eski Türkçe tatlı, hoş, olağan üstü gibi anlamlara gelen tang sözünden eski Türkçedeki dört çoğul ekinden biri olan -t çoğul ekiyle türemiş olan bir sözdür. Tangut Kağanlığı, Kuzey Çin ile Orta Asya arasındaki en önemli ködü (ticâret) bağlantısı İpek Yolu'nun bir uzantısı olan Batı Gensu'daki Hışi Geçelgesi'nin (koridorunun) çevresini kapsıyordu. Tangutlar yazın (edebiyat), uzun (sanat), oyu (müzik), bayıncılık (mimarlık) alanlarında önemli başarılar elde ettiler. Çok iyi savaşçı olan Tangutlar; atlı orduları, savaş arabaları, okçuluk, topçuluk ile karada ve suda savaşan yüzer-gezer (amfibi) birlikler alanınada oldukça ileriydiler.

881'de Tangutlar, Tabgaçlara bir ayaklanmayı bastırmalarında yardımcı oldu. Ödül olarak da Tabgaç kağanı, Tangut generali 李四公 İlig Sığ Kong'a (mandarin: Lii Sı Gong) Yayı (Şia) ile Yin bölgelerinin üç ilini verdi. Tangutlar topraklarını buradan güneybatıya doğru genişletti.

Kağanlığın kurucusu 李德明 İlig Tığ Ming (Mandarin: Lii Dı Ming), bir yandan hem Kıtay hem de Tabgaç kağanlıklarına vergi gönderirken, diğer yandan da Tangut topraklarını batıya doğru genişletti. 1028'de oğlu 元浩 Çögen Kaya'yı (Mandarin: Yüen Hao) Gen Su Tatabı (Uygur) Hanlığı'nı ele geçirmesi için bir orduyla gönderdi. İki yıl sonra 歸義 Kuyu (Mandarin: Guiyi) bölgesi Tangutlara tutuzdu (teslim oldu). Yüen Hao, Çinghay bölgesine de saldırdı, ancak yeni yükselen Tibet Hanlığı Tangutları püskürttü. Babasının ölümünden sonra tahta çıkan Çögen Kaya, 15-60 yaşları arasındaki tüm güçlü erkekleri toplayarak 150 bin kişilik güçlü bir ordu kurdu. 1036'da, Gensu Uygur Hanlığı'nı tabınlığı altına aldı.

1038'de Çögen Kaya, kendini Tanrı Kağanı olarak duyurarak, 精宗 Çing Song [Yenen Oğul] (Mandarin: Cing Zong) sarını aldı. Başbakan gözetiminde bitiklik (sekreterlik), çeril (askerî) işler yazalgası (bürosu), mallık (maliye) yazalgası gibi

kırmal (bürokratik) kurumlar kurdu. Çing Song, tüm yurttaşlarına saçlarının tepesini tıraş etmelerini buyuran bir saç tıraşı yarlığı (kararnamesi) çıkardı. Buna karşılık olarak Tabgaç Kağanlığı, Çing Song'a kendine bağlı olarak bir ülgü (rütbe) vermeyi önerdi. Çing Song bunu onamayınca Tabgaç Kağanlığı, sınır ködüsünü (ticâretini) kesrek Çing Song'un başına ödül koydu. Bunun üzerine Tangut başkomutanı korkusundan kaçarak Tabgaçlara sığındı. Ancak Tabgaçlar onu yokattı (îdam etti). Bunun ardından, Tangutlarla Tabgaçlar arasında uzun süreli bir savaş başladı.

Tangutların bu durumundan yararlanan Kıtay Kağanlığı, Tangutların 100 bin parça ipek ve gümüş olarak yıllık vergi ödemelerini istedi. Bunu onayan Tangutlar Kıtaylardan yardım isteyince, Kıtay Kağanı 1044'te 100 bin kişilik bir orduyla Tangut Kağanlığı'na saldırdı. Ancak Tangut başkentini alamadı. Kaynaklarını tüketen Tangut Kağanı, kağanlığının tanınması karşılığında Kıtaylara vergi olarak yıllık 250 bin parça ipek, gümüş ve çay olarak vergi ödemeyi onayan bir barış yaptı. Çing Song, 1048'de 44 yaşındayken öldü.

Çing Song öldükten sonra aksakallar, onun bölesini (kuzenini) yeni kağan olarak seçti. Ancak Çing Song'un kayını olan başbakan 訛龐 Apam (Mandarin: Ipang) buna karşı çıkarak, Çing Song'un, Apam'ın kendi kız kardeşi 沒藏 Bey San'dan (Mandarin: Mey Sang) olan iki yaşındaki yeğeni 李諒祚 İlig Lıvang Çuğı'yı (Mandarin: Lii Liang Zuo) aday gösterdi. [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak bulunan Apam, sonsuzluk demektir.]. Böylece İlig Lıvang Çuğı, tahta çıkmış oldu. 宜宗 Yiği Song (Mandarin: Yii Zong) sarı verilen küçük kağanın atabeyliğini (nâipliğini) yüklenen Bey San Hatun, 1056'da öldü. 1061'de Yiği Song, dayısı Apam'ı ortadan kaldırdı ve daha önce Apam'ın oğlunun karısı olan 梁 Lıvang (Mandarin: Liang) Hatun'la evlendi. Yiği Song, Lıvang Hatun'un kardeşi 以邁 Yiği Bay'ı (Mandarin: Yii May) başbakan olarak atadı.

Yiği Song, sınır anlaşmazlıkları ve ködünün (ticâretin) açılması konusunda Tabgaç kağanıyla uzlaşmak istedi. Ancak, Tangut elçisini küçümseyen Tabgaç atakaları (temsilcileri), bu yalbaral (diplomatik) önerileri, geri çevirdi. Bunun üzerine Yiği Song, 1064'te Tabgaç Kağanlığı'na bir saldırı düzenledi. 1066 sonlarında iki saldırı daha yaparak, Eylül ayında büyük bir saldırı başlattı. Tangut güçleri birkaç yerleşimi yok etti. Savaşta Yiği Song bir okla yaralanarak geri çekilmek zorunda kaldı. Tangut birlikleri daha sonra başka bir saldırı girişiminde bulundu. Ancak başarısız olunca, Tabgaç birliklerinin bir gece saldırısı sonucu Tangut ordusu dağıldı. Yiği Song, Aralık ayında bir saldırı daha başlatınca, Tabgaç orduları geri çekildi. Ertesi yıl, Tabgaç orduları bir Tabgaç kentine saldırarak ele geçirdi. Yiği Song, 1068 başında yaralanından dolayı 20 yaşında öldü.

Yerine yedi yaşındaki oğlu 徽宗 Kuy Song (Mandarin: Hui Zong) tahta çıktı. 1080'de Kuy Song, annesinin atabeyliğine karşı çıktı. Bir yıl sonra, Kuy Song ile küngesi (câriyesi) 李青 İlig Çing'in (Mandarin: Lii Çing), Tangut Kağanlığı'nın güney bölgesini Tabgaçlara verme tasansı ortaya çıktı. İllig Çing yokatıldı (îdam edildi). İç çatışmaların patlak verdiğini gören Tabgaçlar, Tangut Kağanlığı'na beş yönden bir saldırı başlattı. Ancak önemli bir başarı elde edemedi. Kuy Song, 1086'da 26 yaşındayken öldü.

Kuy Song'un üç yaşındaki oğlu 崇宗 Çong Song (Mandarin: Çong Zong), babasının yerine tahta geçti. Büyük annesi 梁 Lıvang Hatun, atabey olarak yönetimi aldı. Tabgaç Kağanlığı 1091'de Tangutlara karşı yine saldırılara başladı. 1098'de Lıvang Hatun, Tabgaçlara karşı 100 bin kişilik bir ordu gönderdi. Ancak ordu yenildi. Kıtay Kağanlığı'ndan gelen pusucular (sui-kastçılar) 1099'da Lıvang Hatun'u ağılayarak öldürdü. Ertesi yıl, Çong Song Tabgaçlarla barış yaptı, ancak sınırların açıkça belirlenememesi yüzünden, 1113'te başka bir savaş başladı.

Tangutlar, 1116-1117 kışında Tabgaçlara başanlı bir saldırı yaptı. Tabgaç Kağanlığı 200 bin kişilik bir orduyla Tangut başkentine saldırarak buna karşılık verdi. Ancak Tabgaç ordusu kentin dışında Çong Song'un kardeşi 查格 Çaka (Mandarin: Çağı) Tegin'in yönettiği daha da büyük bir orduyla karşılandı. Tangut ordusu Tabgaç ordusunu kuşatarak yarısını öldürdü, geri kalanı ise gece geri çekildi. Tangutlar, Tabgaçların arkasına düşerek ertesi gün onları yeniden yendiler. 1119'da ateşkes sağlandı ve Tabgaç Kağanı, Tabgaçlardan ötüdü (özür diledi). Çong Song, Mançuların baskısı sonucunda 1124'te Mançu Kağanlığı'nın tabınlığını tanıdı. 1099'da Çong Song'un kardeşi Çaka Tegin'e Tangut ordusunun komutası verildi. Bu da Tabgaçlara karşı birçok yengişe (zafere) yol açtı. Çong Song, 1139 yılında 56 yaşında öldü.

16 yaşındaki 仁宗 Eren Song (Mandarin: Ren Zong), babası Çong Song'un yerine tahta çıktı. Annesi Tabgaç küngesi (câriyesi) 曹 Sag'dı (Mandarin: Sao). 1143'te kıtlık ve ardından deprem oldu. Eren Song bunun üzerine vergi indirimi yaptı. 1144'te Eren Song, ülke genelinde okullar kurarak, 7-15 yaşlarındaki çocukların eğitim görmesini sağladı. Ertesi yıl bir yüksek okul açıldı ve Konfüçyüs tapınakları yapıldı. 1148'de bir bitilge (akademi/üniversite) kurularak, ünlü bilim adamları görevlendirildi. 1161'de Eren Song, Tangut tarihi belgelerini derlemek için yeni bir bitilge açtı. 1161-1162'de Tangutlar, Mançu-Tabgaç savaşları sırasında hem Mançu, hem de Tabgaç topraklarına saldırdılar. Eren Song, 1193'te 70 yaşında öldü. Yerine 17 yaşındaki 桓宗 Koyn Song (mandarin: Huen Zong) tahta çıktı. [Eski Uygur belgelerinde erkek adı olarak geçen Koyn, koyun / koç demektir.]. Koyn Song'un kağanlığı üzerine çok az bilgi bulunuyor. 1206'da Koyn Song'un bölesi (kuzeni), Koyn Song'u devirerek 襄宗 Yeğen Song (Mandarin: Şieng Zong) sanıyla tahta çıktı. Koyn Song çok sonra, tutsak olarak öldü.

1207'de Cengiz Han, Tangutlara bir saldırı düzenledi. Or-dos'a girerek, Sarı Irmak boyunca bölgeyi yağmaladı. 1208 baş-larında da geri çekildi. Tangutlar, Tatarlara karşı Mançularla birleşik bir karnak (cephe) oluşturmaya çalıştılar, ancak Mançu kağanı Vanyan Yonci, işbirliği yapmayı istemeyerek düşman-larının birbirine saldırmasının kendi çıkarına olduğunu söyledi. 1209 sonlarında Cengiz Han, Tangut Kağanlığı'na yeniden sal-dırdı. Sarı Irmak boyunca ilerleyerek birkaç bölgeyi ele geçirdi ve bir Tangut ordusunu yendi. Tatarlar, 150 bin kişilik orduyla savunulan başkenti kuşattı ve Sarı Irmak'ın yönünü değiştire-rek kenti sular altında bırakmaya çalıştı. Ancak yaptıkları karam (hendek) kınılınca, Tatar ordusunu sular altında bıraka-rak onları geri çekilmeye zorladı.

1210'da Yeğen Song Tatar yönetimine boyun eğmeyi ona-yarak, kızı Çaka'yı Cengiz Han'a verdi. Ayrıca deve, doğan ve dokumalardan oluşan vergi ödedi. Ardından Tangutlar Tatar-lara karşı yardım isteğini geri çeviren Mançulara saldırdı. Ertesi yıl, Tatarlar Tangutlarla birlikte Mançulara saldırarak 23 yıllık bir savaş başlattı. Aynı yıl Yeğen Song'un yeğeni bir urasla (dar-beyle) udağı (iktidarı) ele geçirerek, 神宗 Yen Song (Mandarin: Şen Zong) sanıyla tahta çıktı.

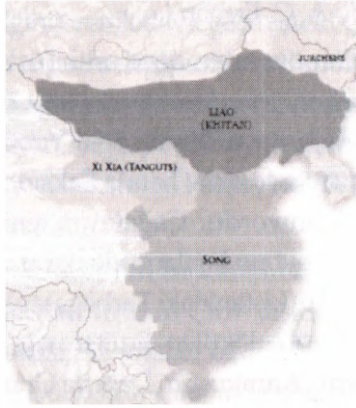
Yen Song, Mançulara saldırarak Tatarlarla uzlaştı ve 1214'te Mançulara karşı bir Kıtay ayaklanmasını destekledi. 1216'da Mançu topraklarına bir saldırı için Tatarlara yardımcı birlikler sağladı. Ayrıca Tabgaçları, Mançulara saldırmak için kendile-rine katılmaya çağırdı. Ancak Tangut saray görevlilerinin bir kısmı Tatar karşıtı olarak ortaya çıktı. 1217-18 kışında Tatarlar, Tangutlara batıdaki savaşlar için birlik sağlama çağrısında bu-lundular, ancak Tangutlar buna yanıt vermedi. 1223 yılında Yen Song tahttan çekilerek, yerini oğlu 憲宗 Yeğen Song'a (Mandarin: Şien Zong).

Yeğen Song, 1224'te Mançularla barış görüşmelerine başladı ve 1225 sonlarında barış antlaşmasına vardı. Tangutlar, Tatar sarayına tutu (rehin) olarak bir tegin göndermeyi geri çevirerek, Tatarlara kafa tutmayı sürdürdüler. 1221'de Cengiz Han, Harezm Oğuzlarını yendikten sonra, ordularını Tangutları kıynamak (cezâlandırmak) için donattı. 1225'te yaklaşık 180 bin kişilik bir orduyla saldırdı. Cengiz Han daha sonra Tangutlara gönüllü olarak boyun eğme çağrısında bulundu, ancak Tangutlar Tatarlarla alay ederek onları savaşa kışkırttı. Cengiz Han bunun öcünü alacağına söz vererek, komutanlarına Tangut kentlerini yok etmelerini buyurdu. Ordusunu ikiye bölerek, 20 bin kişilik bölümünü Subutay Sengün komutasında batıdaki Oğuz kentlerine saldırması için gönderirken, kendi komutasındaki orduyla Tabgaçların üzerine yürüdü. 1226 başlarında güneye doğru ilerlemeye başladı.

Tangut birliklerinin komutanı 阿莎 Aşa (Mandarin: A Şa), Tatarlarla karşılaşmayı göze alamayınca, Tatarlar kentten kente sürekli ilerlediler. [Eski Uygur belgelerinde kişi adı olarak geçen Aşa, zevk alan / saygıları onayan anlamına gelir.]. Ağustos 1226'da Tatar birlikleri, en büyük ikinci Tangut kenti 梁舟 Lı-vang Çoğı'yı (Mandarin: Liang Cou) ele geçirdi. 1226 sonlarında Cengiz Han, başkente 30 kilometre uzaklıktaki başka bir kenti kuşattı. Bu sırada, Tangut Kağanı Yeğen Song öldü. Yerine, amcasının oğlu 李顯 İlig Yeğen (Mandarin: Lii Şien) 墨 Mar (Mandarin: Moo) sarı alarak tahta çıktı. [Mar, bey / sayın anlamına gelir.]. Mar, Tatarlara karşı 300 bin kişilik bir orduyla karşı koymasına karşın 160 bin kişilik Tatar ordusuna yenildi.

Cengiz Han, 1227'de Tangut başkentine ulaşarak kenti kuşattı. Kuşatma, altı ay sürdü. Ardından Cengiz Han Tabgaçlara tutuzma (teslim olma) koşullarını ilette. Bu sırada Ağustos 1227'de Cengiz Han öldü. Süren savaşı tutaya (tehlikeye) sokmamak için ölümü gizli tutuldu. Eylül 1227'de son Tabgaç Ka-

ğanı Mar, Tatarlara tutuzdu (teslim oldu), ancak artık çok geçti. Tatarların öcü çok korkunç oldu. Mar Kağan hemen yokatıldı (îdam edildi). Tatarlar daha sonra başkenti yağmaladılar, kentte yaşayan herkesi öldürdüler ve kağanlık sınıtlarını (mezarlarını) talan ettiler.

Tangut, Kıtay ve Tabgaç Kağanlıkları

Tatar Kağanlığı'nın Çin'deki Yönetimi

Mançu tarihçilerinin 元朝 Yüen Çao “Yüen Hanedanı” olarak adlandırdığı ve 1271 yılında başlayıp 1370 yılında sona erdiğini öne sürdüğü Çin'deki Tatar yönetimi, aslında Cengiz Han'ın 1206 yılında kurduğu Tatar Kağanlığı'nın Çin'deki Tangut Kağanlığı'nı yıktığı 1227 yılında başladı ve Tabgaçların Tatarları Çin'den kovduğu 1368 yılına kadar sürdü.

Tatarlar Mançu Kağanlığı'nı topraklarının çoğunu ele geçirip Tangut Kağanlığı'nı yıkarak Kuzey Çin'in büyük bir kesimini ele geçirdikten sonra, 1234 yılında Mançu Kağanlığı'nı yıkarak tüm Kuzey Çin topraklarını tabınlıkları altına aldılar.

Tatarlar henüz 1215 yılında Mançuları yenip, bugünkü Pekin yakınlarındaki 大都 Tatig (Mandarin: Dadu) kentini ele geçirmişlerdi. [Tatig sözü, tat, noş (iksir), özüt (esans) gibi anlamlara gelir.]. Ancak Mançu tarihçileriyle Batılı tarihçiler bugün Tatar Kağanlığı'nı, Moğol Kağanlığı olarak adlandırmaktadır. [Bkz. "Cengiz Han'ın Tatar Kağanlığı / Moğol Adıyla Tarihten Siliyen Tatarlar", A. C. Erman.]

Cengiz Han ölmeden önce eski Türk geleneklerine göre oğullarından her birine birer yurt vererek kağanlığını oğulları arasında paylaştırmıştı. Büyük oğlu Yuci'ye verdiği yurt, Aral Gölü'nün kuzeyinde olan, batıda Saksın (Hazarya) ve Bulgar iline kadar uzanıyordu. Çağatay'ın yurdu, Kayalık'tan ve Uygur ilinden Ceyhun kıyılanna kadar uzanıyordu. Ögedeyin yurdu, -Doğu Türkistan'daki Tarbagatay ilinden doğup Kazakistan'daki Alagöl'e dökülen- Emil Irmağı'nın suladığı yerlerdi. Tuluy'un yurdu, Karakurum Dağı ile Onon Suyu'nun kaynağı arasındaydı.

Kubilay 1260'taki kurultayda büyük han seçildikten sonra, aynı yıl kendi büyük hanlığını duyuran kardeşi Anık Bökeyi 1264 yılında yenip tüm Tatar Kağanlığı'nın büyük hanı olarak tahta çıktı. Ancak, üç batı Tatar hanlığının tümü (Altın Orda, Çağatay Hanlığı ve İl Hanlığı) işlevsel olarak özerk duruma geldi ve yalnızca İl Hanlığı Kubilay'ı Büyük Han olarak gerçekten tanıdı. Ögedey'in torunu Kaydu, Kubilay'a boyun eğmeyi buksayarak (reddederek) Kubilay'ın topraklarının batı sınırını keynemeye (tehdit etmeye) başladı. Anılmış (zayıflamış) ama düşmanca olan Tabgaç ("Song") Kağanlığı, güneyde bir engel olarak kaldı. Kublay, 1259'da tutu (rehine) tegin Voncong'u Goryeo (Kore) Beyliği'nin yöneticisi olarak atayarak, kuzeydoğu sınırını güvence altına aldı ve Goryeo'yu bir uyruk beylik durumuna getirdi.

Güçlü bir elçerin (memurun) damadı olan 李談 İlig Tang (Mandarin: Lii Tan), 1262'de Tatar yönetimine karşı bir ayaklanma başlattı. Bu ayaklanma bastırıldıktan sonra Kubilay Han, danışmanlarının sarayındaki etkisini dizginledi. Kırmalığı (bürokrasiyi) ortunaallattı (merkezileştirdi), kağıt para dolaşımını genişletti ve tuz ile demir üzerindeki tekelleri korudu. Kağanlık bitikliğini (sekreterliğini) yeniledi ve geçmişteki Çin kağanlıklarının yerel yönetim yapısını değiştirmeden bıraktı. Ancak Kubilay, Konfüçyüsçü kağanlık sınavlarını canlandırma tasarılarını onamadı. Kubilay'ın Tabgaç ve Kıtay danışmanlarının yönetiminde önemli bir gücü olmasına karşın, torluk (resmî) ülgüleri (rütbeleri) belirsizdi.

Kubilay, Tatar Kağanlığı'nın başkentini 1264'te -bugünkü Moğolistan'daki- Karakurum'dan Çin'e taşıdı. 1266'da, daha önce Tatar akınları sırasında yıkılan eski Kıtay ve Mançu kağanlıklarının başkenti Dadu'nun yakınında yeni bir kent kurdu. Eski başkentten bir ırmak ile ayrılmış olan bu yeni kente, Hanbalık (Han Kenti) adını verdi. Daha sonra İkinci Mançu ("Çing") Kağanlığı döneminde kentin adı Peking olarak değiştirildi. Kubilay Han ködül (ticari), bilimsel ve ekincel (kültürel) büyümeyi destekledi. Tatar yam (posta) düzenini koruyup geliştirerek, ködü (ticâret) arkışlarını (kervanlarını) destekleyen oruçaklar (krediler) sağlayarak ve kağıt paranın dolaşımını özendirerek İpek Yolu ködücülerini (tüccarlarını) destekledi.

Başlangıçta Tatarlar kuyal (madenî) para basmayı sürdürdüler, ancak Külüg Han döneminde (1304-1307) yarmakların (sikkelerin) yerini tümüyle kağıt para aldı. Kağanlık bakır parayı, Toğan Temir Han döneminde (1320-1370) dolaşıma soktu. Tatar Barışı, Çin ile Batı arasında malların, yasıncın (teknolojinin) ve ekincin (kültürün) yayılmasını sağladı. Çin'de uzuşcuların (zanaatkârların) daha önce düşük bir toplumsal saygınlığı (statüsü) vardı. Tatarlar uzuşcuların yaptıkları mallara değer

vererek, onlara ayrıcalıklar tanıdı. Bunun yanında, el yapımı malların üretimini denetlemek için çok sayıda ülke değreği (dâiresi) kurdular. Ayrıca tunç, altın ve gümüş nesneler için yazalgalar (bürolar) kurdular. Kubilay, Büyük Suvakı (kanalı), Güney Çin'den kuzeydeki Hanbalık'a kadar genişletti. Tatar yönetimi Kubilay Han döneminde asunaldı (kozmopolitti). Venedikli ködücü (tüccar) Marco Polo gibi gezginler Tatar sarayına geldiler.

Kubilay Han 1268'de, Güney Çin'deki Tabgaç ("Song") Kağanlığı'nın üzerine yürüdü. Yıllar süren savaşlardan sonra Kubilay Han, 1274'de biri Tabgaç diğeri Tatar olmak üzere iki orduyu, daha önce Cengiz Han'ın yanına geçmiş olan Tabgaç komutanı Semüğe Batur komutasında gönderdi. [Semüğe / Semege 'önlem alan / aktif olan' anlamına gelir, semek 'önlem' demektir.] Bu ordular Tabgaç Kağanlığı'nın bir çok yöresini ele geçirdi. Kubilay, çerilerine Tabgaç elginini (halkını) öldürmeme buyruğu vermişti. Daha sonra Tatarlar, Tabgaç başkentini kuşattılar. Tabgaçlar, Kubilay'ın gönderdiği iki elçiyi öldürdü. Tatar ordusu komutanı Bayan buna çok kızarak kente girip kağanlık avulu (âilesi) üyelerini tutsak alarak, Tabgaç kağan ağılunu ve sarayın zengin kaznasını (hazinesini) Kubilay Han'a gönderdi. Ancak Kubilay Han, Tabgaç Kağan avuluna çok iyi davrandı. Son Tabgaç Kağanı, bir Tatar kunçyu (prensesi) ile evlendi.

Japonya'yı iki kez ele geçirmeye çalışan Kubilay Han, her iki girişimde de kötü hava koşulları ya da gemilerin tazalaklarındaki (projelerindeki) yanlışlıklar nedeniyle başarısız oldu. İlk girişim 1274 yılında, ikinci girişim de 1281 yılında oldu. Yunan'daki Dali Beyliği'ni yöneten Duan soyu, Tatar Kağanlığı'na uyruk (vasal) olarak boyun eğdi ve tahtlarını korumalarına boşu (izin) verildi. Guicou ve Sıçüen'deki Tusi (Vietnamlı) yerel boy beyleri ile küçük beylikler, Tatar yönetimine boyun eğince,

sanlarını korumalarına boşu verildi. Kubilay Han, Kıpçak, Alan (Asud / Aslar; As boyu) ve Rus birlikleriyle güçlendirilen yeni bir kağanlık koruması kurdu. 1285 yılında Tibetliler ayaklandı. Kubilay'ın torunu Boğa Temir, 1291 yılında 10 bin Tibetliyi öldürerek direnişini ezdikten sonra Tibet tümüyle tabınlık altına alındı.

Bölge ilteberleri (vâilileri), teginlerden seçilirdi. Her ilde (eyâlette) bir tümen komutanı vardı. Komutanın yanında vergi işleri ile ilgilenen dört elçer (memur) bulunurdu. Ordunun bir kısmı kentlerde, bir kısmı da dışındaki kışlalarda kalırdı. Tabgaçlara, Kıtaylara ve Mançulara çerilikleri kendi ülkelerinden uzak bölgelerde yaptırılırdı. Çerilik altı yıldı. Yalnız atlılardan oluşan Tatar çerileri elverişli bölgelerde yerlek (karargâh) kurarlar ve onlara biraz para ödenirdi. Yaylakçılar, şehirlere inerek hayvanlarını gerek duydukları mallarla değiş tokuş ederlerdi. Kaznaya gelen vergilerin çoğu çerilere harcanırdı. Ordunun aylıkları kağıt para ile ödenirdi. Üzeri sayılı (numaralı) banknotlar yoktu. Altın ve gümüş para yerine kağanın damgasının basılmış olduğu kağıt paralar kullanılırdı.

Kubilay yönetimi 1279'dan sonra başkaral (ekonomik) zorluklarla karşılaştı. Savaşlar ve yapı tazalakları (inşaat projeleri) kaznayı (hazineyi) kurutmuştu. Kağanlık, vergi gelirlerini artırma ve vergi toplama çabaları, yolsuzluk ve yöngel (siyasî) alçaklıklarla boğuştu. Başkaral sorunları, kötü yönetilen savaşlar izledi. Kubilay'ın 1281'de Japonya'ya ikinci kez saldırısı, bir tayfun yüzünden başarısız oldu. Annam, Çampa ve Cava'ya karşı olan akınlar başarısız oldu. Ancak Burma'ya karşı zorlu bir yen-giş kazanıldı. Sonunda Annam, Burma ve Çampa baş eğdirilerek Tatar tabınlığını altına alınarak, vergiye bağlandı.

Kubilay Han, en sevdiği kansının ölümü, kötü sağlığı ve ilerleyen yaşı nedeniyle hastalandı. Ölümünden önce kağanlık mührünü torunu Temir'e verdi. 35 yıl kağanlık yaptıktan sonra

1294 yılı Şubat'ında 78 yaşındayken öldü. Kubilay, iyi bir eğitim almıştı. Bilim ve uzuşa (sanata) çok önem veriyordu. Sarayında Asya'nın her yerinden bilim adamları vardı. Kitapları Türkçeye çevirtip, çocuklar için okullar açtırdı.

Bugün "Kubilay Hanlığı" olarak da adlandırılan Büyük Hanlık'ın kapsadığı alan bugünkü Çin, Tibet, Mançurya, Moğolistan ve Moğolistan'ın kuzeyindeki topraklardan oluşuyordu. Tatarlar, 1234 yılında Birinci Mançu Kağanlığı'nı ("Cin Hanedanı") yıktıktan sonra Kuzey Çin'i 40 yıldan artık bir süredir yönetiyorlardı. 1279 yılında Güney Çin'deki Üçüncü Tabgaç Kağanlığı'nı ("Song") ortadan kaldırdıktan sonra yaklaşık yüz yıl boyunca tüm Çin'i yönettiler. Çinli ve Batılı Tarihçiler, Kubilay Han'la başlayan dönemi "Yuan Hanedanı" olarak adlandırırlar.

Kubilay Han öldükten sonra tahta Temir Ölceytü geçti. [Ölceytü, 'yetişmiş/büyümüş' anlamına gelir ve 'nem' demek olan öl kökünden tüevdir.]. Temir (Demir), Kubilay'ın oğlu terken tegin (veliaht prens) Cengin'in oğluydu, ancak Cengin, Kubilay'dan önce ölmüştü. 1286 yılında Cengin 21 yaşındayken ölünce, tergen tekinlik onun oğlu Temir'e kaldı ve 1294 yılında tahta çıktı. Temir Han büyük başarılar elde etmemiş olmasına karşın, kağanlığı Kubilay Han'ın bıraktığı gibi korudu. Dede-sinin başkaral (ekonomik) onargalarının (reformlarının) çoğunu sürdürdü ve başkarı (ekonomiyi) düzeltmeye çalıştı. Kubilay Han'ın kağanlığı sırasında yapılan savaşlar, özellikle Vietnam akınları, başkara büyük bir yük bindirmişti. 1294 yılında tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Temir Han, Japonya ile Vietnam'a yapılacak olan tüm saldırı hazırlıklarını yubattı (iptâl etti).

Temir Han döneminde iki önemli olay yaşandı. İlki, ayaklanan Güney Çin'in bastırılması, ikincisi de, Kubilay'a karşı da ayaklanmış olan Kaydu ile Tuva'yla olan savaşı. Temir'in tahta

çıkmasından dört yıl sonra, Tuva sınırından saldırdı. Komutan Gürgöz, 6 bin kişilik ordusuyla savaşa girişmişse de, arkasından yardım gelmediğinden kaçmak zorunda kaldı. Yakalanınca Kağan'ın damadıyım, diye canını kurtarabildi. Ancak bu yenilgi çok çabuk giderildi. İki tegin ile bir sengün (general) Tuva'yı terk ederek Temir'in yanına geçti. Temir bunları bağışlayarak Tuva'ya karşı gönderdi. Bunlar da Tuva'nın ordusuna saldırarak yendiler.

Daha sonra Tuva ile Ögedey ve Çağatay soyundan kırk kadar tegin, sınırı oluşturan Kayalık'ı ordularıyla geçerek Temir'in ordusuna saldırdı. Savaş, Kaydu'nun yengişiyle sonuçlandı. Ancak dönerken, Kaydu yolda hastalanıp öldü. Yerine oğlu Çapar tahta çıktı. Tuva, ona otuz yıldan beri süren savaşa son vermek için Temir'i büyük kağan olarak tanınmasını önerdi. Çapar ve diğer teginler bunu kabul edince, Temir'e 1304 yılında elçi gönderildi. Temir'in son yıllarında Büyük Hanlık ile öteki üç Tatar Hanlığı arasında 30 yıldan çok süren ve bölünmeye neden olan savaş, 1304 yılında bir barış antlaşmasıyla sona erdi. Temir Han, büyük han olarak tanındı, ancak kısa süren bu barıştan sonra yeniden savaş başladı. Temir'in tek oğlu Teşig 1306 yılında öldüğü için bir ardılı olmadan öldü. [Teşig / Tesig 'değer' demektir.]

Temir'den sonra yerine, kardeşinin oğlu Külüg geçti. [Külüg değerli, onurlu, tanınmış, ünlü demektir.] Külüg daha önce, Çağatay Hanı Kaydu'ya karşı savaşan orduların başında bulunuyordu. [Kaydu, saygı göstermiş olan demektir.] 1301 yılındaki bir savaşta Kaydu ile çarpışmış ve aldığı yaralardan dolayı Kaydu daha sonra ölmüştü. 1306 yılında Kaydu'yu destekleyen Arık Böke'nin oğlu Melik Temir'i Altay Dağları'nda yakalamış ve Kaydu'nun ardılı Çapar'ı batıya çekilmeye zorlamıştı. [Çapar 'vuran, döven, basan' demektir] Bu çeril (askerî) başarılarından dolayı büyük bir ün kazanmıştı. Temir Han'ın ardılı olmadığı için kağanlık Külüg'e geçti.

Külüg, küçük kardeşi Buyantu ile sorun yaşadı. [Buyantu 'görmek' demektir.] Külüg, öldükten sonra henüz küçük olan kendi oğluna bırakması koşuluyla Buyantu'yu terken tegin olarak atadı. Kağanlık, uzun süredir yapılan çeril yunlamaların (harcamaların) neden olduğu başkalar (mali) zorluklardan acı çekiyordu. Tuz ve diğer mallardaki tekeli güçlendirmek için yeni önlemler aldı. Ancak, köpelti (enflasyon) karşıtı yönergeleri (politikaları), kısa süren kağanlığı döneminde yeterli sonuç vermedi. Yeni bir dönüşmeyen (konvertibile olmayan) gümüş para birimini yerleştirmeye çalıştı, ama halkın direnişine yenik düştü. Burhancı (Budacı) taşmanların (râhiplerin) ve Taocuların elindeki toprakları vergiden ayrıcalıklı tutan yasayı kaldırdı. Kırmalığın (bürokrasinin) giderlerini düşürmek için elçer (memur) sayısını azalttı.

Tataristan'dan getirdiği yardımcılarla komutanlarına güvenerek, onlara kilit görevler verdi. Kıpçak, Asud (Alanlar) ve Kanglı (Peçenek) gibi kolordulara değer verdi. Burhancılı (Budacılığı) destekledi ve Burhan'ın (Buda'nın) kutsal kitaplarını çevirtti. 1308 yılında Goryeo kağanı Çung Nyeol ölünce, yerine geçen Çung Seon için bir yarlık (yönetme lisansı, ferman) gönderdi. Aynı yıl Kaydu'nun oğlu Çapar'a üstünlüğünü onatarak, Çağatay Hanlığı ile olan anlaşmazlığı sona erdirdi. Sahalin'deki Aynu halkını 1308 yılında egemenliği altına aldı. 1309 yılında kağıt paranın aşırı değer yitirip gözden düşmesi üzerine, 1310 yılında kağıt paranın yerini alan iki tür bakır yarmak (sikke) bastırttı.

Külüg, 4 yıldan az süren kağanlığının ardından 1311 yılında birden bire öldü. Yerine geçen kardeşi Buyantu, Külüg yanlısı yöneticileri arıttı (tasfiye etti) ve Külüg'ün oğlunu terken tegin olarak atama sözünü bozdu. Külüg'ün oğulları Kuşala ile Tuğ Temir'i ortunal (merkezî) yönetimden uzaklaştırdı. [Kuşala 'iyi, yararlı' demektir.] Buyantu dönemi sönük geçti ve 1320 yılında

öldü. Yerine, 1316 yılında terken tegin atadığı kendi oğlu Kegegen geçti. [Kegegen 'öfkeli', kek/keg, 'öfke' demektir] Buyantu'nun ölümünden sonra yirmi yıllık bir yöngel (siyasî) kargaşa yaşandı. Kegegen'in 1323 yılında öldürülmesinden sonra, onun soyundan gelenlerin hiçbiri bir daha kağanlığı yönetmedi.

Kegegen'in kağanlığı 1323 yılında bir urasla (darbeyle) sona erdi. Teşig ile Esen Temir Kegegen'i öldürüldükten sonra, Cengin'in torunu Esen Temir tahta çıktı. Elginin (halkın) desteğini almak için Konfüçyüs geleneğine saygı duyduğunu gösterdi. Ancak, kendisiyle birlikte Tataristan'dan gelen yöneticiler çoğunluğu oluşturuyordu. Esen Temir Han, yoksullar açlıktan ölürken, yabancı ködücülerin (tüccarların) içrediği (ithal ettiği) ve değerinin on katına sattığı kemelli (pahalı) değerli taşların satın alınmasındaki savurganlığını ortadan kaldırdı. Kağanlığı sırasında ülkeyi İl Beyleri adlı bir kurulun denetlediği on sekiz bölgeye ayırdı. Artut (haraç) alan ve elgine utanç verici bir biçimde davranan Burhancı (Budacı) lamaların Çin'e girmesini yasakladı. Ancak, Gök Tanrı dinini pek dikkate almadı. Müslümanlara daha yakın davrandı. 1328 yılında öldüğünde kağanlığın yönetimini Müslüman yardımcısı Devlet Şah ile Katun Babuhan'a bıraktı. Esen Temir'in oğlu Arıkbağ tahta geçirildi, ancak üç ay sonra çeriği (rakibi) Tuğ Temir'e yenildi.

Tuğ Temir, kendisini destekleyen Kıpçak beyi İl Temir tepinden (tarafından) Hanbalık'a çağrıldı, çünkü ondan daha etkili olan kardeşi Kutuktu Orta Asya'da kalmıştı. [Kutuktu 'kutsal' demektir.] Ancak aynı sürede ağabeyi Kutuktu Han da, Tataristan ile Çağatay Hanlığı'ndaki tegin ile noyanların (asillerin) desteğini alarak ordusuyla Karakurum'a girdi. Bunun üzerine Tuğ Temir, kağanlıktan çekildiğini duyurdu. Kutuktu, Çağatay Hanı Elçigidey'in (Elçi Kidey) eşliğinde 1329 yılında Karakurum'un kuzeyinde tahta çıktı. [Kedey/Kidey, becerikli

/ yetenekli demektir]. Kıpçak beyi İl Temir kağanlık mühürünü Tataristan'daki Kutuktu'ya getirdi. Kutuktu, kendine bağlı adamlarını önemli görevlere atadı ve ardından Tuğ Temir ile buluştu. Ancak 4 gün sonra, İl Temir teperinden (tarafından) ağulanasarak öldürüldü. Ardından Tuğ Temir yeniden tahta çıktı. Tuğ Temir düşmanlarına karşı kanlı bir arıtım (tasfiye) yaptı. Anıkbağ'ın önde gelen destekçilerini öldürdü ya da sürgün etti, mallarına da el koydu. İl Temir de, Kutuktu yanlısı komutanları arıttı (tasfiye etti).

Utruklara (muhaliflere) karşı olan savaşın ek giderleri, ayaklanmaların bastırılması ve doğal alkinçlar (afetler), Tuğ Temir yönetiminin kaynaklarını kurutunca, yüksek vergiler konuldu. Savurgan (lüks) bir yaşamı olan Tuğ Temir, ayaklanmalarla pek ilgilenmedi. Onun bu davranışı büyük bir hoşnutsuzluğa neden oldu ve 1307 yılında Çin'deki Burhancıların (Budacıların) önderleriyle birlikte tahta geçmeye çalışan İl Temir bir dolambaç (komplo) kurdu. Ancak bu ortaya çıkarılarak karışanlar kıynandı (cezalandırıldı). Tuğ Temir 1332 yılında ölünce, Kutuktu'nun ikinci oğlu Erinçbal, ağabeyi Toğan Temir ortunal (merkezî) yönetimden çok uzakta olduğu için İl Temir teperinden (tarafından) henüz altı yaşındayken tahta çıkarıldı, ancak bir ay sonra öldü. [Erinçbal, 'bolluk bağı' (bolluk sahibi) anlamına gelir.] Bundan sonra Toğan Temir tahta geçti.

1340'lardan sonra, kırsal kesimdeki elgin sık sık doğal alkinçlardan, kuraklıklardan, su taşkınlarından ve ardından gelen kıtlıklardan acı çekiyordu. Etkili bir yönetim yöngesinin (politikasının) olmaması, Tatarların elginin desteğini yitirmesine neden oldu. Hükümetin tuz tekeline karşı çıkan yasadışı tuz satıcıları, 1348 yılında bir ayaklanma başlattı ve bu, birçok ayaklanmayı tetikledi. Bunların en önemlisi 1351 yılında başlayan ve ülke çapında büyük bir kargaşaya dönüşen Kızıl Başlıklılar ayaklanmasıydı. Toğan Temir yavaş yavaş yöngeye

(siyasete) olan ilgisini yitirerek saray oyunlarına karışmayı bıraktı. 1353 yılında oğlu Biligtü, udağı (iktidan) ele geçirmeye çalıştı ve kağanın yerine kağanlığı denetleyen Toğan Temir'in yardımcılarını ile çatışmaya girdi. [Biligtü 'bilgili' demektir.]

Komutanlardan Bolad Temir, 1364 yılında Hanbalık'ı ele geçirdi ve Biligtü Han'ı kentten kovdu. [Bolad / Polat kesik demir / çelik demektir.] Biligtü Han, başka bir komutan olan Kök Temir ile birleşerek ertesi yıl Bolad Temir'i yendi. Bu iç savaş, ortunal yönetimin yöngel ve çeril gücünün daha da anılmasına neden oldu. Yoksul bir köylü olan Tabgaçların önderi 朱元璋 Çoğı Çöğen Çang (Mandarin: Cuu Yüen Cang), kendini Tabgaç kağanı olarak duyurduktan sonraki yıllarda, kendi kağanlığını duyuran diğer bulgakçıları (âsileri) teker teker ortadan kaldırdı. On yıllık savaş sonunda Güney Çin'i ele geçirdikten sonra 1367'de ordusunu Sarı Irmak'ın ötesine gönderdi. Tatarları Çin'den kovmak için elgini doluma (silaha) sarılmaya çağırarak bu orduya Şangdu bölgesi kentleri tutuzmaya (teslim olmaya) başlamıştı. Bütün kentler bu ordunun bayraklarını görür görmez hemen kapılarını açıyordu.

Çoğı Çöğen Çang, Güney Çin'i ele geçirdikten sonra, Kuzey Çin'e bir saldırı düzenledi ve 1368 yılında Büyük Hanlık ordusunu yendi. Tatar ordusu savaşı yitirince, Toğan Temir Hanbalık'tan çıkıp bütün avuluyla (âilesiyle) 汕頭 Yen Tuğ (Mandarin: Şen Tou) kentine doğru yola çıktı. [Yen / Yin, gövde; Tuğ / Toğ sancak demektir.]. Ancak kentin Tabgaçların eline geçtiğini ve Tabgaç ordusunun Çin Berkini'nin kuzeyine doğru yürümekte olduğunu duyunca, Yin Çang'a çekildi. Toğan Temir, Hanbalık'ı geri almaya çalıştıysa da başaramadı ve 1370 yılında 52 yaşındayken orada öldü. Toğan Temir'in yerine geçen oğlu Biligtü Han aynı yıl Tataristan'a (bugünkü Moğolistan'a) çekilerek Karakurum'a yerleşti.

Büyük Hanlık

(IV. Tabgaç) Ming Kağanlığı

Mançu tarihçilerinin 明朝 Ming Çao “Ming Hanedanı” olarak adlandırdıkları Dördüncü Tabgaç Kağanlığı (1368-1644), Çin'deki son Türk kağanlığıdır. Mançu tarihçileri 明 Ming adını, Türkçe ming / bin sözünden almışlardır. Dönemin adı Bin Çağ'dır. 朱元璋 Çoğı Çögen Çang, 1352'de Kızıl Başlıklılara katılan beş parasız bir köylü ve Burhancı (Budacı) bir taşmandı (keşişti). Bulgakçı (âsi) bir komutanın övey kızıyla evlendikten sonra kısa sürede saygınlık kazandı. 1356'da, Çoğı Çögen Çang'ın bulgakçı güçleri, daha sonra Nancing kentini ele geçirerek başkent yaptı.

Çin'deki Tatar tabınlığının çökmesiyle, çerik (rakip) bulgakçı kümeler ülkenin denetimini ele geçirmek ve yeni bir kağanlık kurmak için savaşımaya başladılar. 1363'te Çoğı Çögen Çang önce, başlangıçtan beri çeriği (rakibi) olan 陳友諒 Çen Yağa Lı-vang'ı (Mandarin: Çen You Liang) ortadan kaldırdı. Çoğı Çögen Çang'ın 200 bin kişilik denizci ordusu, Çen Yağa Lı-vang'ın 650 bin kişilik ordusunu yenerek, son utruk (muhalif)

bulgakçı kümeyi de yok etti. Gök İrmak'ın denetimini ele geçi-
rerek, güneydeki gücünü pekiştirdi. Kızıl Başlıklıların önderi,
1367'de Çoğı Çöğen Çang'ın konuğuken kuşkulu bir biçimde
öldükten sonra, Çoğı'nın artık önünde hiç bir engel kalmadı ve
1368'de Hanbalık'a bir kalabalık ordu gönderdi. Tatar Hanı
Toğan Temir Han kaçtıktan sonra Çoğı, Hanbalık'ta tahta çık-
arak 洪武 Kong Buka (Mandarin: Hong Vuu) sarı aldı.

Biligtü Han'ın Tatar Kağanlığı'nın egemenliği ise, günü-
müzdeki İç Moğolistan da içinde olmak üzere- tüm Moğolis-
tan'ın yanında, eski Kıtay toprakları olan bugünkü Mançurya'yı
da içeren Kuzeydoğu Çin'den, Doğu Türkistan'a kadar olan
bölgeleri kapsıyordu. Biligtü Han'dan birkaç kez silah bırak-
masını isteyen Cu Yüencang, 1372 yılında 150 bin kişilik bir
Tabgaç ordusunu Tataristan'a gönderdi. Tabgaçlar, Tatarlar te-
perinden (tarafından) yenilerek geri çekildiler, ancak İç Moğ-
olistan'da bir kısım toprak kazandılar. Biligtü Han, Tabgaçlara
karşı birlikte savaşmak için Kore'den yardım isteyince, Kore
Hanı bunu geri çevirdi. Tatarlar 1373 yılında Sinhe, Liaoning
ve Hebey illerindeki Funin ile Süycin bölgelerini ele geçirdiler.

Kong Buka, ülke altyapısını yeniden düzenlemek için
büyük bir çaba gösterdi. Nancing'in çevresine 48 km uzunlu-
ğunda bir duvarın yanı sıra, yeni saraylar yaptırdı. Yeni bir
Konfüçyüs yasası yürürlüğe koydu. Üçüncü Tabgaç Kağanlı-
ğ'ınkine benzeyen bir çeril düzen kurdu. 1380'de başbakanı,
kendisini devirmek istediği kuşkusuyla yokattı (îdam etti).
Bundan sonra başbakanlığı kaldırarak, bu görevi de kendisi
üstlendi. Bakanlarına ve uyruklarına karşı artan bir kuşkuyla,
kendi saray korumalarından oluşan bir gizli polis ağı kurdu.
Yönetimi sırasında yaptığı bir dizi artımda (tasfiyede) yaklaşık
100 bin kişi yokatıldı. Tatar uygulamalarını yasaklayan birçok
yarlık (ferman) çıkardı. Bununla birlikte, yönetimini yasallaş-
tırmak için Tatar geleneklerinin çoğunu sürdürdü.

Koreli küngeler (câriyeler) ve enükler için sürekli artan istek, Tatar biçimi kalıtsal çeril (askerî) kurumlar, Tatar biçimi giyim ve şapkalar, okçuluğu ve ata binmeyi özendirme ve çok sayıda Tatarın kağanlık ordusunda çalışması gibi, Tatar Kağanlığı yöngelerini (politikalarını) sürdürdü. 16. yüzyılın sonlarına kadar Tatarlar, işlemeli giysili korumalar olarak başkentte görev yapan subayların üçte birini oluşturuyordu. Mançular bu dönemde etkinlik kazanmaya başladı. Tabgaç Kağanı Kong Buka, 100 bin Tatarı topraklarına yerleştirdi ve bunların bir çoğu başkentte koruma görevi yaptı. Ayrıca sarayında Cengiz soyundan olanlara büyük bir saygı göstererek, onlara önemli görevler verdi.

Çinghay'da, 1370 dolayında Müslüman Salar Türkleri gönüllü olarak Tabgaç yönetimi altına girdi. Uygur sengünü Kala Bahşı komutasındaki Uygur birlikleri, 1370'lerde Güney Çin'deki Miao ayaklanmalarını bastırdıktan sonra, Hunan'daki 常德 Çangdı bölgesine yerleşti. Müslüman Türk [Huey / Dugan (Döngen / Dönen)] birlikleri de bu ayaklanmalarda kağanlığa yardım ettikten sonra o bölgeye yerleşti. 1381'de Tabgaç Kağanlığı, Dalı Beyliği'nin bir parçası olan güneybatı bölgelerini ele geçirdi. Müslüman Döngen (Mandarin: Huey) birlikleri, bölgeye yerleştirildi. 14. yüzyılın sonunda, yaklaşık 200 bin çeril (askerî) yerleşimci, şimdi 雲南 Yunnan ve 貴州 Guicou olarak bilinen bölgeye yerleşti. Sonraki dönemlerde kuzeyden yaklaşık yarım milyon Türk yerleşimci daha geldi. Bu yerleşimlere duyulan kızgınlık, 1464-1466 yılları arasında daha çok Miao ve Yao ayaklanmasını tetikledi. Bu ayaklanmalar kağanlık güçlerince ezildi.

1368 yılında Tatar Kağanlığı'nın devrilmesinden sonra bugünkü Mançurya (eski Kıtay İli), Tataristan Büyük Hanlığı'nın tabınığı altında kalmıştı. 1375 yılında bir Tatar noyanı olan Nagaçu, 遼東 Yığı Tong (Mandarin: Liao Dong) Yanmadası'nı ele

geçirdi. Bunun üzerine Tabgaçlar, Tatarlara yönelik saldırılarını durdurdular. Tataristan Büyük Hanlığı'nın bir sengünü olan Nagaçu, bugünkü Liaoyang bölgesindeki Tatar boyları üzerindeki tabınlığını korudu. Nagaçu Kuzeydoğuda güçlenerek, Tatarları Çin'de yeniden udağa (iktidara) getirmek için yeni kurulan Tabgaç Kağanlığı'na saldıracak kadar güçlenerek, yüz binlerce çeriden oluşan bir ordu kurdu. Tabgaçlar, Tatarların saldırmasını beklemeden onlara saldırmaya kalktı. 1387'de Tabgaç Kağanlığı, Nagaçu'ya saldırmak için bir ordu gönderdi. Ancak o yıl ortaya çıkan büyük bir kıtlık nedeniyle Nagaçu Tabgaçlara tutuzmak (teslim olmak) zorunda kaldı.

Tatar başkomutanı Kök Temir 1375 yılında öldü. Biligtü Han da 1378 yılında ölünce, yerine kardeşi Tögüs Temir (Uskal Han) Tatar Kağanlığı tahtına geçti. [Tögüs 'sakarlı / ak lekeli', Uskal 'yöntemli / usullü' demektir.]. Uskal Han'ın komutanları Ölcey Boğa ile Nayır Boğa, Lulun kentini ele geçirerek Tabgaç komutanı Liu Guang'ı öldürdü. Tabgaçlar ertesi yıl Tatarlara karşı büyük bir ordu gönderdi. Uskal Han, 1387 yılında Nagaçu'nun Tabgaçlara tutuzmasıyla (teslim olmasıyla) güç yitirmişti. 1388 yılında Tabgaçlar teperinden (tarafından) Buyır Gölü dolayında baskına uğrayan Uskal Han, Karakurum'a kaçarken, Oyratlarla bağlaşıklık olan Arık Böke'nin soyundan Yesüder (Corıgtu Han) Tuul Irmağı boyunda Uskal Han'a saldırarak onu yendi. [Yesüder / Eseter 'ata olan', Corıgtu / Yoriğtu 'iyi davranışlı' demektir.] Bu saldırıda Uskal Han ve oğlu öldürdü.

Uskal Han'ın öldürülmesinin ardından Tatarlar hızla parçalandı. Corıgtu Han Tataristan'da kağanlığını duyurdu. Ancak Kubilay Han'ın soyundan olan teginler, taht üzerindeki çarınlarından (iddiâlarından) vaz geçmeyerek kağan sanı taşımayı sürdürdüler. Tatar kağanları, Çin'in yasal kağanları olduklarını da öne sürdüler. Bu nedenle Tatarlarla Tabgaçlar arasındaki

Çin'in yasal kağanlığı üzerindeki çekişme sürdü. 1392'de Tabgaç ordusu yeniden Tataristan'a saldırdı ve 70 bin dolayında tutsak aldı. Corıġtu Han bu savaşta öldü.

1389 yılında Çaġatay tegini Künaşını, Anık Böke tegini olan Corıġtu Han'ın egemenliġi altına giren Tataristan Büyük Hanlıġı'ndan ayrıldı. 1390'da Kumul'da kendi hanlıġını duyurdu. Turpan Hanlıġı adıyla anılan bu hanlıġı, 1463'e kadar Çaġatay soyu yönetti. Turpan Hanlıġı, Turpan ile Kumul bölgelerini kapsıyordu ve Tabgaç Kaġanlıġı ile Tatarların Oyrat boyu arasındaki savaşlar ve taht kavgaları sonucunda yıkıldı. Ertesi yıl, Tabgaç Kaġanlıġı Turpan Hanlıġı topraklarına girdi. 1404 yılında Künaşını'nın ardılı Engke Temir, Tabgaç birliklerinin Turpan'a konuşlanmasını onadı. [Engke, 'ganimet' demektir.] Ancak Tabgaçlar, Turpan Hanlıġı'nı doğrudan yönetmedi ve vergi alamadı. 1446 yılında Kumul'da karışıklıklar patlak verince, Tabgaç orduları kente saldırarak, bin küsur kişiği sürgün etti. Bugünkü Doġu Türkistan toprakları 1513 yılında Doġu Çaġatay Hanı Mansur Han'ın tabınlıġı altına girdi. Bölge halkı 1513 yılında tümüyle Müslüman oldu.

1403'te Tatar Hanı Örüg Temir Han, Ölcey Temir Han'a yenilince, Tatar soylularının çoġu Ölcey Temir'in yanında yer aldı. [Örüg / Ürüg, 'sonsuz / sürekli' demektir.] Tabgaç Kaġanı, Ölcey Temir'e bir salık (haber) göndererek, Tabgaç Kaġanlıġı'nın tabınlıġını tanımasını istedi. Ölcey Temir bunu onamayınca, Tabgaçlar Tatarlara karşı birkaç akın düzenledi. 1409 yılında 100 bin kişilik bir Tabgaç ordusu Tataristan'a girdi, ancak Kerlen Savaşı'nda Tatarlara yenildiler. Ertesi yıl, Tabgaç Kaġanı ordusunun başına geçerek Tatarlara bir akın daha düzenleyerek onları yendi. Tabgaçlar Tatar Oyrat boyuna verdiġi desteġi geri çekince, 1417 yılından sonra Argutay Tatarları yenden Tataristan'ı tabınlıġı altına aldı. Bunun üzerine Tabgaçlar 1422 ve 1423 yıllarında Tatarlara karşı akınlar düzenledi. 1449

yılında Oyrat Beyi Esen, 500 bin kişilik Tabgaç ordusunu 20 bin atlısıyla yenerek, Tabgaç kağanı Çıngtong'u tutsak etti, ancak Tabgaç başkenti Hanbalık'ı eline geçiremedi. Ertesi yıl tutsak Tabgaç Kağanı'nın geri dönmesine izin verdi.

洪武 Kong Buka döneminin sonunda, Mançulara yönelik bir yöngenin (politikanın) temelleri biçimlendi. Yaban Mançular dışındaki bölge elgininin (halkının) çoğu Tabgaçlarla barış içindeydi. 1409 yılında Tabgaç Kağanlığı, Kara Irmak (Amur) kıyısında Nurgan Çeril (Askerî) Bölge Komutanlığı'nı kurdu ve Mançu kökenli bir olan Yişiha'ya, Kara Irmak'ın ağzındaki yaban Mançulara bir akın düzenlemesini buyurdu. Daha sonra Nurgan Çeril Bölge Komutanlığı 1435'te kaldırıldı. Tabgaçların, Mançurya'nın doğusundaki çeril varlığı sürmesine karşın, etkinliği azaldı. Kağanlık, burada toplam 384 koruma alayı ve 24 tümen kurdu, ancak bunlar yalnızca biçimseldi ve kesin bir denetimleri yoktu. Tabgaç Kağanlığı'nın sonlarına doğru, Tabgaçların Mançular üzerindeki tabınlığı önemli ölçüde azaldı. Kağanlık, 1578'de başlatılan Tatar-Tibet bağlaşının ardından Tabgaç-Tibet ilişkilerini yeniden kurmaya çalıştı.

Kong Buka, torunu 朱允炆 Çoğı Yön Öng'ü (Mandarin: Cuu Yün Ven) terken tegin olarak atadı. [Eski Türkçe Yön / Yon, biçim / uygunluk / etki anlamlarına gelir.]. Çoğı Yön Öng, Kong Buka'nın 1398'deki ölümünden sonra 建文 Çiğın Öng (Mandarin: Cien Ven) sanıyla tahta çıktı. Dizginleri ele geçirdikten sonra yaptığı ilk işlerden biri, Kong Buka'nın tutukladıklarını özgür bırakmak oldu. Dedesinin saray entüklerini kısıtlama önlemlerini sürdürdü ve amcalarından topraklarını geri almaya başladı. 1399 yılında birkaç amcasının ülgüsünü (rütbesini) düşürerek tutukladı. Bir amcası kendi canına kıydı. Kong Buka'nın oğullarının en güçlüsü olan 朱迪 Çoğı Tığ (Mandarin: Cuu Dii), buna karşı çıktı. Çok geçmeden onunla yeğeni arasında bir çekişme patlak verdi.

Çiğın Öng, amcasının birçok adamını tutukladıktan sonra Çoğı Tığ, gizliden bir ayaklanma örgütledi. Genç Çiğın Öng'ü yozlaşmış yetkililerden kurtarmak bahanesiyle Çoğı Tığ üç yıl süren bu ayaklanmaya kendisi önderlik etti. Sonunda Çiğın Öng, karısı, annesi ve saray yetkilileriyle birlikte öldürüldü. Nancing'deki saray yerle bir oldu. Çoğı Tığ, 永樂 Yunglıg (Mandarin: Yongli) sanıyla tahta geçti. [Yunglıg, yunlayan (harcayan, tüketen) demektir.]. 1403'te başkenti Nancing'den Hanbalık'a taşıdı. Babasının ayaklanması sırasında yıkılmış olan kenti 1407'den 1420'ye kadar her gün yüz binlerce işçi çalıştırarak yeniden kurdu.

1405'ten başlayarak Yunglıg, enük komutanı 鄭和 Çin Kıv'ı (Mandarin: Cing Hı), uluslararası vergi görevleri için büyük bir donanmanın sevgünlüğüne atadı. Nancing tersanelerinde 1403 ile 1419 yılları arasında 112-134 m uzunluğunda ve 45-54 m genişliğindeki kazna (hazine) gemileri içinde olmak üzere iki bin gemi yapıldı. Yunglıg, Vietnam'a 1406'da ilk saldırıyı başlattı. Vietnam'la 1427'ye kadar süren bir savaş sonunda Tabgaçlar geri çekildi. 1424'te Yunglıg, kaçan Oyratlardan oluşan bir orduyu kovalamak için Gobi Çölü'ne büyük bir akın başlattı. Oyratlara yetişememesinden dolayı üzülen Yunglıg, derin bir bunalıma girdi ve ardından bir dizi küçük inme (felç) nedeniyle hastalandı. O yıl Yunglıg öldü.

Yunglıg'ın yerine geçen oğlu 朱高熾 Çoğı Kaya Çiği (Mandarin: Cuu Gao Çii), 紅溪 Kong Şi (Mandarin: Hong Şi) sanıyla tahta çıkar çıkmaz, Çin Kıv'ın deniz yolculuklarını kalıcı olarak yubattı (iptal etti). Gemileri çürümeye terk etti. Kong Şi vergileri araştırmak için bir kurul atadı. Başkenti Pekin'den Nancing'e geri taşıdı. Ancak, bir ay sonra, Mayıs 1425'te öldü. Oğlu 朱瞻基 Çoğı Çen Çiği (Mandarin: Cuu Cen Cii), 26 yaşında 宣德 Çöğen Tığ (Mandarin: Şüen Dı) sanıyla kağan olarak tahta çıktı. Çöğen Tığ, birliklerini Vietnam'dan geri çekmek istedi,

ancak danışmanlarından kimileri aynı görüşte değildi. Tabgaç orduları ağır yitikler verdikten sonra, Çöğen Tığ bir ordu gönderdi. Bunları Vietnamlılar kötü bir biçimde yendi. Tabgaç ordusu geri çekildi ve Çöğen Tığ sonunda Vietnam'ın bağımsızlığını tanıdı.

Çin'in Japonya ile yalbaral (diplomatik) ilişkileri 1432'de düzeldi. Çöğen Tığ'ın beşegine (haremine) ara sıra genç kız göndermek zorunda kalan Kore ile ilişkiler genel olarak iyiydi. 1430'da Çöğen Tığ, tüm kağanlık topraklarında vergi indirimleri yaptı. Vergi toplayıcılarının usulsüzlüklerini ve yolsuzluklarını gidermeye çalıştı. Kağan sık sık yargılamaları dentleyerek, binlerce suçsuz kişinin özgür bırakılmasını sağladı. Bu sıralarda, Kuzaydoğudaki Mançular, kıtlık nedeniyle kızlarını köle olarak satmaya başladılar. Mançular, yardım dilenmek için Yığı Tong'a (Liaodong) göç etti. Çöğen Tığ, on yıl yönettikten sonra 1435'te hastalıktan öldü.

Çöğen Tığ'dan sonra yerine oğlu朱 祁 鎮 Çoğı Çiği Çin (Mandarin: Cuu Çii Cın), 正 通 Çin Tong (Mandarin: Cing Tong) sanıyla (1435-1449) tahta geçti. Tatar Oyrat boyunun beyi Esen Tayşı, Temmuz 1449'da Tabgaç Kağanlığı'na bir saldırı başlattı. Kağan, Oyratlarla savaşmak için ordusunun başına geçti. 8 Eylül'de Esen, Cingtong'un ordusunu bozguna uğrattı. Çin Tong yakalandı ve Oyratlar, yolum (fidye) için Çin Tong'u ellerinde tuttu. Ancak bu tasarı, kağanın küçük kardeşi 朱 启 宇 Çoğı Çiği Yüg (Mandarin: Cuu Çii Yüü), 景 泰 Çing Tay (Mandarin: Cing Tay) sanıyla (1449-57) tahta geçince başansız oldu. Çin Tong'u ellerinde tutmanın artık Oyratlar için gereksiz olması nedeniyle Çin Tong, 1459'de Çin'e geri gönderildi. Bundan sonra Çin Tong, sarayda gözaltında yaşadı.

Çing Tay, Büyük Suvak'ı ve San Irmak boyunca onardı. Yönetimi sırasında başkar (ekonomi) gelişti ve kağanlık daha da güçlendi. Çing Tay sekiz yıl kağanlık yaptıktan sonra hasta-

landı. Bunun üzerine Çin Tong, 1457'de kardeşi Çing Tay'a karşı bir uras (darbeye) yaparak tahtını geri aldı (1457-64). Çing Tay, bir ay sonra öldü. 6 Ağustos 1461'de Çin Tong uyruklarına tahta bağlı olmaları ve yasaları çiğnememeleri konusunda uyarı bir yarlık (ferman) çıkardı.

7 Ağustos 1461'de Tabgaç sengünü 曹石 Sag Şi (Mandarin: Sao Şi) ile Tatar yandaşları, kağana bir uras (darbe) girişiminde bulundular. Ancak, tarın (sabahın) ilk ürlerinde (saatlerinde), urası anlayan önde gelen Tabgaç sengünleri 吳瑾 Buka Yin (Mandarin: Vuu Cin) ile 吳琮 Buka Song (Mandarin: Vuu Song), hemen kağanı uyardılar. Tezgiye (paniğe) kapılmış olmasına karşın Kağan, çatışma için anıma (hazırlık) yaparak sarayın kapılarını kilitledi. Uras sırasında çalışma bakanı ile kağanlık korumaları komutanı öldürüldü. Bulgakçılar, Yasak Kent'in kapılarını ateşe verdi. Kavga kent içinde neredeyse bütün gün sürdü. Bu sırada Sag Şi her iki kolundan da yaralandı. Urasın başarısız olması üzerine Sag Şi, yokatılmaktan (idam edilmekten) kurtulmak için evine kaçtı ve bir kuyuya atlayarak kendini öldürdü. Çin Tong, 1464'te öldü. Ölmeden önce, küngelerle (cariyelerle) saray yumuşçularının (hizmetçilerinin) kağanın ölüsüyle birlikte diri diri gömülme geleneğini ortadan kaldıran bir yarlık çıkardı.

Çin Tong'dan sonra yerine 17 yaşındaki oğlu 朱建深 Çoğı Çiğin Yen (Mandarin: Cuu Cien Şen), 成化 Çin Kuya (Mandarin: Çing Hua) sanıyla tahta çıktı. Yönetiminin ilk dönemlerinde vergileri azaltmak ve kağanlığı güçlendirmek için yeni yönetim yöngeleri (politikaları) uyguladı. Ancak bunlar uzun sürmedi ve kağanlığının son yıllarında yönetim işleri bir kez daha enüklerineline geçti. Ülke genelinde köylü ayaklanmaları başladı, ancak bastırıldı. Çin Kuya dönemi öncekilerden daha baskıcıydı ve kağan, elginin (halkın) eylemlerini ve sözlerini izleyen bir örgüt kurduktan sonra özgürlük iyice kısıtlandı. Bu

kurum, bir çasıt (casus) örgütünden ayrı olarak, satkılık yaptığından kuşkulandığı kişilere kıyın (cezâ) veriyordu. Çin Kuya 23 yıl kağanlık yaptıktan sonra 1487'de öldü.

1542'de Tatar Hanı Altan Han, kuzey sınırın boyunca Çin'e saldırmaya başladı. Tatarlar, 1550'de Pekin'in yakınlarna ulaştı. Sonunda Tabgaçlar Tatarlara özel ködü (ticâret) ayrıcalıkları vererek Altan Han'ı yatıştırdı. 1550'den başlayarak Pekin genişletildi. Kıskarlığı (zalimliği) ve gelişi güzel yaşam tarzı nedeniyle, küngeleriyle (câriyeleriyle) saray yumuşçuları (hizmetçileri), Ekim 1542'de Kağan 嘉靖 Çağa Çing'i (Mandarin: Cia Cing) uyurken boğarak öldürmek istediler. Sarayın baş enüğü kağanı saçındaki kurdelelerle boğmaya çalışırken diğerleri kollarını ve bacaklarını tuttu. Bu arada, genç saray yumuşçulardan kimileri tezgilemeye (panikleme) başladı ve bunlardan biri Hatun'a koştu. Yakalananların hepsi avullarıyla (âileleriyle) birlikte öldürüldü. Çağa Çing 45 yıl tahtta kaldıktan sonra 1567'de öldü. Kağan 萬曆 Ong Lekşir (Mandarin: Van Lii) (1572-1620) döneminde Kore'de Japonlara karşı verilen savaş, kağanlık kaynaklarını zora soktu.

Tabgaç Ming Kağanlığı döneminde enükler kendi toplumsal yapılarını kurmuşlardı. Pekin'deki tapınak, yüksek ülgülü (rütbeli) enükler için etkili bir üs durumuna geldi. Vanli döneminin ve iki ardılının son yıllarında kağanlığın başlıca değişim aracı olan gümüşün azlığı, bir başkaral (ekonomik) bunalıma yol açtı. Portekizliler ilk olarak 1516'da Çin ile ködül (ticârî) ilişkiler kurup, Japon gümüşünü Çin ipeği karşılığında satmaya başladılar. 1639'da Japonya'nın yeni Tokugawa yönetimi, Avrupa güçleriyle olan dış ködüsünün (ticâretinin) çoğunu durdurarak Çin'e giden gümüş kaynağını kesti. Bu olay, gümüşün değerinde büyük bir artışa neden oldu ve Çin'deki çoğu bölge için vergi ödemeyi neredeyse olanaksız duruma getirdi. Köylüler için bu, başkaral bir alkınç (felâket) anlamına geliyordu, çünkü vergilerini gümüşle ödüyordular.

Kuru ve soğuk hava nedeniyle 17. yüzyılın başlarında Kuzey Çin'de kıtlıklar yaygınlaştı. Vergi artışlarının yanı sıra kıtlık, yaygın çeri kaçaklığı, azalan bir yardımlar ve su taşkınları gibi doğal alkınçlar, kağanlığın sulama ve taşkınları denetlemeyi gerektiği gibi yönetememesi, yaygın can mal yitiklerine yol açtı. Kaynak sıkıntısı çeken kağanlık, bu alkınçların etkilerini azaltmak için çok az şey yaptı. İşleri daha da kötüleştiren veba salgını Çin'e yayılarak çok sayıda kişiyi öldürdü. Tüm dönemlerin en ölümcül depremi olan 1556'daki Şenşi depreminde 900 bine yakın kişi öldü.

Kağanlığın son dönemlerinde Tabgaç ordu birlikleri, 10 ya da 12 yıllık süreyle komuta eden subayların denetimine girmiş ve kağanlık bölge orduları üzerindeki denetiminin çoğunu yitirmişti. Sınır bölgelerinde komutanlar giderek daha özerk konuma gelerek, komutanlığı kalıtsallaştırdılar. Bu komutanlar, başkent yerine Mançu boy beylerine yaklaşmaya başladı.

1589'da Tabgaç Kağanlığı, Mançu Beyi Nurhaci'yi Yalu Bölgesi'nin en büyük beyi olarak atadı. Diğer Mançu boyları 1591'de Nuhaci'ye saldırdı, ancak Nurhaci onları yenerek, atalarının çoğunu ele geçirdi. 1590'larda Nurhaci, Japonların Kore'ye saldırısına karşı Tabgaç ve Kore ordularını desteklemek için yardım etmeyi önerdi. Ancak Tabgaç yetkilileri öneriyi onamadı. 1607'de Nurhaci kendini hanlığını duyurdu. Ateşli dolumları (silâhları) olan bir Tabgaç sınır ordusu da kendisine katıldı. Nurhaci, 1618'de Tabgaç Kağanlığı'ndan vergi istedi. Aynı yıl, kağanlığa baş kaldırarak, Fuşun'a saldırıp ele geçirdi. Mançu boylarının güçlü bir birliği olan Hulun boyları, 17. yüzyılın başlarında Nurhaci'nin tabınlığını tanımaya başladılar. Gintaysi yönetimindeki Yehe Mançuları, Nurhaci'ye karşı Tabgaç ordularıyla birleşti, ancak Gintaysi yenildi ve 1619'da öldü. 1599'dan 1641'e kadar Pasifik kıyılarına yakın kürk avcısı Mançu Varka boylarına boyun eğdirildi.

1616 yılında Nurhaci, Tabgaç Kağanlığı'nı yıkmak için Likten Han'ın egemenliğinde olan Korçin Tatarlarıyla bağlaş kurmak istiyordu. Korçin, Carud ve güney Kalka Tatarlarının teginleri, 1612 yılından 1624 yılına kadar Mançularla bağlaş kurdular. Bunun üzerine Likten Han, 1625'te Mançuların Tatar bağlaşımlarına karşı savaş açtı. Ancak Mançu-Tatar ordusu, Likten Han'ın Tatar ordusunu yendi. Ertesi yıl, Korçin boyundan Uguba Noyan, küçük kardeşini Nurhaci'nin kızlarından biriyle evlendirerek Mançularla olan bağlaş pekiştirdi. [Uguba 'kesintisiz' demektir.] Bu dönemde işbirlikçi Tatar noyanlarının çoğu Mançu kızlarıyla evlendi. Likten Han, Tatar tümenleri üzerine kendi yetkililerini atadı ve utruk (muhalif) Tatarları bastırmak için seçkin bir askeri birlik kurdu. 1628 yılında Likten Han, Saoçeng'de Korçinleri ve öteki Mançu işbirlikçilerini yendi, ancak Mançuların saldırıları nedeniyle geri çekilmek zorunda kaldı. 1632 yılında Mançuların Tatar işbirlikçileri, Çakar Tatarlarını yenerek Likten'in ailesini tutsak aldılar. Likten Han, Çakarların dışındaki tümenler (10 bin evlik Tatar birlikleri) üzerindeki tabanlığını yitirdi ve iki yıl sonra 1634 yılında öldü.

1621 yazında, işbirlikçi Tabgaçlar, Liaodong'un kale kentleri olan Fuşun, Şenyang ve Liaoyang'ı Mançulara verdi. Fuşun'un Tabgaç komutanı, çerilerinin ve avullarının (âilelerinin) köleleştirilmeyecekleri, geleneklerinin -saç kesme biçimi de içinde olmak üzere- değiştirmeye zorlanmayacakları, bunun yerine yüksek görevlere atanacakları sözü karşılığında Mançulara tutuzdu (teslim oldu). Şenyang, kentteki Tatar Kağanlık çerilerinin yardımıyla düştü. Liaoyang, satkınların gece duvara tırmanması için Mançulara ip sarkıtmaları sonucu düştü. Çin'in kuzeydoğusundaki bugünkü Liaoning bölgesinin Tabgaç Sengüntü, Nurhaci'nin kendisine torunlarından bir Mançu kuncuyu ile soyluluk sanı vermesinin ardından tutuzdu. Nisan 1625'te Nurhaci, Şenyang'ı yeni başkent yaptı.

1625'te Mançular gemlik (liman) kenti Lüsun'u ele geçirdiler ve böylece tüm Liaodong yarımadasını tabınlıkları altına almış oldular. Nurhaci, Mançuları Sekiz Sancak olarak yeniden örgütledi. Birçok Mançu boyu, yer adı kullanarak yapay soylu boylar yarattı. Mançu boy kökeni üzerindeki bu tür düzmecilikler, Mançu boyları için düzmece tarihler oluşturulmasına ve düzmece belgeler yapılmasına yol açtı. Şubat 1626'da Mançular, Ningyuan'ı kuşattı, ancak Nurhaci'nin yaralandığı bir yenilgiye uğradılar. Nurhaci daha sonra yaralarından ötürü öldü.

Nurhaci'nin yerine geçen oğlu Hong Tayci, kendine Tanrı Kağanı sarı taktı. Hong Tayci, han olarak konumunu pekiştirmek için hızlı bir yengiş (zafer) kazanmaya can atıyordu. 1627'de Hong Taici, 30 bin kişilik bir orduyu Joseon'a (Kore'ye) gönderdi. Mançular sınır kentlerinde sert bir direnişle karşılaştılar, ancak Kore sınır birlikleri hızla yenildi. Mançu ordusu, Mao Wenlong'un konuşlandığı Uyuc'ya ilerleyince, Mao adamlarıyla birlikte hızla Bohai Denizi'ne doğru kaçtı. Ardından Mançular Ancu'ya saldırdı. Yenilginin kaçınılmaz olduğu anlaşıldığında, Ancu Kore birlikleri barut depolarını havaya uçurarak kendilerini öldürdü. Pyongyang savaşmadan düştü. Kore'deki bu olaylar, Tabgaç sarayında duyulmuştu. Saray hemen Kore'ye bir yardım birliği göndererek Mançuların Hvancu'ya ilerlemesini yavaşlattı. Joseon Beyi İnco daha sonra barış görüşmeleri için Mançulara bir elçi gönderdi, ancak elçi geri döndüğünde İnco, tezgi (panik) içinde Seul'dan Ganghwa Adası'na kaçmıştı. 1638'de Mançu orduları, Coseon'un (Kore'nin) 100 bin kişilik ordusunu yendi.

1630'ların başlarında 李自成 İlig Uz Çang (Mandarin: Lii Zı Çang) adlı bir subay batı Şenşi'de ayaklanma başlattı. 1640'ta, açlıktan ölmek üzere olan, vergilerini ödeyemeyen ve artık sık sık yenilgiye uğrayan Tabgaç ordusundan korkmayan köylü kitleleri, büyük bulgakçı (isyancı) çeteleri oluşturmaya

başladı. Kuzeyden gelen Mançu saldırıları ile İlig Uz Çang önderliğindeki büyük köylü ayaklanmaları arasında kalan Tabgaç ordusu dağıldı. Parası ödenmeyen ve beslenemeyen ordu sonunda bulgakçılara yenilerek başkenti terk etti. 25 Nisan 1644'te bulgakçılar başkent Hanbalık'a girdi. Kargaşa sırasında son Tabgaç kağanı 崇禎 Çong Çın (Mandarin: Çong Cın), sarayın dışındaki bir tepede kendini bir ağaca astı. [Eski Türkçe Çong, güçlü; Çın, doğru demektir.].

Tabgaç sınır sengünü 吳三桂 Buka Seng Kuya (Mandarin: Vuu Sen Guey), başkentin bulgakçıların eline düştüğünü ve İlig Uz Çang'ın gönderdiği bir ordunun kendisine doğru yürüdüğünü öğrendikten kısa bir süre sonra Mançulardan yana davranarak, Çin Berkin'indeki Şanhay Geçidi'nin kapılarını, satkın Tatarların desteğindeki Mançu ordusuna açtı. [Seng, ağır demektir.]. Mançu Tegini Dorgon ile Buka Seng Kuya komutasındaki Mançu ordusu, İlig Uz Çang'ın gönderdiği orduyu yok ettikten sonra Hanbalık'a yaklaştı. İlig Uz Çang'ın ordusu 4 Haziran'da başkentten kaçtı. 6 Haziran'da Mançular başkente girerek, tahta Mançu 順治 Şunci'yi kağan olarak çıkardılar.

*Dördüncü Tabgaç
Kağanlığı*

Mançu Yönetiminin Baskısı

Likten Han'ın oğlu Eçey, 1635 yılındaki beklenmedik bir saldırıda on bin kişilik bir Mançu ordusunca kuşatılınca, tutuzdu (teslim oldu) ve Tataristan Büyük Hanlığı'nı sona erdirecek olan Büyük Hanlık mühürünü Hong Tayci'ye verdi. [Eçey, 'ağabey' demektir.] Eçey, Mançu Kağanı'nın Tatar boylarının dolumlarını (silâhlarını) bırakıp tutuzmaları (teslim olmaları) isteğini yerine getirince, 1636 yılında tüm Tatar direnişi durdu. Hong Tayci, bu alçaklığından dolayı Eçey'e tegin sanı verdi. Tatarların toplam on altı boyunun ve kırk dokuz alt boyunun beyi, Hong Tayci'ye bağlılıklarını bildirdi. Bu tarihten sonra günümüzdeki Moğol elgini (etnosu) oluşmaya başladı. Türkçe ile Mançucanın karışımından giderek Moğol dili ortaya çıktı. Tatar Türkçesi üzerindeki Mançuca etkisi daha önceden başlamıştı.

Korçin Tatarları 1626'da, Kalka ve Çakar Tatarlarına karşı Mançularla bağlaş kurarak, Nurhaci'ye boyun eğmişti. Ancak Çakar Tatarları, 1628 ve 1635'te Mançulara karşı savaştı. Mançular, Tabgaçlarla birlik olan Tatar Hanı Ligden Han'ın ordularını yenerek Kuzey Tatar Hanlığı'nı ortadan kaldırdı. Ligden Han'ın 1634'teki yenilgisi sonucu, Güney Tatar orduları Mançuların yanına geçti. Mançular ayrıca Tatar Hanlarının Büyük Mührü'nü de ele geçirince, kendilerini Çin üzerinde yasal görmeye başladılar.

Mançulara kaçan Tabgaç sengünlerine, Nurhaci'nin Aisin Gioro avulundan (âilesinden) kadınlar verildi. Tabgaç komutanların oğullarına da Mançu kızları verildi. Daha sonra çok sayıdaki Tabgaç sengününe Mançu kadınları verildi. Bu arada, Mançulara kaçan sıradan çerilere de, sıradan Mançu kadınları eş olarak verildi. 1632'de 1000 Mançu kadını, Tabgaç komutan ve elçerleriyle (memurlarıyla) evlendirildi. Mançular, Tatarlara da aynı yönemi uyguladı. Kendilerine katılan Tatar soyluları Mançu kunçuylarıyla (prensesleriyle), sıradan Tatar çerileri de sıradan Mançu kadınlarıyla evlendirildi.

Likten Han'ın 1634 yılında ölümünden sonra Tatarlar dört ayrı hanlık kurdu. Bunlar; batıda Kalkalardan Altan Han'ın hanlığı, Altan Han'ın kuzeni Laykor Han'ın hanlığı, Ulan Batur'da Abatay Han'ın hanlığı ve Seçen Han'ın hanlığıydı. 1636 yılında Ambağay kendisini tüm Tatarların kağanı olarak duyurdu. Ancak bugünkü İç Moğolistan'ın tümü artık Mançuların eline geçmişti ve Ambağay da Mançu boyunduruğu altına girdi. Ardından Eçey, gizemli bir biçimde öldü. Eçey'in teginlik sanı, kardeşi Abunay'a verildi, ancak Abunay Mançu sarayına gitmeyi buksayınca (reddedince), bu san onun oğlu Burni'ye geçti. [Abunay / Avunay 'neşeli olan', Burni 'ilk olan' demektir.] Burni daha sonra 1675 yılında Mançular'a karşı ayaklandı, ancak ayaklanma yenilgiye uğradı ve Burni savaşta öldürüldü. Mançu kağanları daha sonra Çakar Tatarlarını da egemenliği altına aldı.

1646 yılında bir Tatar noyanı, Mançulara karşı ayaklandı, ancak ayaklanma bastırıldı. 1647 yılında Kombodorç, 50 bin atlı ile Mançulara saldırdı, ancak onları yenemedi. [Kombodorç 'coşkulu / heyecanlı olan' demektir.] 17. yüzyılın ortalarında Kombodorç ölünce, yerine genç ve deneyimsiz olan oğlu Çakandorç geçti. [Çakandorç 'ak olan' demektir.] 1655 yılında Mançu Kağanı, Tatar topraklarına kendi lamalarını atayarak Tatarların iç işlerine karışmaya başladı. Böylece bugünkü Dış Moğolistan toprakları da giderek Mançu denetimi altına girdi.

Hanbalık'ın yitirilmesine ve Tabgaç kağanının ölümüne karşın, Tabgaç direnişi tümüyle yok edilemedi. Nancing, Fucian, Guangdong, Şenşi ve Yunnan'da Tabgaç direnişleri sürdü. Ancak, Tabgaç tahtına oturmak isteyen birkaç kişi vardı. Bu nedenle güçleri bölündü. Her direniş kalesi, 1662 yılına kadar Mançulara ayrı ayrı yenildi. 1661'de 國姓爺 Kuya Ying Yeğ (Mandarin: Guo Şing Yee) adlı Tabgaç Kağanavuluna (âilesine) bağlı bir Tabgaç, Tayvan'daki Hollanda karakoluna sığınarak,

adanın bir bölümünü 1661'den 1683'e kadar Tayvan Beyliği adıyla yönetti. Son Tabgaç teginleri de, 1683'e kadar Tayvan'da kaldı. Mançular sonunda Tayvan'daki on yedi Tabgaç teginini buradan çıkararak Çin'e gönderdiler.

1640'ların başlarında, Çin'in kuzeybatısındaki Şenşi bölgesinde birçok ayaklanma patlak verdi ve giderek yayıldı. 1645'te Mançular, çıkardıkları "saç kesme" yarılgıyla (fermanıya) Tabgaç erkeklerini Mançu erkekleri gibi başlarının önünü tıraş etmeye ve arkada kalan saçlarını örmeye zorladı. Mançular için bu bir bağlılık sınavı ve dostlarını düşmandan ayırt etme yöntemi idi. Ancak Tabgaçlar için bu büyük bir aşağılanmaydı. Bu yarıklık, Mançulara karşı Ciangnan'da güçlü bir direniş tetikledi. Bu direnişte yaklaşık 100 bin Tabgaç öldürüldü. Ardından Mançular, Tayvan'ın karşısındaki kıyıda bulunan Fucian'daki Kuya Ying Yeğ yandaşı Tabgaç direnişçilerine karşı savaşmaları için bir ordu gönderdi. Direnişçileri kaynaklarından yoksun bırakmak için orada yaşayanları kıyı bölgelerinden çıkardılar. Ardından Mançu ordusu saldırıp büyük bir kıyım yaparak on binlerce direnişçi öldürdü. Güney Çin'de ilteberlik (vâililik) yapan üç Tabgaç sengünü 1673'te sekiz yıl süren bir ayaklanma başlattı. Mançu orduları, ancak 1681'de büyük bir kıyım yaparak bu ayaklanmayı bastırabildi.

Doğu Türkistan'ı ele geçirmiş olan Oyrat tegini Kaldan, bütün Tatar boylarının yöneticisi olmak için çabalıyordu. [Kaldan 'kuduruk / deli' demektir.] Kaldan 1670'de Kalka Tatarlarına saldırmaya başladı. Bu akınlar sonucunda 20 bin Tatar avulu (âilesi) güneye göç ederek Mançu tabınlığı altına girdi. 1691'de, bu gelen Kalka Tatarları Güney Tataristan'daki (bugünkü İç Moğolistan'daki) yaylaklara yerleştirildi. Bundan sonra Mançular, Oyrat Tatarlarıyla 70 yıl sürecek olan savaşlarına başladılar.

1690 yılında Tatar Hanı Kaldan, Mançurya sınırına kadar Kuzey Tataristan'ın denetimini eline geçirerek, 20 bin kişilik bir orduyla Yığı (Liao) Irmağı yakınlarında bir Mançu ordusuna saldırdı. Ancak geri çekilmek zorunda kaldı. 1696 yılında Mançu Kağanı 100 bin kişilik bir orduyla Kuzey Tataristan'a (bugünkü Dış Moğolistan'a) girdi. Yapılan savaşta Kaldan Han yenilerek çekildi ve 1697 yılında da öldü. Böylece Kuzey Tataristan tümüyle Mançuların tabınlığı altına girmiş oldu. Ulan Batur'da bir Mançu komutanlığı kuruldu. Ardından Mançu orduları Doğu Türkistan'daki Kumul'a saldırdı, ancak Çungarya'ya ilerleyemediler.

Mançu saldırılarından sonra Çungar Tatarları Tibete ve bugünkü Kazakistan topraklarına kaçtı. Ancak onlar da 1755 yılında Mançular teperinden (tarafından) yakalandı. Böylece tüm Tatar direnişi 1758 yılında ezilmiş oldu. Sonunda küçük bir azınlık olan Mançular, kendi ülkelerine karşı alçaklık (ihânet) içinde olan bir kısım Tabgaç ve Tatarın işbirliğiyle Çin ile Tataristan'ı ele geçirdi. Ardından ağır bir özümseme (asimilasyon) yöngesi (politikası) uyguladılar.

19. yüzyılın ortalarındaki Tayping Ayaklanması, Mançu karşıtı duyguların ilk büyük örneğiydi. Yaygın toplumsal erinçsizlik (huzursuzluk) ve kötüleşen kıtlığın ortasında başlayan bu ayaklanma, Mançu yöneticilerine yönelik en büyük key-nemi (tehdidi) oluşturarak, en kanlı iç savaşa dönüştü. 1850'den 1864'e kadar on dört yıl içinde, 20 ile 30 milyon arasında kişi öldürüldü. Ayrıca, çağdaş dolumlarla (silâhlarla) donatılmış İngiliz ve Fransız birlikleri de Mançu ordusunun yardımına gelmişlerdi. Mançu orduları ayaklanmayı 1864 yılına kadar bastırmayı başaramadı. Bu ayaklanmanın patlak vermesinden sonra, Miao Ayaklanması (1854-73), Yunnan'daki Panthay Ayaklanması (1856-1873) ve kuzey batıda Çin'deki Müslümanların (Döngenlerin) ayaklanması (1862-77) ortaya çıktı.

Mançular, Mançu olmayanların yönetimi ele geçirmesini engellemek için tüm önemli konuları Mançu kağanlık avulu (âilesi) ile Mançu soylularının yönettiği sarayda belirlediler. 1720'lerde Tatarlara karşı Mançu saldırılarını yürütmekle görevli bir kurul oluşturuldu. Bu kurul kısa süre sonra diğer çeril (askerî) ve yönetsel görevleri de üstlenerek, Mançu kağanına danışmanlık görevi yapmaya başladı. Yönetimdeki her göreve bir Mançu ile bir Tabgaç atandı. Ancak atanan Tabgaçlar kendilerine verilen görevleri yaparken, yanlarındaki Mançular onları denetlemekle görevliydi.

Mançular, 1758-1760 yılları arasında Tanrı Dağları'nın güneyine, Tanım Bölgesi'ne ve Tibet'e saldırarak, buraları Mançu Kağanlığı'na kattı. Mançular, 1760'tan 1863'e kadar Doğu Türkistan'ı dış işlerinde Mançu Kağanlığı'na bağlı bir sömürge durumuna getirdiler. 1831'den başlayarak Doğu Türkistan'daki geniş tarım topraklarına önemli bir Mançu yerleşimi gerçekleştirildi. Mançular 1764-1790 yılları arasında Doğu Türkistan'ın geleneksel yönetim biçimini değiştirerek, ülkeyi Çungarya ve Kaşgarya bölgeleri olarak ikiye böldüler. Yerli yöneticilere (beylere) Mançular gibi giyinmeleri ve konuşmaları dayatıldı. Her kent yıllık vergi olarak Mançulara çeşitli mallar vermekle yükümlü kılındı. Mançu boyları, tımarlı çeri olarak Türklerden alınan topraklara yerleştirildi. Kimi bölgelerde cami, medrese, kütüphane, kervansaray, hamam, saray gibi geleneksel yapılar yerle bir edildi ya da Mançu göçmenlerin yerleşmesi için kullanıldı.

Mançular 1815 yılına kadar önemli bir savaşa girişmeden işbirlikçi yerli yöneticilerin (beylerin) yardımıyla Doğu Türkistan'daki tabanlıklarını sürdürdüler. Bu süre içerisinde bölgedeki geleneksel ülke düzeni yürürlükten kaldırılarak, beyler yerel yöneticiler olarak kaldı ya da ülke yönetiminden tümüyle uzaklaştırıldı. 1816'da Ziyauddin Ahund'un yönetiminde baş-

layan ayaklanma, bundan sonra bir dizi ayaklanmanın başlangıcı oldu. 1828'de Mançulara karşı direniş canlandı. Ancak ayaklanmalar kalabalık Mançu ordularınca kanlı bir biçimde bastırıldı. Bundan sonra süren ayaklanmalar ve savaşlar sonucunda, 1864 yılında Mançu ordusu Tarım Bölgesi ve Çungarya'dan geri çekilmek zorunda kaldı.

1865-1877 yılları arasında Yakup Han'ın kurduğu Kaşgar Hanlığı'nı, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, İngiltere ve Rusya da tanıdı. Ancak Mançu orduları, ülkenin batı sınırlarından girerek 1877'de Kaşgar'ı, 1878'de de Doğu Türkistan'ın tümünü ele geçirip Kaşgar Hanlığı'na son verdi. 1876'da başlayan ve 8 yıl süren kanlı savaşlardan sonra Mançular, 18 Kasım 1884'te Doğu Türkistan'ı ele geçirdi. Ancak, Doğu Türkistanlılar ayaklanarak iki kez daha bağımsızlık kazandılar.

1931 yılında Kumul'da bir Mançu elçerinin (memurunun) bir Türk kıızıyla evlenmek istemesi üzerine çıkan ayaklanmalar kısa süre içinde tüm Doğu Türkistan'a yayıldı. Turfan'da Mahmut Muhiti, Hoten'de Mehmet Emin Buğra ile Sabit Damolla, Altay'da Osman Batur ve Tarabagatay'da Döngen (Huey) 馬喜英 Mar Şi Yin (Mandarin: Maa Şii Ying) ayaklanmalara önderlik ettiler. O yıl imzalanan bir antlaşma gereğince Mançular, Doğu Türkistan sınırları içinde Rusya'ya ködül (ticârî) ayrıcalıklar tanıdı. Rusya bunun karşılığında, Mançu birliklerine dolum (silâh) ve çeri (asker) yardımına başladı.

1933 yılında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kuruldu. Ancak bu ülke yalnızca bir yıl yaşayabildi. Rusya, 1934 yılında Doğu Türkistan'a girerek ülkeyi 1944 yılına kadar boyunduruğu altında tuttu. 2. Dünya Savaşı sırasında Doğu Türkistanlılar ayaklanarak 1944 yılında yeniden Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurdular. 1949 yılının Ocak ayında 毛澤東 Mar Uz Tong (Mandarin: Mao Zı Dong) önderliğindeki Çin Halk Ordusu, Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ne saldırdı. Çin Halk Cum-

huriyeti 6 yıl süren çetin savaşın ardından Türk direnişçilerini yenip Doğu Türkistan'ı ele geçirdikten sonra adını "Yeni Bölge" anlamına gelen 新疆 Şin Ciang olarak değiştirdi.

Türkçeden Mandarin diline dönüştürülen sözler

aba (ata, baba) => a ba 阿爸

ana => a ma 阿妈

acı => ku 苦

aç => ci 飢

ada => dau 島

ağ => vang 网

ağa => şiong 兄 ağabey

ağır => cong 重

ağız => zuey 嘴

ağu (zehir) => du 毒

akşam => vanşang 晚上

and => yen 言 söz

ang (bellek) => nau 腦 beyin

ang[a] (hayvan) => dongvu 動物

ang (anmak) => dau 到 varmak

anı (mak) (hazırlamak) => cun 准

aş (yemek) => sı 食

atla => tiau 跳

ay => yüe 月

ayak => ciau 脚

ayal (soy) => day 代

ayan (kazanç) => cuan 賺 para kazanmak

baba => baba 爸爸

bağ => bau 包 torba, çanta

balık (şehir, kale) => bau 堡 kale

ban (mak) => cian 蘸

ban (yazı tahtası) => ban 板 ban, plaka < şiezı ban 写字板
yazı tahtası

ban[g] (bağırma) => han 喊

bardak => boli 玻璃

bars (pars) => bau 豹

bas => bu 步

baş => şiou 首

bay / bey (ulu, yüce) => vey 偉 üstün, harika

bel => vey 胃 bel, kann

beri => bey 背

bir => yī 一

bit (mek) => bi 畢

bez => bu 布

boya => hua 画

boz (mak) => po 破

bön => bin 笨

buğu => vuu 霧

buka (boğa) => cuu 豬

bun (acı, sıkıntı, tasa) => bing 病 hasta

burun => bii 鼻

buşan (mak) (üzülmek) => buşuang 不爽

but => tüi 腿

büdü (mek) (dans etmek) => vudau 舞蹈 dans

cenk => cing 争 mücadele < cen 戰 savaş < cen cing 戰爭
savaş

cenkçi (savaşçı) => cen douçi 戰鬥機 [dou 鬥 döv(mek); cen douçi: cenk dövücü]

cum (mak) (saldırmak) => gong 攻 saldırın

çaç (firuze, sedef) => çı 砵

çaçan (çay bardağı) => çavan 茶碗

çağ => şii 時

çak (mak) => çiau 敲

çalış (mak) => çuli 處理

çam (parlak) => şan 閃

çamguy (tövbe) => çanhui 懺悔 tövbe etmek

çan => cong 鐘

çang (gürültü) => çang 唱 şarkı söylemek

çapa => çu 鋤

çapar (silahlı atlı) => çibing 騎兵

çatal => ça 叉

çay => çaa 茶

çang (ses, gürültü) => şing 声 ses

çekil => çı 撤

çıda (mızrak) => sıdau 刺刀

çık (mak) => çukau 出口

çın (doğru) => cın 真

çınla => cen 振 titreşim

çiğ => şingdı 生的

çiğne => ciau 嚼

çi / çiy (ıslaklık) => şı 湿

çirkin => çou 丑 / çoulou 丑陋

çivi => cicia 指甲

çok => cing 乘 çoğalmak
 çöm => dün 蹲
 çöz => cie 解
 çağ (deste, demet) => çou 周 hafta
 dağ => ding 頂 tepe
 daha => duo 多 birçok
 damak => şangı 上顎
 damga => da 打 vurmak
 dayan => dayin 打印 basmak, yazı basmak
 değ => çu 触
 demir => tie 鐵
 denk => şiang 相 karşılıklı
 deve => tuo 駝
 devin (mek) => dong 動
 dış => çu 出
 dik => dou 陡
 dinle => ting 听
 dip => dibu 底部
 diş => çi 齒
 diz => şı 膝
 doğra => duo 剁
 doğru => düy 对
 doğu => dong 東
 doğum => şing 生 gebelik
 don (giysi) => çün 裙
 don[g] (buza dönüşme) => şuang 霜 don < dong 凍 don-
 mak < doong 冬 kış

döv => da 打
dök => dau 倒
döndür => şüen 旋
duman => çouyen 抽烟
düğüm => dien 点
düğün => hünli 婚礼 düğün, nikâh < huen 婚 evlilik
dümen => duo 舵
dün => zuo 昨
dür => tui 推
düşman => di 敵
düz => cı 直 pürüzsüz // duzı 独自 yalın
eğ => şie 斜 eğim
eğit => ciau 教
eren (kişi, insan) => ren 人
inç (sağlıklı) => cien 健
ene (mek) => pın 喷
engel => cang 障
er => ar 兒 / 儿
ev => cia 家
fap (yasa) => faa 法
geç (mek) => guoçü 過去
gen / keng (geniş) => guang 廣 geniş // kuen 寬 genişlik
// yüen 遠 uzak
ger => yie 掖
gir => cin 進
git => çü 去
giyin => çuen 穿

giz (kutu) => hızi 盒子
gök => yüksek 高
gön (doğrulamak) => cen 站 ayakta durmak
gönülük (adâlet) => cıngyi 正义
göv (sıkmak) => ci 擠
göy (yanmak) => şiau 烧
göz => cie 睫
gözüngü (ayna) => cing 鏡
gül => güi 瑰
gül (mek) => kueyli 快乐 mutluluk
güya => cü 据
han => huang 皇
ışın => şeen 閃
iğ (hastalık) => ci 疾
im (işaret) => çien 筭
imir (şafak) => limung 黎明
inan => şiangşin 相信
inanç => şinyang 信仰
inci => cıncu 珍珠
inek => niu 牛
ini (erkek kardeş) => şiong 兄
inilti => şın 呻
inle => şınyin 呻吟
it (mek) => tui 推
iy (bastırmak) => ya 壓 basınç
iye (sahip) => you 有 sahip olmak
iyi => ciya 佳

iyileş => yü 愈

iz (iz) => ci 迹

ka (akraba) => cia 家

kabarcık => çipau 气泡

kam (sandık, dolap) => ken 龕

kam (düşürmek) => ciang 降

kang (kağan, soylu) => gong 宮 saray

kap => kı 榼

kaşı => siaşi 擦洗 ovmak

kaşık => şiauzı 勺子

katse (kitaplık, kitap rafı) => ciazı 架子

kav (mak) (bir şeye bakmak, bir şeyle ilgilenmek) => gu 顧

kavur => kau 烤

kelen (gergedan) => çilin 晒眼 tek boynuz, gergedan

kes => çie 切

kın => cien 韃

kına (mak) => çien 譴

kıt => şı 稀

kıyın (cezâ) => cıng 懲

kin => hın 恨

koğ / kof (boş) => kong 空

kok => çou 臭 pis kokmak

komu (coşmak, heyecanlanmak) => gen 感

kon => ciang 降 düşürmek

kong (koyun) => yang 羊

konur (kahverengi) => zong 棕

kork => kong 恐

kov => huo 火
 koyak (vâdi) => gu 谷
 köpek => gou 狗
 kös (davul) => gu 鼓
 kuk (imparatorluk, ülke) => guo 國
 kun (güç) => çiang 强 güçlü
 kunçuy (prens) => gongcu 公主
 kuş => çüe 雀
 kuya (zırh) => kui 盔 tolga, miğfer
 kuyu => hau 好
 kü (ses, gürültü) => ku 哭 ağlamak // gu 鼓 davul
 küçük => şiau 小
 küğ (melodi, nağme, ilâhi) => çü 曲 şarkı
 kül => huey 灰
 küme => cuu 簇
 küü (değerli, pahalı) => güi 貴
 la (katır) => lo 騾
 lav (bal mumu) => la 蜡
 lekşir (takvim) => Lii 曆
 leş => laci 垃圾 çöp
 li (ilke, neden, kanıt, mantık) => lii 理 neden, sebep
 lim (kiriş) => liang 梁
 ling (orman) => lin 林
 lu (balık) => yü 魚
 lut / lüt (yalın, çıplak, düz) => luo 裸
 mang (adım, yürüyüş) => maa 馬 at
 mantı => mantou 饅頭

mengü (sonsuz) => yong 永
 mir (bal) => mii 蜜
 muş (kedi) => mau 猫
 nene => naynay 奶奶
 nerede => na 哪
 od (ateş) => huo 火
 oda => vu 屋
 odun => mutou 木头
 okşa (benze) => şiao 肖
 ona (mak) (onamak) => tongyi 同意
 ong (yönetici, bey) => vang 王
 oya => şiu 繡
 oz (uzaklaşmak) => zou 走
 öğ (basamak, ezmek) => ya 壓
 ön => cing 正
 paçing (çit) => baa 笆
 pars => baa 豹
 san (sayı) => cang 账
 san (mak) (saymak, saygı göstermek) => zuın 尊 (saygı duy-
 mak)
 say (kır, çöl) => şa 沙 kum
 say (mak) => şu 数
 sen (bin; 1000) => şien 千
 seng ağır => cong 重
 serp => sa 撒
 seyrek => şiyou 稀有
 sıç => şı 屎 bok

sıçan => şuu 鼠

sık => cii 擠

sım (yürek) => şin 心

sır (cilâ) => çii 漆

sil => sia 擦

soğu (emmek) => şün 吮

sok => sı 刺

sol => zuo 左

song (çocuk) => zı 子 oğul, çocuk

söğ => zuu 詛 sövüş < cou 咒 sövüş

söyle => şuo 說

söz => sı 詞

su => şüey 水

suy (suç, günah) => suey 罪

süs => şüü 噓

süsle => şii 飾

şaka => şiau 笑 kahkaha

şan (dağ) => şeen 山 dağ // şang 上 üst

şar (şehir, kent) => şı 市

şat (direk, destek, kazık) => şa 刹 (Bugünkü anlamı fren)

şin (yürek) => şin 心

şu (tarak) => şuu 梳

tam (yanmak) => tang 燙 sıcak

tang ~ tam (tam, olağan üstü, enfes, mükemmel) => da 大
büyük // tang 湯 çorba

tan[g] (sabah, şafak, olağan üstü) => daan 旦 sabah, şafak
// tien 天 gün

Tannı => tien 天 Tannı
 tas (kel, daz) => tu 秃
 taş => sı 石
 tav (yol) => dao 道
 tavla (tav vermek, ayarlamak) => diau 調
 tavşan => tuzı 兔子
 tay (düşmek) => dau 倒
 tegin (prens) => tayzı 太子
 tekme => tii 踢
 ten (gövde) => şın 身 // tii 体
 ten (tarla) => tien 田 alan, tarla
 teng / denk eşit, düz, denk => ping 平
 teng (yükselmek) => şing 升
 tengir (bir araya gelmek) => deng 等 beklemek
 tengek (gök) => tien 天
 tenger (sözünü tartmak) => çing 称 söylemek
 tengeş (karşılaştırmak, kıyaslamak) => şiang 相
 tengle (denemek) => çangşı 嘗試
 tep => ti 踢
 tepsi => diezı 碟子 fincan tabağı // tuopen 托盘 tepsi
 tetse öğrenci => dizı 弟子
 tetse köşk => tingzı 亭子
 tı (mengü, sonsuz, dayanıklı, sağlam) => dii 帝 kağan, im-
 parator
 tın (soluk almak, iç çekmek) => ten 歎
 tilki => huli 狐狸
 toprak => tuu 土 < tuurang 土壤

toy (genç) => you 幼
 tu (hepsi, her, her şey) => duo 都
 tu (mak) (kapatmak, engellemek) => duu 堵 engel < duusey
 堵塞 engellemek
 tuğla / tupla => tuupi 土坯
 tunç => tong 銅
 tut (pas) => şiu 銹
 tut (mak) => cua 抓 // daay 逮
 tutsu (vasiyet) => cuu 嘱 öğüt
 tükür => tuu 吐
 tünlük (pencere) => çuang 窗
 tüt (mek) => çou 抽
 u (mak) (yapabilmek, ön görmek) => yü 預 öngörü
 ulu => lau 老 yaşlı, eski
 uşak (küçük, ufak) => şao 少 bir kaç
 uyu => şui 睡
 uz (usta, görkemli, yetenekli) => zu 祖
 ün (nam) => şing 姓 ad, nam
 üve (bastırmak) => ya 壓 basınç
 üze (üzerinde) => zay 在
 yağ => yau 油
 yağa (kurban etmek) => şing 牲
 yağan / yangan (fil) => şiang 象
 yağma => lüi 掠
 yağmur => yüü 雨
 yağuk (bağlı, yakın) => kao 靠
 yak => şau 烧 < şang 傷

yakın => guen 关 1. yakın 2. kapatmak

yakşı (anahtar) => yaoşı 鑰匙

yam (posta) => you 邮 posta

yan (taraf) => bien 邊

yan (saçak) => yen 檐

yan (mak) => yen 焰 alev < şian 閃 parıltı, flaş < guang 光
ışık

yang (örnek, tür) => yang 陽 olumlu // yang 樣 tür

yan[g]kı => şung 声 ses

yan[g]sı (mak) => ying 映

yap => zuo 做

yap / yaprak => ye 葉 // ye 叶

yaruk (ışık) => yao 耀 parlak

yay => cien 箭 ok

yay (yaz mevsimi) => şia 夏

yay (mak) => şia 下 aşağı

yay (mak) (sallamak, çalkalamak) => yau 搖 sallamak //
ciau 攪 karıştırmak

yaz (mak) => şie 写

yazı => şiezi 写字 yazı // cüzü 句子 söz

ye (mek) => çii 吃 ye // yau 咬 ısır

yedi (sayı) => çii 七

yeğ (daha üstün, daha iyi) => ging 更 yeğ // you 優 üstün
// yii 義 doğru

yeğet (yükseltmek) => zing 增

yemek (aş) => şı 食

yemiş (meyve) => guo 果

yen / yin (gövde) => şın 身

yen (mek) => ying 贏
yengil (çok küçük, hafif) => guang 光
yengiş (zafer) => ying 贏 // şing 胜
yeni => şin 新
yer (mek) => cı 斥
yeşim (yada taşı) => yüşü 玉石
yev (vermek) => gey 給 // ciyyüü 給予
yığ => ci 集 // düi 堆
yılan => şü 蛇
yıldız (kök) => ci 基
yıpar (misk, amber) => hupo 琥珀
yır (şarkı) => gu 歌
yış (ağaç) => şu 樹 ağaç
yiğit (genç erkek) => ying 英
yipkin (mor) => zı 紫
yit (yitmek, ölmek) => sı 死
yiv => sao 槽
yoğun (kalın) => hou 厚
yoğur => rou 揉
yol => lu 路 yol // you 游 tur
yör (çözmek) => cie 解
yuğun (mak) (yılanmak) => yong 泳 yüzmek
yum => guen 关
yumuş (hizmet, çalışma, iş) => vu 務
yun (yılanmak) => şı 洗
yunak (hamam) => yü 浴
yuvar (top) => çiu 球

yuvarlak => yüen 圓

yuva => çau 巢

yün (yün, tüy) => yü 羽

yürü => şüü 去 git

Kaynakça

Andrew, Anita N.; Rapp, John A., *Autocracy and China's Rebel Founding Emperors: Comparing Chairman Mao and Ming Taizu*, Lanham: Rowman & Littlefield, 2000.

Adshead, Samuel Adrian Miles, *China in World History*, MacMillan Press, 2000.

Allan, Sarah, *The Shape of the Turtle: Myth, Art, and Cosmos in Early China*, Suny Press, 1991.

Allsen, Thomas T., *Mongol Imperialism: The Policies of the Grand Qan Möngke in China, Russia, and the Islamic Lands, 1251-1259*. University of California Press 1987.

Baird, F. & Heimbeck, R. S. *Philosophic Classics: Asian Philosophy*. Routledge, 2005.

Bartlett, Beatrice S., *Monarchs and Ministers: The Grand Council in Mid-Ch'ing China, 1723-1820*, University of California Press, 1991.

Beckwith, Christopher, *Empires of the Silk Road: A History of Central Eurasia from the Bronze Age to the Present*, Princeton University Press, 2009.

Biran, Michal, *The Empire of the Qara Khitai in Eurasian History*, Cambridge University Press 2005.

Benn, Charles, *China's Golden Age: Everyday Life in the Tang dynasty*, Oxford University Press, 2002.

Brent, Peter, *The Mongol Empire*, Weidenfeld & Nicolson 1976.

Chen, Yuan Julian, *Legitimation Discourse and the Theory of the Five Elements in Imperial China*, *Journal of Song-Yuan Studies*, 44: 325-364, 2014.

Chen, Yuan Julian, *Frontier, Fortification, and Forestation: Defensive Woodland on the Song-Liao Border in the Long Eleventh Century*, *Journal of Chinese History*, 2: 313-334, 2018.

Cohen, Pau, *Discovering History in China: American Historical*

Writing on the Recent Chinese Past, New York, London: Columbia University Press, 2010.

Cosmo, Nicola di , *Military Culture in Imperial China*, Harvard University Press, 2009.

Crossley, Pamela Kyle, *The Manchus*. Cambridge, Mass.: Blackwell, 1997.

Dardess, John W., *Background Factors in the Rise of the Ming Dynasty*, Columbia University, 1968.

Dardess, John W., *Ming China, 1368–1644: A Concise History of a Resilient Empire*, Rowman & Littlefield, 2012.

David Graff, *Medieval Chinese Warfare 300-900*, Routledge, 2003.

Dillon, M., *China*, Routledge, 1998.

d'Ohsson, A. Konstantin. *Moğol Tarihi*. Nesnel Yayınlar. İstanbul, 2008.

Dunnell, Ruth W.; Elliott, Mark C.; Foret, Philippe; (2004). *New Qing Imperial History: The Making of Inner Asian Empire at Qing Chengde*. Routledge, 2004.

Eberhard, Wolfram, *A History of China*, University of California Press, 1977.

Ebrey, P. B. *The Cambridge Illustrated History of China*. Cambridge University Press, 2010.

Erman, A. C., *Cengiz Han'ın Tatar Kağanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.

Erman, A. C., *Hazar Kağanlığı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.

Erman, A. C., *Turan Tarihine Giriş*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2001.

Erman, A. C., *Türklerin Gerçek Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2001.

Erman, A. C., *Gök Tanrı İnancı*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2001.

Fairbank, John King; Goldman, Merle (2006), *China: A New History*, Harvard University Press.

Fairbank, John King; Goldman, Merle, *China: A New History*, Cambridge: Harvard University Press, 2006.

Feng, Li. *Early China: A Social and Cultural History*. Cambridge University Press, 2013.

Gernet, Jacques, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge University Press, 1996.

Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes*, Rutgers University Press, 1970.

Goodrich, Luther Carrington; Association for Asian Studies. *Dictionary of Ming Biography, 1368–1644*. New York: Columbia University Press, 1976.

Gorelova, Liliya M., *Manchu Grammar*, Brill 2002.

Hall, Kenneth, *Maritime trade and state development in early Southeast Asia*, Hawaii: University of Hawaii Press, 1985.

Hull, Mary, *The Mongol Empire*, Greenhaven Press, 1997.

Jacques Gernet, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge University Press, 1996.

Kane, Daniel, *The Kitan Language and Script*. Leiden: Brill, 2009.

Keay, John, *China A History*. Harper Press, 2009.

Keightley, David N., *The Shang: China's first historical dynasty*, Cambridge University Press, 1999.

Lee, Yun Kuen, *Building the chronology of early Chinese history*, Suny Press, 2002.

Lewis, Mark Edward, *The Early Chinese Empires: Qin and Han*, Belknap Press 2007.

Lewis, Mark Edward, *China's Cosmopolitan Empire: The Tang Dynasty*, Harvard University Press, 2012.

Li, Feng, *Early China: A Social and Cultural History*, Cambridge University Press, 2013.

Li, Shi. *Book of Jin Dynasty: 二十四史 晋书* (China Twenty-four Histories ed.). DeepLogic.

Loewe, Michael, *Everyday Life in Early Imperial China during the Han Period 202 BC–AD 220*, London: B.T. Batsford, 1968.

Morton, W. Scott, *China: Its History and Culture*, McGraw-Hill, 1995.

Needham, Joseph, *Science and Civilization in China*, Cambridge University Press, 1972.

Owen, S. *The Great Age of Chinese Poetry*. Quirin Press, 2013.

Qingsong Shen, et. al. *Confucian Ethics in Retrospect and Prospect*. Council for Research in Values & Philosophy, 2007.

Reilly, Thomas H., *The Taiping Heavenly Kingdom: Rebellion and the Blasphemy of Empire*, Seattle: University of Washington Press 2004.

Rhodes, Edward J.M., *Manchus and Han: Ethnic Relations and Political Power in Late Qing and Early Republican China, 1861-1928*, University of Washington Press, 2000.

Robinson, David M., "Politics, Force and Ethnicity in Ming China: Mongols and the Abortive Coup of 1461", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 1999.

Rossabi, M. A., *History of China*, Wiley-Blackwell, 2013.

Scarre, C. & Fagan, B. M. *Ancient Civilizations*. Routledge, 2010.

Smith, Richard Joseph, *The Qing Dynasty and Traditional Chinese Culture*, Rowman and Littlefield, 201

Sima, Guang. *Records of Jin Dynasty 晋纪: Zi Zhi Tong Jian 资治通鉴*; or *Comprehensive Mirror in Aid of Governance*; Volume 79 – 118.

Tanner, H. M. *China: A History From Neolithic Cultures through Great Qing Empire*. Hackett Publishing Company, Inc., 2020.

The Cambridge History of China, The Chin and Han Empires, Cambridge University Press, 1986.

Twitchett, D., *Cambridge History of China, Sui and Tang China*, Cambridge University Press 1979.

Twitchett, D., *The Liao, The Cambridge History of China*, Cambridge University Press, 1994.

Tuna, Emine, *Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık*, Pelikan Basım, 2012.

Waley, A. *Three Ways of Thought in Ancient China*. Stanford University Press, 2006.

Wang, Haicheng, *Writing and the Ancient State: Early China in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, 2014.

Xu, Elina-Qian, *Historical development of the pre-dynastic Khitan*. Helsinki: University of Helsinki, 2005.

漢書 Han Kitabı.

竹書紀年 Bambu Yıllıkları.

太史公書 Büyük Tarihçinin Belgeleri.

宋書 Song Kitabı.

唐書 Tang Kitabı.

兴隆洼文化 Xinglongwa Kültürü www.baike.baidu.com

赵宝沟文化 Zhaobaogou Kültürü www.baike.baidu.com

红山文化遗址 Hongshan Kültür Sitesi www.baike.baidu.com

仰韶文化 Yangshao Kültürü www.baike.baidu.com

山东龙山文化 Shandong Longshan Kültürü www.baike.baidu.com

二里头遗址 Erlitou Sitesi www.baike.baidu.com

许红梅, "汉匈奴归义亲汉张'印考释" 行知部落 xzbu.com

元朝秘史-书格 (旧版), “Yuan Hanedanlığı'nın Gizli Tarihi-Kitap (Eski Baskı)”

关于黄帝和楚国的姓氏问题 zgxiong.com.

www.china.org.cn

www.britannica.com

Kaynak Sözlükler

Bahşayış Lugatı (Eski Oğuzca), haz. F. Turan, Mücellit Matbaası, İstanbul, 2001.

Caferoğlu, A. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. 1968. İstanbul.

Buharalı Şeyh Süleyman Efendi. Lûgât-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî, Bey Hadi, Tebriz, 2005.

Erman, Arif Cengiz. Türk Dilinin Köken Sözlüğü, Urzeni Yayın-evi, İstanbul, 2019.

Kaşgarlı Mahmut. Divanı Lugat-it-Türk, çeviren Besim Atalay. 1986. Ankara.

Meredow, A. Magtymgulynın Düşündürişli Sözlüğü, Günbed Kabus, 1997.

Şemseddin Sami. Kamusî Türkî, Bey Hadi, Tebriz, 2008.

Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig, çev. Mustafa Kaçalin, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları.

Wilken, Jens. Handwörterbuch des Altuigurischen (Eski Uygurca'nın El Sözlüğü). Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. 2021.

Amacımız yeni bir Çin tarihi yazmak değil. Çin tarihi ortada duruyor, ancak alt üst edilmiş bir durumda. Bu resmî tarihi, 1636 yılında Çin'i ele geçiren Mançular yazdı. Yazarken de Türkleri tarihten tümüyle sildiler. Çin tarihi, Mançu egemenliğine kadar bir Türk tarihidir. Mançular, Çin'i ele geçirdikten sonraki yaklaşık üç yüz yıl içinde Çin'deki Türk boylarını asimile ederek, "Han" adında düzmece bir etnos yarattılar.

Türklerin Çin'deki varlığı, binlerce yıl öncesinden başlar. Çin Uygarlığını kuranlar ve Çin'i 17. yüzyılın başlarına kadar yönetenler Türklerdir. Ancak Türkler, Avrupa'da olduğu gibi, Çin'de de kimliklerini yitirerek başka etnoslara dönüştüler. Avrupa'daki dönüşüm genellikle gönüllülük temeline dayanırken, Çin'deki dönüşüm baskı ve toplu kıyımlar altında gerçekleşti. Yüzyıllar boyu Türklerin gölgesi altında kalmış olan Mançular, yakaladıkları ilk boşlukta Türk varlığını ortadan kaldırarak, Çin tarihini kararttılar.

Bundan sonra Türk tarihçileri Çin'in gerçek tarihiyle ne kadar ilgilenir bilmem, ama umarım bu kitap resmî Türk tarihinin sorgulanması yolunda bir aşama olur ve Atatürk'ün ölümünden sonra kesintiye uğrayan tarih araştırmaları yeniden canlanır.

Daha önceki kitaplarımda da belirttiğim gibi ben tarihçi değil, iktisat tarihçisiyim. Belki de bu nedenle tarihe kuşku ve sorgulamayı gerektiren bir pencereden bakıyorum. Bunda, Batıda eğitim almanın ve bir Türk olarak Türklerin ve Türk tarihinin aşağılanması çıplak gözle görmenin de etkisi var doğal olarak. Ancak gerçek tektir. Yalnızca biraz kuşkucu ve sorgulayıcı olmak ve kaynak olarak önümüze serilen belgeleri daha ayrıntılı incelemek gerekiyor.

www.sarmalkitabevi.com

